

REVISTA VALENCIANA DE FILOLOGIA

TOMO II - NÚM. 1

ENERO-MARZO 1952

2

INSTITUTO DE LITERATURA Y ESTUDIOS FILOLOGICOS

REVISTA VALENCIANA DE FILOLOGIA

DIRECTOR
ARTURO ZABALA

II

INSTITUTO DE LITERATURA Y ESTUDIOS FILOLOGICOS
INSTITUCION ALFONSO EL MAGNANIMO
DIPUTACION PROVINCIAL DE VALENCIA

1952

REVISTA VALENCIANA DE FILOLOGIA

L'ATLAS LINGÜÍSTIC DE CATALUNYA I EL PROBLEMA DE LA SIBILANT SONORA -S-, (FON. Z), PROCEDENT DEL LLATÍ -D- (I DE -C-, -TY-)

Per

A. BADÍA MARGARIT

I. INTRODUCCIÓ

1.—L'occlusiva dental llatina -d- intervocalica, esdevinguda ben aviat, ja en llatí vulgar, fricativa, desapareix sovint ulteriorment en català¹, d'una manera especial abans de l'accent: JUDAEU > *jueu*, SUDORE > *suor*, LAUDARE > *lloar*, CRUDELE > *cruel*, germ. *WAIDANJARE > *guanyar*: de vegades trobem una -i- anti-hiàtica en comptes de -d-, que confirma la pèrdua anterior de la dental llatina: VIDEMUS > *veem > *veiem*; d'altres vegades, aqueixa pèrdua es manifesta a través d'un hiat que acaba provocant una dislocació de l'accent originari: CREDEBAT > ant. *creïa*, mod. *creia*²; RADICE > *raél, mod. *rel* (i *arrel*), comp. § 12, n.º 3. El procés de la pèrdua de la -d- llatina ha implicat segurament una etapa intermèdia z (ni més ni menys que en provençal), però també pot haver-se produït la pèrdua directament en català, amb la qual cosa tindriem evolucions diferents entre les dues llengües veïnes. El tractament de -d- llatina és igual, a grans trets, al de la -c'-³ i al del grup -TY- llatins: a) la -c'-, després d'una sèrie de modificacions articulatories des

1. Deixem ara de banda els casos en què aquesta pèrdua és evidentment primerenca, de ple dins l'etapa prerromànica; a) entre vocals inacentuades, tant pretòniques (DIE-DOMINICU > *diumentge*), com postòniques (RANCJDU > *ranci*); b) en algunes paraules molt usades, com l'adverbi AD-HORA > *ara*, i en altres casos esporàdics, com CODA > *cua*; comp. A. BADIA MARGARIT: *Gramàtica històrica catalana*, Barcelona, 1951, § 70, II, p. 180. Com que aquest llibre haurà d'esser citat ací moltes vegades, ho farem amb la indicació abreujada BADIA: Gr. hist., i el número del paràgraf corresponent.

2. BADIA: Gr. hist., § 70, II.

3. El signe c' indica la c llatina seguida de vocal palatal, E o I.

del llatí vulgar (africada palatal sorda, africada sibilant sorda i després sonora, fricativa sibilant sonora, ço és fon. **z**), desapareix ulteriorment en català, d'una manera especial abans de l'accent: **VICÍNU** > *veí*, **DECÉNA** > *dena* (comp. § 11, n.º 2), **LUCERNA** > *enlluernar-se* (comp. § 11, n.º 4), **CONDUCERÉ** > *conduir*, ***COCINA** > *cuina* (comp. § 12, n.º 5), ***FACENDA** > *feina*⁴; b) el grup **-TY-** llatí, semblantment, i a través d'un altre procés de canvis articulatoris (africada, sibilant alveolar, primer sorda i després sonora, fricativa sibilant sonora), desapareix també ulteriorment en català, abans de l'accent: **RATIONE** > *raó*, **SATIONE** > *saó*, **PRETIARE** > *prear*⁵. Tot el que hem exposat deixa entreveure que ens referim fonamentalment al so fricatiu sibilant sonor (fonèt. **z**) que, procedent de **-D-**, **-C'** o **-TY-** llatins, creiem que havia d'haver existit en català preliterari, però que avui ha desaparegut, especialment en posició pretònica. Si és cert, i creiem que sí, que en la fase prerromànica del català va existir l'etapa **z**, anterior a la desaparició de la consonant, cal admetre, una vegada més, un clar paralelisme entre català i provençal; en efecte, en provençal la **z** (< **-D-**, **-C'**, **-TY-**) és habitual des dels primers testimonis escrits, i, demés, és una articulació que ha perdurat ulteriorment, perquè en el segle XIII es confongué amb la **s** sonora (< **-S-** llatina); així, doncs, en provençal, a partir d'aleshores, una sola articulació (**z**) representa les llatines **-D-**, **-C'**, **-TY-** i **-S-**, mentre que, en català, la **z** de les tres primeres procedències es perd en les circumstàncies que ja hem indicat i que precisarem detalladament; i sols es conserva la **z**

4. BÀDIA: *Gr. hist.*, § 71, III.

5. BÀDIA: *Gr. hist.*, § 87, II, A. Després de l'accent, en general actua el procés de suavitització de l'africada en fricativa, però no el de sonorització de la sorda, i en resulta, és clar, sibilant sorda: **PLATEA** > *plaça*, **PETIA** > *peça*, però quan la iod del grup **-TY-** s'havia fos molt aviat dins l'africada formada per ella mateixa, aquesta africada pogué sonoritzar-se, i ofereix avui, no sibilant sorda, sinó sonora: **-ITIA** > *-esa*, com en **TRISTITIA** > *tristes*a, **NOBILITIA** > *noblesa* (no obstant, aquest sufix no té en els dialectes la solidesa del català oriental i literari, perquè perd sistemàticament la **-s-** en valencià, té tendència a perdre's en balear, i hom pot trobar restes de **-ea** en comptes d' **-esa** àdhuc en els parlars del Pirineu); també després de l'accent, però en posició final romànica, el grup **-TY-** es resol en **-u** semivocal: **PRETIU** > *preu*, **PUTEU** > *pou*. Sobre tot el que que diem en aquesta nota, comp. BÀDIA: *Gr. hist.*, § 87, II, A.

(procedent de -s-), i encara no arreu del domini lingüístic. Altrament, hi ha tota una casuística d'aquest important aspecte fonètic, tant sobre dades antigues (§ 3), com sobre materials dialectals moderns (§§ 4 a 7; 9 a 13), que, si bé li confereixen noves complexitats, també li proporcionen elements per a trepitjar més ferm i per a assajar una conclusió més durable (§§ 8; 20).

2.—Des d'un punt de vista de fonètica general, les dues interpretacions possibles (-D- > z > ↓, d'una banda, i -D- > ↓ de l'altra) ⁶ poden ésser igualment admeses. En efecte, el pas de fricativa dental (d) a sibilant alveolar (z), o sia també dental, apareix àmpliament documentat en lingüística ⁷; igualment pot admetre's una absorció de la consonant, sonora, dins els sons vocàlics que la precedeixen i segueixen, més sonors encara, com ocorre en francès (*MUTARE* > *muer*) i, encara que vacil·lantment, en el propi castellà (*FOEDU* > *feo*, però *CRUDU* > *crudo*). Davant d'això, forçós serà que hom es decideixi per aquella explicació que millor s'avingui amb les dades que aporti la filologia. I si, com veurem, en català antic i dialectal modern trobarem elements que abonen l'opinió de l'etapa intermèdia -zz-, l'haurem d'acceptar, sense temer de constatar, una vegada més, la coincidència fonètica entre català i provençal. Precisament les dues llengües contenen un elevat percentatge d'evolucions comunes, i, si bé és cert que ara ja no hi ha qui negui la independència del català en relació amb el provençal, no obstant queda també ben clara l'afinitat evolutiva entre ambdues llengües, malgrat que hom admeti fins i tot bona part de l'articulació total de les llengües romàniques peninsulars segons R. MENÉNDEZ PIDAL ⁸.

3.—El tractament fonètic de què parlem ara, i la defensa o el refús de la coincidència del català amb el provençal, han

6. Per a simplificar, només indicarem generalment el so llatí -D-, però s'ha d'entendre que aquesta referència implica les tres fonts: -D-, C'-, -TY-.

7. Vegi's, per exemple: M. GRAMMONT: *Traité de phonétique*, París, 2.ª ed., 1939, p. 159, com exponent d'una bibliografia molt més rica.

8. R. MENÉNDEZ PIDAL: *Orígenes del español*, 3.ª ed., Madrid, 1950, §§ 100 a 102, pp. 489-502.

dividit tradicionalment els lingüistes en dos grups: a) el dels que admeten el grau intermedi z, i que veuen, per tant, l'evolució així: -d- > t > z > j; són, entre altres, W. MEYER LÜBKE⁹, PERE BARNILS¹⁰, P. FOUCHE¹¹, ANTONI GRIERA¹², JOAN COROMINES¹³, nosaltres mateixos¹⁴, i F. DE B. MOLL¹⁵; b) el dels que opinen que la -d- es perd directament, sense passar per l'etapa de sibilant; són, entre altres, J. SAROIHANDY¹⁶, C. H. GRANDGENT¹⁷, i R. ARAMON¹⁸. Evidentment, en català antic es troben abundosos testimonis de -s- i -z- corresponents a -d- (i grups afins): *lausaren* < LAUDAVERUNT, *vezer i veser* < VIDERE, *gasaynar* < *WAIDANJAN, *fasia* < *FACEBAT, *vesi* < VICINU, *jasen* < IACENTE, *rasó* < RATIONE, *laurasó* < *LABORATIONE¹⁹; deixant a part que ja és molt significatiu el gran nombre de casos de -s- i -z- (per -d- llatina) que es troben en la llengua antiga, factor que provaria massa sobre la introducció de préstecs provençals,

9. W. MEYER-LÜBKE: *Grammaire des langues romanes*, trad. fr. par E. RABIET, I, Paris, 1890 § 436, p. 388; W. MEYER-LÜBKE, en la «Zeitschrift für romanische Philologie», XI, 1887, p. 286; W. MEYER-LÜBKE: *Das Katalanische*, Heidelberg, 1925, pp. 29-30, 32-33.

10. P. BARNILS: *Die Mundart von Alacant*, Barcelona, 1913, § 97 (i «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», VI, 1933, pp. 224-225).

11. P. FOUCHE: *Phonétique historique du Roussillonnais*, Toulouse-Paris, 1924, pp. 107-108.

12. A. GRIERA: *Gramàtica històrica del català antic*, Barcelona, 1931, p. 58.

13. J. COROMINAS: *Las vidas de Santos rocallonesas del manuscrito 44 de París*, «Anales del Instituto de Lingüística de la Universidad Nacional de Cuyo», Mendoza, III, 1943, pp. 148-150. El mateix autor ha tornat a ocupar-se d'aquest punt, encara que de biaix, en el seu treball *D'algunos germanismes típicos del català*, «Mélanges... Mario Roques», IV, Paris, 1952, pp. 34-35.

14. BADIA: *Gr. hist.*, §§ 70, II; 71, III; 87, II, A.

15. F. DE B. MOLL: *Gramática histórica catalana*, Madrid, 1952, pp. 112-113.

16. J. SAROIHANDY: *Das Katalanische*, en el «Grundriss der romanischen Philologie», von G. Gröber, I, 2.^a ed., Estrasburg, 1904, p. 859.

17. C. H. GRANDGENT: *An outline of the Phonology and Morphology of old provençal*, Boston, 1909, p. 49.

18. R. ARAMON I SERRA: *Prov. ant. «guazardine»*, «Mélanges... M. Roques», III, 1952, p. 31, sembla també inclinar-se a aquesta posició, que, altrament, ha estat reiterada verbalment per ell mateix.

19. P. FOUCHE: *Phonétique historique*, op. cit., pp. 110-111, 189.

cal recordar algunes grafies medievals que semblen demostrar, amb gran claredat, l'existència de la sibilant *z* de les esmentades procedències; són, entre altres: ant. *fadia* (per *fazia) < *FACEEAT, ant. *plader* (per *plazer) < PLACERE, ant. *preden* (per *prezen) < *PRETIANT²⁰, en les quals, si es podien confondre realment les grafies *d* i *z*, és evident que hem d'admetre el grau *z* en el tractament de la -*b*- llatina (i grups afins). Concretant una mica més geogràficament, en textos dialectals antics de català septentrional, i a ben segur per influència de copistes provençalitzants, hom vacil·la força sovint entre les dues solucions (*s* o *z* d'un costat, i ↓ de l'altre): *REDEMUTU (pel llatí clàssic REDEMPTU) > ant. *resemut*, però també REDEMPTIONE > ant. *reensó*; *CADUERUNT > ant. *casegren*, i, en canvi DEDICARE > ant. *deicar*; *FACEBANT > ant. *fasien*, però també ant. *fayen*; EVANESCERE > ant. *esvanesir*, però també ant. *esvanehi*; RATIONE > ant. *rasó*, però també ant. *raó* etc.²¹. Naturalment, en contra de tots aquests testimonis medievals, tan clars, els partidaris de la reducció directa *b* > ↓ (sense passar per l'etapa intermèdia de sibilant), alleguen que es tracta sistemàticament de préstecs gràfics provençals, i que, per tant, seguim sense poder parlar de la *z* com a fenomen autòcton en català (comp. però, §§ 4-7, i la resta de tot aquest treball).

4.—El que resol definitivament el problema a favor del caràcter autòcton català del procés evolutiu -*b*- > *z* > ↓, és, però, la conservació de la sibilant *z* en determinats mots, no sols de català antic (on la influència provençal es més clara), sinó àdhuc de la llengua moderna, i no sols del dialecte rossellonès (on la relació de veïnatge amb el provençal és més obligada), sinó de la llengua comuna, i fins i tot de dialectalismes més tost meridionals del català. Aquesta constatació dóna, al seu torn, més valor als testimonis antics de -*s*- i -*z*- per -*b*- adduïts abans (§ 3), perquè els lleva el caràcter de provençalismes forçosos que hom pretenia de donar-los. Sobre la conservació de la sibilant en català, distingirem, primer, els casos de consonant

20. P. FOUCHE: *Phonétique historique*, op. cit., p. 108.

21. J. COROMINAS: *Las vidas de Santos*, op. cit., p. 148.

mantinguda en general a tot el domini (§ 5), després la sibilant en rossellonès i parlars del Pirineu (§ 6), i finalment algunes evolucions particulars, generalment també pirinenques, que presuponen conservació inicial de *z* (§ 7).

5.—La *z* s'ha mantingut sistemàticament fins avui, en posició postònica, en el dialecte central i en la llengua literària, és a dir, en català comú, però com veurem, aquesta conservació no és tan fixa en els altres dialectes. Exemples de *z* mantinguda: ALAUDA > *alosa* (comp. § 10, núm. 1), INCUDINE > *enclusa* (comp. § 10, núm. 2), it. SPADA (del greco-llatí SPATHA) > *espasa*, NODU > *nus* (i pl. *nusos*), RODAS > *Roses*, * LAMPREDA > *llampresa*, SODA > *sosa*, AD-VITIAT > *avesa*, -ITIA > -esa²², però la -z- no es manté en formes semi-eruditess: SPATIU > *espai* (però sí en rossellonès *espasi*), SERVITIU > *servei* (però rossellonès *servesi*); demostren la major vitalitat d'aquest fenòmen en rossellonès altres mots, com és ara TEDA > comú *teia*, però ros. *tesa*, etc. Amb tot, com hem assenyalat, en aquesta posició postònica, en el dialecte central i en català literari i comú, és habitual la conservació de la -s-; i si hi ha, en algun cas, divergències entre el parlar corrent i la llengua literària, aquell, prescindint de les normes d'aquesta, conserva la sibilant: així, enfront del pl. masc. literari *nus* (cast. 'desnudos') tenim familiarment *nusos*; enfront de lit. *durs*, tenim fam. *dusos*; enfront de lit. *crus*, fam. *crusos*, etc.

6.—Els parlars pirinenques, ja des de l'època medieval, mantenen amb molta més fermesa la -z- intermèdia, i així perviuen avui diversos mots rossellonesos tals com *rasimat* < RACIMU-ATU, *mosollut* < * MEDULLUTU (format sobre MEDULLA), *llausetà* (diminutiu d'*alosa*), *busigar* 'furgar' < * BODÍCA, els numerals *desasset* 'disset', *desavuit* 'divuit', *desanou* 'dinou', els quatre darrers dels quals es troben també a la Cerdanya²³. Però on el present

22. Per als exemples, vegeu BADIA: *Gr. hist.*, § 70, II. Quant al sufix -ITIA > -esa, tant la llengua antiga com els dialectes moderns vacil·len entre -esa i -ea; comp. BADIA: *Gr. hist.*, §§ 70, II, n. 5; 87, II, A.

23. R. VOLART: *Veus del català de Cerdanya*, «Buletí de Dialectologia Catalana», II, 1914, pp. 51-53. Comp., demés, les formes rosselloneses esmentades suara: *espasi*, *servesi*, enfront de les comunes *espai*, *servei*. Sobre tot el que diem en aquest punt, és fonamental la consulta de J. COROMINAS: *Las vidas de Santos*, op. cit., pp. 149-150.

fenomen té vitalitat més definida és al Capcir, comarca en la qual la modalitat rossellonesa presenta singularitats tan curioses, i que és considerada com el lloc que més fidelment conserva l'antic dialecte rossellonès: així tenim en capçinès posoll 'poll' < PEDUCULU, mosolla < MEDULLA, nusar < NUDARE, susar < SUDARE, crusa < CRUDA, tesa < TEDA, rasó < RATIONE, sasó < SATIONE, tisó < TITIONE²⁴; això a part que trobem tipus lèxics estesos més vers el Sud (com el germ. BRAD(O)-ONE > braó, però brasó a Olot, Seu d'Urgell, etc.), i àdhuc, esporàdicament, en el propi valencià: GRADU-ONE > graó, però grasó a Castelló de la Plana²⁵, i DUCE, imperatiu verbal, > duu o du, però val. dus²⁶. Deixant ara de banda el Capcir, que és evidentment una zona de transició vers el provençal, i deixant també altres irradiacions que han de ser per força esporàdiques, és obvi que gairebé tots els exemples rossellonesos tenen -s- en sil·laba pretònica, i diferents casos d'oposició, tant en la llengua antiga (*cruseltát* - *cruélment*), com en la moderna (*rasimát* - *rím* 'raïm' en rossellonès), permeten d'establir versemblantment que en sil·laba anterior a l'accent és normal en dialecte rossellonès la conservació de la sibilant²⁷. Aquest tractament es veu observat també en la toponímia pirinenca en general: FREDARII > Freser, PEDILIANUM > Pesillà²⁸.

24. A. GRIERA: *El dialecte del Capcir*, «Butlletí de Dialectología Catalana», III, 1915, p. 126; A. GRIERA: *El rossellonès*, «Butlletí de Dialectología Catalana», IX, 1921, p. 43.

25. BADIA: *Gr. hist.*, § 70, II. n.

26. F. DE B. MOLL: *La flexió verbal en els dialectes catalans*, «Anuario de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», V, 1932, p. 26, registra aquesta forma, esporàdicament en diverses localitats del Principat (Sant Bartomeu del Grau, Centelles, Barcelona, Vilanova d'Escornalbou, Pont de Suert, Pobla de Segur, Organyà, Tremp, Sant Salvador de Toló, Artesa de Segre, Tamarit de la Llitera, Pradell de Preixens, Lleida, Sant Martí de Maldà, Granadella, Ribarroja, Falset, Gandesa, Calaceit i Tortosa, si bé almenys avui aquesta forma no és tan universal com hom suposa), i, ja amb caràcter de més universalitat, en el valencià (Morella, Vinaròs, Benassal, Alcalá de Xivert, Castelló de la Plana, Sagunto, Llíria, València, Sueca, Gandia, Benigànim, Pego, Patró, Cocentaina, Benissa, Tàrbena, Alcoi i Biar), però no en terres d'Alacant.

27. J. COROMINAS: *Las vidas de Santos*, op. cit., pp. 149-150.

28. J. COROMINAS: *Noms de lloc catalans d'origen germànic*, «Miscel·lània Fabra», Buenos Aires, 1943, p. 130.

7.—Confirma igualment la conservació de la sibilant en rossellonès el fet que alguns mots presentin avui *-r-*, per haver sofert l'anomenat rotacisme de la *z* sonora ²⁹; així tindrem l'evolució *-d- > z > r*, que observem en els casos següents: *enfarenat*, que presuposa un **enfasenat* (procedent de **FACENDA*, que, altrament, dona el comú *feina* i el també rossellonès *fena*) ³⁰; *tanarida* < *TANACETUM*, mot usat especialment a la Cerdanya; en topònima trobem *Glorianes* en el Conflent, que, escrit en la llengua antiga *Glosianes*, deu procedir de *CLAUDIANAS* ³¹. Hom ha suggerit la possibilitat que la *-s-* procedent de *-d-* (i *-c'- i -ty-*) no fos exactament igual, quant a l'articulació, que la *-s-* procedent de *-s-* llatina ³², precisament pels esmentats casos de rotacisme; la *-s-* de *-d-* (i grups afins) tindria una articulació quelcom més avançada. Però en realitat, el rotacisme afecta tant la sibilant de *-d-* com la de *-s-* llatina o germànica (comp. *GISCLASIND > Giclareny*, ben semblant a *CLAUDIANAS > Glorianes*), i haurà d'atribuir-se més aviat a una desviació articulatòria, efectivament, però independent dels sons originaris, i preferida en determinades circumstàncies socials i geogràfiques.

8.—Prenent en consideració totes les dades exposades (§§ 4-7), també nosaltres hem adoptat de bon principi la posició dels que creuen que l'etapa intermèdia de sibilant sonora és autòctona dins l'evolució del català ³³. No ha estat consultat, però, en debatre's aquest problema, l'*Atlas lingüístic de Catalunya* ³⁴; per això ens proposem, amb el present article, de valorar l'aportació de reforç —no pot tenir altre caràcter, si ja estem conven-

29. BADIA: *Gr. hist.*, § 71, II.

30. Aquests dos exemples, *enfarenat* i *fena*, corroboren l'oposició que acabem d'assenyalar (§ 6) sobre la posició en relació amb l'accent.

31. J. COROMINAS: *Noms de lloc*, op. cit., pp. 111, 130.

32. J. COROMINAS: *Las vidas de Santos*, op. cit., p. 149.

33. Comp. § 3, nota 14.

34. A. GRIERA: *Atlas lingüístic de Catalunya*, Barcelona, des de 1923. Publicats 4 volums, i els mapes 787 a 858 del volum Vè. L'indiquem ací abreujadament *ALCat*; citem els mapes segons llurs títols i segons la numeració general, i, de vegades, atribuint-los, amb xifres romanes entre parèntesis, al volum corresponent.

çuts de la nostra posició— que els materials de l'*ALCat* ofereixen sobre el procés -d- > z > ʃ, i és el que presentem a continuació. Potser ens haurem estès massa en aquesta introducció, però ho hem fet deliberadament, tant per a situar el problema cronològicament i geogràfica, com per a oferir a la resta del nostre treball els suficients punts de referència.

II. MATERIALS

9.—Hem examinat, dins l'*ALCat*, els mapes de mots en l'etimologia dels quals figura un dels sons originaris (-d-, -c-, -ty-) de la sibilant sonora de què tractem ací; hem mirat, també, i amb una finalitat tan sols d'orientació, els mapes de mots que contenen -s- etimològica. Amb tot, no adduïm ací aquells materials que en els corresponents mapes de l'*ALCat* són absolutament uniformes, sinó tan sols els que presenten ja mínimes diferències, i ajuden per a plantear centralment el problema i per a la seva matisació geogràfica. Hem de dir ací que tant en l'exposició dels materials aportats per l'*ALCat* (§§ 9-13) com en la interpretació que en fem a continuació (§§ 14-19), ens fem ressò del propi *ALCat*, i que, si no és en uns poquíssims casos, que fem constar, no hi hem fet cap modificació ni correcció. Segons la mena de dades que aporten, classifiquem els materials recollits en: a) de conjunt, b) parcials, c) secundaris, i d) paral·lels. Els materials de conjunt i parcials són fonamentals per al nostre objecte, i només distingim entre uns i altres segons llur extensió geogràfica i quantitativa, però ambdós tipus contenen elements qualitativament equivalents; els materials secundaris són els que permeten, solament, de reforçar, mitjançant dades complementàries, alguns aspectes del problema; finalment, anomenem materials paral·lels els mapes de mots en l'etimologia dels quals hi ha -s-, i que per comparació utilitzarem en determinades ocasions. Vet-ací, doncs, els mapes en qüestió: a) materials de conjunt: 69- *l'aloſa* (I), 691- *l'enclusa*

(IV); b) materials parcials: 589- *cruu, crua* (IV), 616- *les denes del rosari* (IV), 641 a 646- [diverses formes del verb *dir*] (IV), 703- *enlluernar-se* (IV); c) materials secundaris: 35- *l'aigua beneta* (I), 73- *l'atzina, les alzines* (I), 159- *l'arrel, les arrels* (I), 317- *la brida* (II), 595- *la cuina* (IV), 624- *desembre* (IV); d) materials paral·lels: 278- *el ble* (II), 318- *la brisa* (II), 707- *l'ensiam* (IV), 823- *la filosa* (V).

10.—Materials de conjunt.—1) Mapa 69- *l'alosa* (< ALAUDA). Aquest mapa presenta dues limitacions importants: a) les localitats en les quals hom ha recollit noms de altra base etimològica que ALAUDA, noms que es distribueixen en nou grups diferents ³⁵: *calàndria* (i *calàndrio*) ³⁶, aïlladament a Benasc (núm. 2) ³⁷ i a Figueres (núm. 13), i en una extensa zona al centre-oest del dialecte lleidatà ³⁸, que, d'una banda, arriba al sud de l'Ebre amb Mequinença (núm. 57) i Gandesa (núm. 58) i àdhuc amb plena solució de continuïtat, fins a Ulldetona (núm. 70), i, d'altra banda, entra al dialecte central o de Barcelona amb Santa Coloma de Queralt (núm. 44), Igualada (núm. 46) i fins i tot Tarragona (núm. 64); *cotoliua* (i *cotoliu*) a les quatre localitats pirinenques de Berga (núm. 26), Pobla de Lillet (número 28), Ripoll (núm. 31), i, ja amb solució de continuïtat,

35. Les dificultats evidents de preguntar el nom d'un ocell i de comprovar que la resposta corresponguia a l'objecte demanat, expliquen sens dubte alguns aspectes de la diversitat lèxica del present mapa, això tot i admetent que per la naturalesa del mateix objecte és ja obligat prèviament que hom obtingui una riquesa notable de tipus lèxics. La mateixa raó explica les llacunes que presenta aquest mapa, que nosaltres considerem com la segona de les limitacions anunciades.

36. Reduïm gairebé sempre les transcripcions de l'ALCat a la forma ortogràfica, encara que sigui ben sovint arbitrària.

37. Per a evitar al lector la consulta constant de l'ALCat, citem sempre els noms de les localitats,陪伴nats de llur número entre parèntesis. Alguns casos que es poden observar de localitats citades dues vegades, atribuint-los noms diferents dues vegades (com Binèfar, núm. 16, amb *caliandra* i *terereta*, o Alcarràs, núm. 39, amb *calàndria* i *calanió*, o Balaguer, núm. 41, amb *calàndria* i *alosa*, del mapa *l'alosa*), no són casos d'error material, sinó de doble resposta segons l'ALCat.

38. Constituïda per les localitats de Fonz (núm. 15), Binèfar (número 16), Graus (núm. 17), Peralta de la Sal (núm. 18), Tamarit de Llitera (núm. 19), Benavarre (núm. 20), Ager (núm. 21), Tremp (núm. 22), Alcarràs (núm. 39), Balaguer (núm. 41), Tàrrega (núm. 43), i les que esmentem a continuació.

La Jonquera (núm. 12); *cogullada*, aïlladament a Solsona (núm. 25) i a Fraga (núm. 38); *terereta*, a Binèfar (núm. 16); *calanió*, a Alcarràs (núm. 39); *minyarola*, a Maella (núm. 55); *abellerola*, a Calaceit (núm. 56); *taparita*, a Alguer (núm. 105), i *sòllerera* a les localitats mallorquines de Andratx (núm. 85), Palma (núm. 87), Llucmajor (núm. 88), Pollensa (núm. 90), i Felanitx (núm. 91); b) la segona limitació del mapa 69- *l'alosa* són les localitats en les quals hom no ha obtingut cap resposta, distribuïdes en tres zones, una al nord-oest del domini ³⁹, una altra al valencià ⁴⁰, i una tercera al balear ⁴¹. Deixades de banda les dues limitacions esmentades, i deixades, encara, les tres localitats valencianes que contesten la forma castellanitzada *alonдра* ⁴², la resta dels materials s'ha de dividir entre zones conservadores de -s- i zones en què aquesta consonant desapareix: a) mantenen la -s- el català del Rosselló, amb la forma *llauseta* ⁴³, i nombroses localitats del Principat, amb la forma *alosa*, que trobem en primer lloc al Pallars, Urgellet i Andorra ⁴⁴, després a la conca baixa del Segre ⁴⁵, i, finalment, a una àmplia zona que va des de Manresa i Centelles vers el sudoest, fins a l'Ebre ⁴⁶, sense comptar, a més, que *alosa*

39. Són: Campo (núm. 1), Durro (núm. 5), Esterri d'Aneu (núm. 6) i Oliana (núm. 24).

40. Són: Morella (núm. 69), Llucena del Cid (núm. 72), Benassal (núm. 73), Castelló de la Plana (núm. 74), Alcalà de Xivert (núm. 75), València (núm. 76), Sagunto (núm. 77), Alzira (núm. 80), Vilajoiosa (núm. 81), Gandia (núm. 82) i, fora ja del valencià, Tortosa (núm. 71).

41. Són: Eivissa (núm. 84), Sóller (núm. 86), Porreres (núm. 89) i Artà (núm. 93).

42. Són: Alacant (núm. 78), Cocentaina (núm. 79) i Dènia (núm. 83).

43. Localitats de Sallagosa (núm. 100), Formigueres (núm. 101), Catllar (núm. 102), Serrallonga (núm. 103) i Èlna (núm. 104); aquesta mateixa forma es troba, encara, a la Vall d'Aran, a Viella (núm. 4), però al costat de *llueta*, a Bosost (núm. 3), bé que ambdues localitats no pertanyen ja al domini català, sinó als parlars gascons.

44. Localitats de Sort (núm. 7), Seu d'Urgell (núm. 8) i Escaldes (núm. 9).

45. Localitats d'Artesa (núm. 23), Balaguer (núm. 41) i Lleida (número 40).

46. Comprèn les localitats de Manresa (núm. 47), Centelles (número 50), Terrassa (núm. 48), Barcelona (núm. 68), Vilafranca (núm. 66), Vilanova (núm. 67), Vendrell (núm. 65), Valls (núm. 63), Montblanc (número 62), Alforja (núm. 61), Falset (núm. 60) i Flix (núm. 59).

és la forma comuna en la llengua literària; b) presupsosa pèrdua de *-s-* la forma *alova*, que té *-v-* antihiàtica indicadora que hi ha hagut, abans, una solució **aloa*; doncs bé, trobem *alova* al centre i nord-est del dialecte central⁴⁷, i a algunes poblacions del balear⁴⁸, i fins i tot trobem la forma medial *aloua* a l'Empordà, a Torroella de Montgrí (núm. 37). 2) Mapa 691- *l'enclusa* (< INCUDINE). La geografia fonètica d'aquest mot és en general unitària, per tal com trobem gairebé arreu la *-s-*⁴⁹, amb l'única excepció del mallorquí (no balear, sinó mallorquí, ja que Eivissa i Menorca conserven la *-s-*), ón trobem *encruia*⁵⁰, amb *-y-* antihiàtica, que presupsosa una solució anterior **encruia*.

11.—Materials parcials.—1) Mapa 589- *cruu- crua* (< CRUDU-
-A). El més universal, en tot el domini, és la pèrdua de la *-s-*, tal com ocorre en la llengua literària; amb tot, deixant de banda alguns casos de *-d-* mantinguda al Ribagorça, per contacte amb els parlars castellano-aragonesos veïns (comp. cast. *crudo*)⁵¹, i alguns altres de consonant antihiàtica, que altrament pot no tenir relació amb el fenomen *-d- > z* que tractem ací⁵², cal assenyalar que la *-s-* es manté, en primer lloc al Capcir, a Formiguères

47. Localitats de Llanès (núm. 11), Cadaquès (núm. 14), Avinyó (núm. 27), Sant Bartomeu del Grau (núm. 29), Vic (núm. 30), Sant Hilari Sacalm (núm. 32), Olot (núm. 33), Amer (núm. 34), Banyoles (número 35), Girona (núm. 36), Calaf (núm. 45), Castelltersol (núm. 49), Cabrera (núm. 52), Blanes (núm. 53) i Sant Feliu de Guixols (núm. 54).

48. Són: Manacor (núm. 92), Ciutadella (núm. 94) i Migjorn Gran (núm. 95).

49. De vegades apareixen deformacions d'aquest so: a la franja de la frontera occidental (Ribagorça) trobem la *-s-* sorda; en rossellonès s'arriba a palatalitzar, àdhuc amb africació. Però tot això significa conservació.

50. Localitats d'Andratx (núm. 85), Sóller (núm. 86), Palma (número 87), Llucmajor (núm. 88), Porreres (núm. 89), Pollensa (núm. 90), Felanitx (núm. 91), Manacor (núm. 92) i Artà (núm. 93).

51. Localitats de Campo (núm. 1), Benasc (núm. 2), Fonz (núm. 15), Binèfar (núm. 16), Graus (núm. 17), Peralta de la Sal (núm. 18) i Tamariot de Llitera (núm. 19).

52. Així veiem el femení *cruga* del masculí *cru*, a València (número 76); el fem. *cruga* pot sorgir d'un masc. reforçat *cruc*, com a Durro (núm. 5), o aquest ésser la causa de la *-g-* del femení, causa que de vegades resulta inoperant, com a Serrallonga (núm. 103), que no té *-g-* en la forma femenina; també trobem masc. *crugo* i fem. *cruga* a Calaceit (núm. 56), etc., etc.

(núm. 101), en la forma femenina (*crúu*, però *crusa*), conservació que no és massa sorprenent si recordem les concomitànies que té el capçinès amb els parlars provençals, i, en segon lloc, a dues localitats del pre-Pirineu occidental: Benavarre (núm. 20) i Solsona (núm. 25), on hem de veure la pervivència d'un arcaisme fonètic prou important (masc. *crus*, fem. *crusa*), i que antigament por haver tingut més extensió que avui.—2) Mapa 616-*les denes* (< *DECENA). La solució més universal és la de pèrdua del so llatí originari -c-, com succeeix en català comú o literari. Però, deixant a part la conservació de la interdental castellana a la frontera catalano-aragonesa ⁵³, hi ha dues zones que han mantingut fins avui la -s-: una faixa horitzontal al nord-est del domini, seguint el Pirineu, que va de Camprodón al Cap de Creus ⁵⁴, i el dialecte balear ⁵⁵; i encara podem suposar que abans era més extensa la geografia de la -s- conservada, per tal com avui perviu aquesta solució, esporàdicament, en dues localitats del dialecte occidental ⁵⁶. Als llocs on avui es manté la -s- (< -c-), trobem, com és natural, la forma *desenes*, amb diferents variants fonètiques (per cat. liter. i comú *les denes* [del rosari]), però aquesta forma, com a cultisme (*desena*, cast. *decena*), és universal a tot el domini. 3) Mapes 641 a 646- [diverses formes del verb *dir*] (< DICERE). No aporten cap dada important per al nostre domini: en català, comú i dialectal, la -c- de les formes llatines desapareix sistemàticament, o esdevé -u semivocal quan es troba en posició final ⁵⁷, o ve substituïda per una -g- analògica a la dels casos que procedeixen de la -c- que és sempre velar ⁵⁸. En canvi, fora del domini tro-

53. Localitats de Campo (núm. 1), Fonz (núm. 15), Binèfar (número 16) i Peralta de la Sal (núm. 18).

54. Localitats de Llanàs (núm. 11), Olot (núm. 33), Banyoles (número 35), La Jonquera (núm. 12), Cadaqués (núm. 14) i Torroella de Montgrí (núm. 37).

55. Localitats d'Eivissa (núm. 84), Andratx (núm. 85), Sóller (número 86), Llucmajor (núm. 88), Porreres (núm. 89), Pollensa (núm. 90), Felanitx (núm. 91), Manacor (núm. 92), Artà (núm. 93), Ciutadella (núm. 94) i Migjorn Gran (núm. 95).

56. Són: Ager (núm. 21) i Mequinensa (núm. 57).

57. Comp. *DICIT* > *diu*.

58. Comp. *DICAM* > *diga*, *digui*. Ens referim a casos com dial. *di-*

bem, al Ribagorça, la interdental -z- de les formes castellanes (comp. cast. *decir, decimos*, etc.), i, a la Vall d'Aran, el curiós procés detingut -c'- > -d-: **DICERE** > *dide, DICIS* > *dides, DICIMUS* > *didem*, fixament a Bossost (núm. 3) i Viella (núm. 4). 4) Mapa 703- *enlluernar-se* (< **LUCERNA**). És general la pèrdua de la -c'- llatina⁵⁹, si bé alguns casos de consonant antihiàtica, tant a la frontera catalano-aragonesa com en el domini valencià⁶⁰, podrien demostrar tal vegada que aquesta -s- s'ha matingut durant un temps en català, i les esmentades localitats —en dues zones arcaitzants— en serien una darrera pervivència. No obstant, en tots els casos citats podem creure també que la consonant antihiàtica (**v, b**) és de formació recent, i, per tant, sense relació amb el so originari.

12.—Materials secundaris.—1) Mapa 35- *l'aigua beneita* (< **BENEDICTA**). No ens aporta, aquest mapa, dades d'interès: exceptuada la zona de la frontera catalano-aragonesa⁶¹, i esporàdicament la localitat valenciana de Dènia (núm. 83), que contesten la forma castellana *bendita*, i exceptuades algunes respostes cultes, com *benedita*⁶² o *benedida*⁶³, la resta del domini no ofereix cap mostra de la -d- llatina; hi ha, doncs, pèrdua universal de la consonant originària. 2) Mapa 73- *l'alzina, les alzines* (< **ILICINA**). Es universal la conservació de la -c'- llatina; cal exceptuar, tan sols, la coneguda zona d'*aulina* del

guem (per comú *diem*), que hom registra a la Cerdanya i, en general, per bona part del Pirineu, com a representant de **DICIMUS**.

59. Cal exceptuar les localitats més occidentals, ja lingüísticament aragoneses, on es conserven la -s- sorda o la interdental -z-, sempre per castellanisme; són Campo (núm. 1), Benasc (núm. 2), Fonz (núm. 15), Binèfar (núm. 16) i Graus (núm. 17).

60. Són les localitats de Peralta de la Sal (núm. 18), Tamarit de Llitera (núm. 19) i Benavarre (núm. 20) (a la frontera), i València (número 76). Amb tot, i malgrat que l'*ALCat* només registra aquest punt en el domini valencià, també coneixen la forma amb consonant antihiàtica les localitats de Morella (núm. 69), Llucena del Cid (núm. 72) i Benassal (núm. 73), segons informació de G. Colon.

61. Localitats de Campo (núm. 1), Benasc (núm. 2), Fonz (núm. 15), Binèfar (núm. 16), Graus (núm. 17), Peralta de la Sal (núm. 18) i Benavarre (núm. 20).

62. A Bosost (núm. 3).

63. A Maella (núm. 55), Vilajoiosa (núm. 81) i Gandia (núm. 82).

pre-Pirineu d'Olot a Banyoles⁶⁴ i *aulet* de les Guilleries, a Sant Hilari Sacalm (núm. 32), on l'especial evolució del mot llatí presuposa el procés -c'- > z > ↓. 3) Mapa 159- *l'arrel, les arrels* (< RADICE). Es universal la pèrdua; en algunes localitats del català occidental⁶⁵, trobem avui la forma *raiel*, amb consonant antihiàtica, que, més que per la conservació de la consonant llatina, ha d'explicar-se per la de la vocal inicial. 4) Mapa 317- *la brida* (< germ. BRIDEL, a través del fr. bride). Denota conservació, en general, de la -d- originària: aquesta -d- no s'ha fet -s- enlloc (exceptuant la localitat aranesa de Viella (núm. 4), on tenim *era brisa*), o per cultisme (bé que és difícil de veure'n la raó, donada la naturalesa del mot), o per ser gal·licisme relativament tardà, o per a evitar la homonímia amb *brisa* (comp. § 13, 2); enfront de la solució més general *brida*, tenim la gairebé totalitat del balear⁶⁶ i l'alguerès (núm. 105) amb la forma *brilla*, que tal vegada presuposaria l'al·ludida homonímia entre *brisa* (< BRIDEL, per això fet *brilla*) i *brisa* (< BRISA), però que, en la incertesa, no ens diu res de nou sobre el problema de la -d- originària, si no és voler evitar de mantenir-la. 5) Mapa 595- *la cuina* (< COCINA). Si exceptuem les solucions castellanitzants amb -s- o -z- de la frontera catalano-aragonesa⁶⁷, i les solucions araneses amb -d-⁶⁸ (comp. abans, sobre ambdues excepcions, § 11, núm. 3), en el domini català pròpiament dit només trobem les formes sense cap rastre de la -c'- llatina; és universal, doncs, la seva desaparició. 6) Mapa 624- *desembre* (< DECEMBRE). La forma *desembre*, la de la llengua literària, és també la

64. Localitats de Llanàs (núm. 11), Olot (núm. 33), Amer (número 34) i Banyoles (núm. 35).

65. Són: Esterri d'Aneu (núm. 6), Sort (núm. 7), Seu d'Urgell (número 8), Escaldes (núm. 9) i Tremp (núm. 22).

66. Menys les localitats de Palma (núm. 87) i Llucmajor (núm. 88), que tenen *brida*, la resta del balear ofereix *brilla*, com veiem explícitament a Eivissa (núm. 84), Andratx (núm. 85), Sóller (núm. 86), Porreres (núm. 89), Pollensa (núm. 90), Felanitx (núm. 91), Manacor (núm. 92), Artà (núm. 93), Ciutadella (núm. 94) i Migjorn Gran (núm. 95).

67. Localitats de Campo (núm. 1), Benasc (núm. 2), Fonz (núm. 15), Binèfar (núm. 16), Graus (núm. 17), Peralta de la Sal (núm. 18) i Beñavarre (núm. 20).

68. Localitats de Bosost (núm. 3), amb *cudia*, i Viella (núm. 4), amb *cudina*.

més estesa avui per tot el domini; però, amb tot, *desembre* és, sens dubte, un cultisme, en primer lloc, perquè conserva la -s- en posició anterior a l'accent (§ 1), i, també, perquè la forma popular sense -s- era força coneguda en català antic, que posseeix *dehembre*⁶⁹; no obstant, el mateix català antic coneixia ja *decembre*⁷⁰, forma culta de la qual ens ha pervingut l'actual, mitjançant la sonorització de la consonant llatina. Avui, com hem dit, és universal la conservació de la -s-⁷¹, però cal exceptuar una llarga faixa pirinenca, que travessa d'oest a est tot el domini, en la qual el mot *desembre* ve substituït per *advent*⁷², i l'alguerès (núm. 105), que el substitueix per *nadal*.

13.—Materials paral·lels.—1) Mapa 278- *el ble* (< BLESA). Presenta, en general, l'absència de la -s- originària, per la seva posició final, provocada per l'adopció del gènere masculí d'aquesta paraula. Però hem d'assenyalar una zona de pronunciació arcaïtzant d'aquest mot, reduïda avui al nord-est del domini, però que antigament podia ser més estesa, en la qual o es manté la -s- etimològica, ensordida per ser final, al Rosselló i Capcir⁷³, o trobem consonant b antihiàtica, al nord de Girona⁷⁴,

69. Vegeu, per exemple, el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, IV, 1951, p. 222, s. v.; la forma antiga és l'única que registra el REW, 2498, però ja fou proposada la correcció corresponent per F. DE B. MOLL: *Suplement Català al «Romanisches Etymologisches Wörterbuch»*, Barcelona, 1928-1930 (exret de l'*Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*), núm. 1.119.

70. *Diccionari*, cit., loc. cit.

71. Cal anotar algunes deformacions d'aquest so: a) a la zona de frontera catalano-aragonesa, la -s- es pronuncia sorda o ha adoptat l'articulació interdental de la -z- castellana; això ocorre a les localitats de Campo (núm. 1), Fonz (núm. 15), Binéfar (núm. 16), Peralta de la Sal (núm. 18), Tamarit de Llitera (núm. 19), Benavarre (núm. 20) i, més al sud, Maella (núm. 55); b) esporàdicament apareix la sorda en rosselfonès, a Formigueres (núm. 101) i Catllar (núm. 102); c) en valencià central tenim també consonant sorda o formes castellanes, a les localitats de València (núm. 76), Sagunto (núm. 77), Cocentaina (núm. 79), Aizira (núm. 80) y Gandia (núm. 82).

72. Així tenim *mes de l'advent* a Esterri d'Aneu (núm. 6), Puigcerdà (núm. 10) i Cadaquès (núm. 14), i *advent* a Benasc (núm. 2), Graus (núm. 17), Viella (núm. 4), Escaldes (núm. 9) i Llanàs (núm. 11).

73. Localitats de Formigueres (núm. 101), Catllar (núm. 102) i Serrallonga (núm. 103).

74. Localitats de Cadaquès (núm. 14) i Banyoles (núm. 35).

so que denota tal vegada una pèrdua de la -s- relativament tardana (comp. § 11, núm. 4). 2) Mapa 318- *la brisa* [del raïm] (< BRISA) Encara que l'ALCat no a tot arreu consigna resposta en aquest mapa (manquen, efectivament, les denominacions al nord-est, en algunes localitats del balear, i en algunes altres, encara que menys, del valencià), la conservació de la -s- és universal: tan sols hem de registrar *bria* en un petit focus de pèrdua d'aquesta -s- en català occidental⁷⁵, i esporàdicament a Elna (núm. 104). 3) Mapa 707- *l'ensiam* (< *INCISAMEN). La solució *ensiam*, de la llengua lliterària, és la més estesa: la trobem arreu del domini amb la sola excepció del valencià, que manté l'arcaisme de les formes *ensisam* (i *ansissam*)⁷⁶. 4) Mapa 823- *la filosa* (< FILU-OSA). La forma *filosa*, del català literari, és la més habitual dins el domini lingüístic: tenim, doncs, fonamentalment conservació de la -s- originària a tot arreu⁷⁷, però hi ha l'excepció global del mallorquí: a Mallorca, el mot *filosa* ha perdut la -s- originària (ço que dóna *filoa*), ha sorgit després la consonant antihiàtica de formació (que veiem en *filoua*), per a estabilitzar-se finalment com a labial (amb *filova*); i podem parlar, en aquest cas, sense tons conjecturals, per tal com el propi parlar mallorquí ens presenta cadascuna de les tres zones: hi ha comarques de *filoa*⁷⁸, n'hi ha de *filoua*⁷⁹, i també n'hi ha de *filova*⁸⁰.

75. Localitats de Tremp (núm. 22), Artesa de Segre (núm. 23) i Oliana (núm. 24).

76. La forma *ensisam*, amb -s- sonora, la trobem en les localitats de Morella (núm. 69), Llucena del Cid (núm. 72), Benassal (núm. 73), Castelló de la Plana (núm. 74), Alcalà de Xivert (núm. 75), Cocentaina (núm. 79) i Dènia (núm. 83). La forma *ansissam*, amb -ss- sorda, la trobem al valencià central, o sia localitats de València (núm. 76), Sagunto (núm. 77), Alzira (núm. 80) i Gandia (núm. 82).

77. En dues ocasions la -s- es pronuncia com a sorda: a) a la frontera catalano-aragonesa, en les localitats de Campo (núm. 1), Benasc (núm. 2), Fonz (núm. 15), Binèfar (núm. 16), Graus (núm. 17), Peralta de la Sal (núm. 18), Tamarit de Llitera (núm. 19) i Benavarre (núm. 20); b) en el valencià central, en les localitats de Sagunto (núm. 77), Alzira (núm. 80) i Gandia (núm. 82).

78. Localitats de Palma (núm. 87), Llucmajor (núm. 88) i Pollensa (núm. 90).

79. Localitats de Porreres (núm. 89), Felanitx (núm. 91) i Artà (núm. 93).

80. Localitats de Andratx (núm. 85), Sóller (núm. 86) i Manacor (núm. 92).

III. CARACTERITZACIÓ DEL TRACTAMENT -d- > z

14.—Com succeeix gairebé sempre que hom maneja dades dialectals, també ací desorienten, tant l'abundor de dades recollides, com la manca de coincidències dels tractaments registrats; així, qui hagi seguit l'anterior descripció de materials que l'*ALCat* ofereix sobre un problema fonètic concret (§§ 9-13), sentirà la temptació d'affirmar, amb els més il·lustres capdavanters de la geografia lingüística, que no existeix la història d'un so, sinó, tot el més, la història de cadascun dels mots que contenen l'al·ludit so, i que aquesta història és tan ramificada, i en direccions tan allunyades (i àdhuc oposades), que esdevé impossible de conjugar-ne els elements. Aquesta interpretació, forçosa i ineludible si no ens movem de la realitat actual, pot modificar-se ben fonamentalment així que intentem projectar-la al llarg de la línia històrico-evolutiva de la llengua, procurant d'escatir-ne el corrent general, la tendència lingüística que ha governat potser durant segles aquells mots, i tot evitant de deixar-nos enlluernar per la gran varietat de solucions que ens brinda el tall sincrònic instantani d'un moment donat⁸¹. Aquesta projecció intentem de realitzar a continuació: farem veure com les dades de l'*ALCat* corroboren la llei general de conservació de la -s- (§ 15) en les condicions que ja han estat exposades abans (§§ 4-5), condicions que ens decanten a no veure el procés -d- > -s- com un provençalisme obligat (§ 16) i, bo i aproveitant aquests materials, parlarem dels casos en què els diferents parlars dialectals es manifesten amics de conservar la -s- (§ 17) o amics de perdre-la (§ 18); a base de tots els factors que entren en joc ací, assajarem, finalment, una caracterització de la rica i matisada geografia dialectal (§ 19), per a arribar a l'establiment d'unes conclusions del present treball (§ 20).

15.—La conservació de la -s- procedent de -d- llatina, que, com ja hem dit, és general en posició postònica (§ 5), de tal ma-

81. R. MENÉNDEZ PIDAL: *Orígenes*, eit., § 112, pp. 529-532.

nera caracteritza el dialecte central o de Barcelona, i la gairebé totalitat dels restants dialectes de la llengua, que ha estat així recollida pel català comú i la llengua literària (§ 5); la contrapartida és la seva desaparició en síl·laba anterior a l'accent, també recollida en català comú i literari. Doncs bé, ambòs tractaments vénen àmpliament recolzats per les dades del parlar viu i popular actual, la qual cosa confirma que el procés és ben autòcton català. Vegem-ho. 1) Després de l'accent, el català manté la -s-; ens ho demostren, ultra els exemples generals esmentats abans (§ 5), els diferents mapes de l'*ALCat* que hem examinat: a) *l'alosa*, que es parteix el domini amb altres tipus lèxics (o amb la manca de tota contestació), i, certament, també amb formes que no tenen -s- (§ 10, núm. 1); b) *l'enclusa*, molt més general en el domini català (§ 10, núm. 2); c) *cruu - crua* ha perdut, és veritat, la -s- en la llengua moderna (comp., altament, el mateix en provençal: *cru - crua*)⁸², però hi ha localitats arcaïtzants que tenen -s- (§ 11, núm. 1), i el parlar comú usa com exclusiu el plural *crusos* (§ 5); d) *la brida* prova massa, perquè conserva fins i tot la primera etapa, dental, del so originari (§ 12, núm. 4); e) dels materials que anomenem paral·lels, *la brisa* (§ 13, núm. 2) i *la filosa* (§ 13, núm. 4) confirmen la conservació de la -s-, i *el ble* (§ 13, núm. 1), si no la confirma d'una manera tan absoluta, no deixa de proporcionar-nos algun exemple amb -s-, sense comptar que, en la llengua comuna, la -s- esdevinguda final i el canvi de gènere de femení a masculí expliquen a bastament que no quedí rastre de la consonant originària. 2) Abans de l'accent, el català primitiu presenta abundosos exemples de -s- mantinguda, però la llengua moderna l'ha perduda; ens ho demostren els exemples citats (§ 1), i els següents mapes de l'*ALCat*; a) *les denes [del rosari]*, en què és molt més general la pèrdua de -s- que la conservació (§ 11, núm. 2); b) *enlluernar*, amb la pèrdua universal de -s-, se situa ben independent del provençal *enlüzernar*⁸³ (§ 11, núm. 4); c) *l'aigua beneita*, encara que avui hagi provocat, precisament

82. Comp. REW, 2342.

83. Comp. REW, 5137.

per pèrdua de la -s-, una dislocació d'accent, queda comprès en el present grup, i n'és exemple ben general (§ 12, núm. 1); d) exemples semblants de dislocació, i d'universalitat de la solució actual, són els mapes *l'arrel-les arrels* (§ 12, núm. 3) i *la cuina* (§ 12, núm. 5), aquest darrer enfocat del cast. *cocina*, prov. *cozina* i fr. *cuisine*^{*4}; e) *desembre* sembla constituir excepció a la regla donada, però ja hem dit abans que és una paraula culta, i que s'oposa a l'antic *dehembre* (§ 12, núm. 6); f) dels materials paral·lels, *l'ensiam* (§ 13, núm. 3) confirma la pèrdua de -s- en posició pretònica. 3) Expressament no hem esmentat els següents mapes, perquè corresponen a mots especials: a) el verb *dir* (§ 11, núm. 3) es fa difícil d'atribuir a una de les dues posicions en celació amb l'accent pel constant vaivé de l'accentuació verbal, i, com que en ell la pèrdua de -s- és constant (si alguna excepció hi ha, ja pertany als veïnatges de castellà o d'aranès). prescindirem d'utilitzar els seus materials; b) *l'alzina - les alzines* (§ 12, núm. 2) és també especial, bé que per altres raons: la -c'- ha deixat de ser intervocàlica molt aviat, no es perd la -s- (-z-, en aquest cas), però sí en la variant *aulina* (i *aulet*), que necessita una explicació d'interferències, etc.; per tot això no farem tampoc molt de cas de les dades d'aquest mapa.

16.—Ara, examinats els materials corresponents de l'*ALCat*, que evidencien la pervivència popular de la -s- procedent de -d-llatina, hem de repetir amb més fonament el que ja hem establert abans (§ 4); la -s- de la llengua antiga pot ésser, sí, préstec provençal, però no és forçós que ho sigui, o sia, pot molt bé no ser-ho, per tal com trobem, arreu del domini, reiterats casos de conservació de la -s-. Evidentment, toquem ara la dificultat sistemàtica del català antic, i no pretenem pas, com és natural, de resoldre-la ara, sinó d'affirmar que, almenys ací, no hem de sentir apriorismes provençalitzants quan la nostra pròpia dialectologia explica els camins amb tanta claredat. Això sol ja seria suficient per a donar fi al nostre treball, atès l'objectiu que ens havíem fixat. Però ja que hem exposat els fets amb tota

la casuística dialectal, és llàstima que els seus materials no siguin utilitzats d'una manera exhaustiva; cal veure, doncs, si encara els podem exprémer, sempre vers la finalitat del reforç que aporta l'*ALCat* a la caracterització del procés *-d- > -s-*, i així distingirem entre els parlars conservadors de *-s-* (§ 17) i els que tendeixen a perdre-la (§ 18).

17.—Dialectes o parlars que es manifesten conservadors de *-s-*, o sia que, quan la llengua literària perd la *-s-*, es resisteixen a perdre-la. 1) Casos de pèrdua normal de *-s-*, ço és, abans de l'accent: a) contra el comú *denes* (§ 11, núm. 2), hi ha la solució *desenes* en una faixa pirinenca, en el dialecte balear, i a dues localitats de català occidental, esporàdicament⁸⁵; b) contra el comú *enlluernar-se* (§ 11, núm. 4) trobem unes formes amb consonant antíhiàtica (a la frontera catalano-aragonesa i en valencià), les quals podrien representar potser una conservació posterior de *-s-*, o, millor encara, una tendència a superar, fos com fos, el buit provocat per la pèrdua de la *-s-*; c) contra els comuns *beneita* (§ 12, núm. 1), *arrel* (§ 12, núm. 3) i *cuina* (§ 12, núm. 5), hi ha algunes rèpliques dialectals amb consonant mantinguda, però poc importants, tal com hem establert al lloc corresponent; d) tenim també el rossellonès *llausetà* (§ 10, núm. 1), forma dialectal que, en català comú, hauria perdut la *-s-*, per ser abans de l'accent, i que corrobora la tendència conservadora del català ultrapirinenc (§§ 6; 19, núm. 2); e) entre els materials paral·lels, contra el comú *ensiam* (§ 13, núm. 3) trobem el valencià *ensisam* (i *ansissam*). 2) Casos de pèrdua anormal de *-s-*, o sia, després de l'accent: a) contra el comú *cru - crua* (§ 11, núm. 1), registrem el femení *crusa* al Capcir, i les formes *crus - crusa* a dues localitats pre-pirinenques del català occidental; aquests fets vénen completats pel pl. masc. *crusos*, ben habitual en el parlar corrent (§ 5); b) entre els materials paral·lels, contra el comú *ble* (§ 13, núm. 1), el Rosselló i el Capcir conserven formes amb *-s-*, i al Gironès i Empordà

85. No obstant, la presència, a tot el domini català, del cultisme *desena*, «conjunt de deu unitats» (§ 11, núm. 2), fa que sigui difícil de distingir entre *dена* i *desena*; tal vegada les formes amb *-s-* podrien ser degudes a errors de comprensió dels subjectes interrogats.

trobem formes amb consonant antíhiàtica, les quals presuposen tal vegada una conservació posterior de -s- o, més probablement, l'esmentada tendència a superar la manca de -s- (comp. núm. 1 d'aquest paràgraf).

18.—Dialectes o parlars que manifesten una tendència a perdre la -s-, o sia que, quan la llengua literària conserva la -s-, esdevenen propensos a la seva desaparició. 1) Casos de conservació normal de -s-, ço és, després de l'accent: a) contra el comú *alosa* (§ 10, núm. 1), repliquen, amb la forma *alova*, una bona part del dialècte central el nucli de la qual és al nord-est ⁸⁶, i algunes localitats del balear ⁸⁷; b) contra el comú *enclusa* (§ 10, núm. 2), tenim el mallorquí, que perd sistemàticament la -s-; c) contra el comú *brida* (§ 12, núm. 4), la forma *brilla*, del balear i l'alguerès, sembla fer pensar en una tendència a perdre. com sigui, la -s-, ni que la pèrdua signifiqui simple substitució (de -s- per -ll-); d) entre els materials paral·lels, contra el comú *la filosa* (§ 13, núm. 4) hi ha la pèrdua de -s- a Mallorca, i contra el comú *brisa* (§ 13, núm. 2) trobem, sorprendentment (si bé de manera esporàdica), uns pocs casos de pèrdua de -s- al Pirineu de Lleida i al Rosselló. 2) Casos de conservació anormal de -s-, o sia, davant de l'accent: a) contra el comú *alzina* (§ 12, núm. 2) tenim formes sense -s- (*aulina*, *aulet*) al pre-Pirineu de Girona i a Les Guilleries; b) contra el comú *desembre* (§ 12, núm. 6), forma culta, com ja hem dit (§§ 12, núm. 6; 15, núm. 2), actualment la dialectologia no replica, però en català antic existia la forma *dehembre*, normal fonèticament.

19.—Interpretació de la geografia dialectal.—Malgrat que l'acumulament de dades dialectals és gairebé sempre casuístic,

86. La forma *alova*, centrada, com diem, al nord-est del domini, es ramifica molt, i la trobem des de l'Empordà i Costa Brava al Gironès, La Selva, Maresme, i àdhuc —bé que amb freqüència menor— a la Plana de Vic i al Bages (§ 10, núm. 1).

87. Són Manacor i les dues localitats de Menorca; però, si pensem que a Mallorca i Eivissa hi ha quatre localitats que no contesten, i que n'hi ha cinc que contesten *sòller* (§ 10, núm. 1), podem suposar que *alova* representa una tendència més general dins el dialecte, comprovada per altres casos paral·lels (*encruia*, § 10, núm. 2, *filoa-filoua-filova*, § 13, núm. 4.)

i entre elles hi ha veritables contradiccions (§ 14), podem destriar alguns fets que esdevenen característics dels diferents dialectes i parlars, quant al procés -d- > -s-. 1) Dialecte central o de Barcelona. Deixant a part el cas particular d'*alosa* (que perd la -s- al nord-est, i que conviu amb altres denominacions, § 10, núm. 1), el barceloní confirma la tendència més general, per això elevada a tret de la llengua literària: conservació de la -s- després de l'accent ⁸⁸, i la seva pèrdua abans de l'accent; l'esmentada tendència arriba a ser més poderosa que la norma literària (el plural popular *crusos*, literari *crus*), però no pot lluitar contra el cultisme *desembre*, que s'ha imposat a tot arreu ⁸⁹. 2) Dialecte rossellonès i parlars pirinencs en general. Deixant també de banda *l'alosa*, per les circumstàncies exposades abans (núm. 1), els parlars del Pirineu manifesten una evident tendència a conservar la -s-; la -s- postònica és conservada en més casos que en central: *cruu - crusa i crus - crusa* (al Capcir i Solsona, § 11, núm. 1), *bles* (al Capcir, § 13, núm. 1) ⁹⁰; la -s- pretònica igualment sembla conservada més vegades que en central; *desena* (a una faixa pirinenca de Camprodon al Cap de Creus, i a Ager de l'occidental, § 11, núm. 2), les formes araneses de *cuina* (§ 12, núm. 5), etc. 3) Frontera catalano-aragonesa. Es caracteritza per una tendència semblant a la conservació de la -s-, que hem d'explicar per arcaisme i també pel veïnatge de les solucions aragoneses o castellanes corresponents (comp. cast. *crudo, decir, bendita, encina, brida, cocina, diciembre, brisa*; com veiem, el castellà, en aquest aspecte, és més culte o, per a dir-ho millor, més etimològic); en posició postònica trobem *crus - crusa* (a Benavarre, § 11, núm. 1) i com a pretònica *desena* (a Mequinença, § 11, núm. 2), *bendita* (general a la frontera,

88. En aquesta posició es manté àdhuc la -d- originària, inmodificada, en el cas de *brida* (§ 12, núm. 4).

89. El que acabem d'affirmar pot valer igualment per a tot el català del Principat; només hem de remarcar solucions més conservadores de -s- a Ager i Solsona, i Benavarre i Mequinença, que incloem, respectivament i a parells, en els núms. 2 i 3 d'aquest paràgraf.

90. Comp., encara, *bleba* a Cadaquès i Banyoles (§ 13, núm. 1). Contra aquesta tendència conservadora sorprèn de trobar l'excepció *brida* per *brisa* al Pirineu i pre-Pirineu de Lleida i a Elna (§ 13, núm. 2).

§ 12, núm. 1), *cocina - cosina* (general a la frontera, § 12, núm. 5), etcétera ⁹¹. 4) Valencià. Encara que menys definida, registrem, també en valencià, una tendència a la conservació de *-s-*, enfront de la llengua comuna: *ensisam* i *ansissam* (general al dialecte, § 13, núm. 3) ⁹²; comp., a més, *grasó* a Castelló, i *dus* en el valencià més comú (§ 6). 5) Balear. Aquest dialecte, contràriament als restants, manifesta una tendència a la pèrdua de la *-s-* en posició postònica: *alova* (§ 10, núm. 1) ⁹³, solució que coincideix amb el nord-est del domini (§§ 10, núm. 1; 18, núm. 1, nota 87), *encruia* (§ 10, núm. 2), *filoa - filoua - filova* (§ 13, número 4) ⁹⁴; en posició pretònica no sembla tan eficient l'esmentada tendència, si observem que el balear contesta *desena* enllloc de *dena* (§ 11, núm. 2) ⁹⁵. 6) Recapitulació. A més del tractament de *-d-* en el dialecte central (conservació de *-s-* postònica, pèrdua de *-s-* pretònica), exponent d'un equilibri que ha recollit la llengua literària, la resta dels dialectes catalans es manifesta conservadora de *-s-* (ho hem constatat en rossellonès i parlars pirinencs, zona de frontera catalano-aragonesa, i, encara que menys decididament, en valencià), amb l'excepció del balear, que tendeix a perdre la *-s-*.

91. Com., encara, *enlubernar-se*, que podria ser tal vegada resta i testimoni d'una conservació de *-s-* (§ 11, núm. 4).

92. Comp., encara, *enlubernar-se* del valencià (§ 11, núm. 4), per al qual vegeu la nota 91, i algunes formes castellanitzants de *beneita* (§ 12, núm. 1).

93. Sobre el valor d'*alova* per a permetre generalització a tot el balear, comp. § 18, núm. 1, nota 87.

94. Afegeixi's el cas de *brilla per brida* (§ 12, núm. 4), que trobem en balear i en alquerès, que pot confirmar la mateixa tendència.

95. No obstant, recordem el que hem dit abans, § 17, núm. 1, nota 85.

IV. CONCLUSIONS

20.—El que hem exposat anteriorment ens autoritza a extreure'n les següents conclusions: 1) No hi ha cap diferència entre el tractament dels sons originaris -D- i -C'-⁹⁶: coincideixen en -S- en català preliterari, conservada o perduda ulteriorment. 2) En català comú aquesta -S- apareix conservada en posició postònica; és un tret que caracteritza el parlar popular corrent (que depassa la preceptiva gramatical) i nombrosos nuclis comarcals (que presuponen àrees més extenses antigament): ambdues circumstàncies obliguen a admetre que l'etapa -S- és autòctona catalana i no un manlleu fonètic provençal. 3) En català comú la -S- desapareix en posició pretònica; amb tot, sovintegen, en els dialectes catalans, solucions esporàdiques que mantenen avui encara les solucions esporàdiques al-ludides. 4) La freqüència posició, conservar la -S- no és provençalisme, sinó un estat fonètic anterior a l'actual, del qual la dialectologia moderna troba encara les solucions esporàdiques al-ludides. 4) La freqüència de grafies -S- o -Z- en català antic, indicadores del so que continua els llatins -D-, -C'-, -TY-, pot ésser certament deguda a pressió gràfica provençalitzant, però, vistes les dues conclusions anteriors, pot ésser també expressió d'un so que el català antic posseïa independentment. 5) El rossellonès, i singulament el parlar del Capcir, en conservar la -S- més fidelment que el català comú, segueixen demostrant, com en tants altres casos, llur paper de transició entre les dues llengües veïnes. 6) Com ocorre sempre que valorem els dialectes, també ací es manifesten en general arcaitzants els dialectes catalans, i per això conservadors de -S-, amb una intensitat, però, que va decreixent des del Pirineu fins al valencià; la tendència innovadora (a perdre la -S-, àdhuc oposant-se a la llengua comuna), la representa el ba-

96. No hi ha, entre els materials que hem utilitzat de l'ALCat, cap mapa de mots l'etimologia dels quals contingui -TY-: mots com *apreciar* (ALCat 127), *cabeça* i *cabeçó* (ALCat 344-345), *escapçar* (ALCat 723), etcètera., no aporten dades d'interès per al nostre tema. Però, vist el que hem exposat abans (§§ 1-5), creiem que podem generalitzar que són coincidents els tractaments de -D-, -C'- i -TY-.

lear, de vegades amb un clar parallelisme amb la zona nord-est del domini (Empordà), relació que no és pas nova en la lingüística catalana⁹⁷. 7) Malgrat el seu estat incomplet i fragmentari, hom no pot desconèixer el valor documental de l'*Atlas lingüístic de Catalunya*, per a la història de la llengua i la dialectologia catalanes.

Universitat de Barcelona.

97. Comp. BADIA: *Gr. hist.*, §§ 52, VI (evolució d'E tancada del llatí vulgar), 136, II i III (article derivat d'IPSE), etc.

97. Comp. BADIA: *Gr. hist.*, §§ 52, VI (evolució d'E tancada del llatí vulgar), 136, II i III (article derivat d'IPSE), etc.

LA NOVELA PASTORIL Y GIL POLO

por

RAFAEL FERRERES

A mi maestro Dámaso Alonso

I

LA TRADICIÓN LITERARIA

El interés por el tema pastoril fué constante en la literatura española. Casi en los primeros textos literarios que conservamos, en las representaciones del nacimiento de Cristo¹, en las canciones de amigo o de ladino, encontramos pastores que nos hablan de su ingenua y dulce vida. No es de extrañar este eco bucólico, ya que, sin nitidez, la voz de los poetas clásicos latinos, sobre todo la de Virgilio, no se había olvidado completamente durante la Edad Media europea², y, entre toda la obra virgiliana, fueron las *Eglogas* las que más se recordaron. En las aristocráticas *Serranillas* del marqués de Santillana, imitadas de las pastorales provenzales, se da, posiblemente por primera vez en la literatura española, la idealización falsa de los pastores y de su mundo, pues las anteriores e indígenas serranillas del Arcipreste de Hita, como señaló su traductor francés, más que imitar la poesía bucólica de los trovadores, lo que hacen es su parodia con agudo sentido realista. Las *Eglogas* de Juan del Encina, muy influídas por las de Virgilio; los *Autos* de Lucas Fernández y de Gil Vicente, consiguen dar una importancia mayor a esta veta pastoril, consiguiendo que éste sea el género literario más propicio para substituir, aunque contaminándose bastante, las complicadas y fantásticas aventuras de

1. Véase J. P. WICKERSHAM CRAWFORD, *Spanish Drama before Lope de Vega*. Filadelfia, 1937.

2. E. ALARCOS, *El Toledano y los poetas clásicos latinos*, págs. 325-35, en el «Homenaje a D. Miguel Artigas» («Boletín de la Bibl. de M. Peñaloy»), y Helen WADDELL, *Mediaeval Latin Lyrics*, Londres, 1948.

los libros de caballería y las tristezas y el todo salir mal de las novelas sentimentales, tan en boga entonces.

Junto a esta corriente pastoril, cada vez más caudalosa, que arrancaba más o menos directamente de los clásicos y de la tradición religiosa, surge la de origen culto o italiano, la que puso de moda el napolitano, de sangre española, Jacobo Sannazaro, de tan brillante y amplia acogida en España³. Jerónimo de Arbolanche moteja —en su divertida epístola a su maestro en artes Melchor Enrico— a Garcilaso de haber entrado a saco en la prosa del poeta italiano⁴. Con la poesía de Garcilaso y de los que inmediatamente le siguieron, con la aparición de la *Diana* de Montemayor, se inicia —y se está en la cumbre— el período de más auge del género bucólico, que tuvo tan larga y anémica decadencia y cuyos últimos cultivadores llegan hasta la mitad del siglo XVII, por no tener en cuenta su mediocre renacimiento en los sosos pastores de nuestro neoclasicismo⁵.

3. La Arcadia se tradujo en 1549, en Toledo. Todavía no se ha hecho un estudio exhaustivo del enorme influjo que ejerció Sannazaro en la literatura española. Véase MENÉNDEZ PELAYO, *Orígenes de la novela*; F. TORRACA, en *Gli imitatori stranieri di J. Sannazaro*, Roma, 1882, estudia la influencia del poeta napolitano en Garcilaso y Montemayor. Sobre Garcilaso y Sannazaro, consultense también Dámaso ALONSO, *Poesía española. Ensayo de métodos y límites estilísticos*, Madrid, 1950; Rafael LAPESA, *La trayectoria poética de Garcilaso*, Madrid, 1948. Y de J. G. FUENTES, Gil Polo y Sannazaro, «Bol. Inst. Caro y Cuervo», V, 1949; *Sannazaro's "Arcadia" and Gálvez de Montalvo's "El pastor de Filida"*, en «Modern Language Notes», CVII, 1942; Bernardo de Balbuena's "Siglo de Oro" and its Sources, en «Hisp. Review», XV, 1947.

4. ...Tampoco sé yo hacer qué cosicosa
como el de los Preguntas y Respuestas;
ni como Garcilaso de la prosa
del Sannazaro coplas hago prestas.
Ni sé yo hacer mi pluma muy famosa
llevando el hurto italiano acuestas,
como el Boscán que tanto se me entona,
porque llevó el Amor en Barcelona.

(*Los nueve libros de las Habidas*, Zaragoza, 1566.)

5. En los setenta años que van desde la aparición de la *Diana* de Montemayor, ¿1559?, hasta la publicación de *La Cintia de Aranjuez*, de Gabriel del Corral (Madrid, 1629), lanzaron las prensas más de cuarenta novelas bucólicas. Una larga lista de ellas, aunque no figuran todas, se halla en el eruditísimo prólogo de don Juan Antonio MAYÁNS Y CISCAR a *El pastor de Filida*, de L. Gálvez de Montalvo, Valencia, 1792, pág. LXI.

EL TEMA DE LAS NOVELAS PASTORILES

Todas las novelas bucólicas, lo mismo las españolas que las extranjeras, adolecen generalmente de los mismos defectos. Ya en Teócrito y en Virgilio los pastores eran literatos y filósofos en vez de personajes rústicos, hasta el punto que, en bastantes ocasiones, el poeta se cobija en la delicada personalidad de un pastor para contarnos su biografía espiritual. Así hacen Boccaccio en su *Ameto*, Sannazaro, Garcilaso, Montemayor, etc. Esta tendencia, que también se da en la novela sentimental, se exagera en *El pastor de Fílida* de Luis Galve de Montalvo, que convierte su obra en una novela de clave que fué aclarada, en gran parte, por el ilustre don Francisco Rodríguez Marín, de grata memoria⁶. En la *Diana* de Gil Polo no parece que se ocultan personajes reales ni que haya autobiografía.

La única ocupación que tienen los pastores es hablar sin interrupción de amores, generalmente no correspondidos. Gustan la tristeza y el dolor, aunque no se sienten dichosos en el estado de amantes rechazados. Sienten nostalgia del pasado y buscan en los campos, donde está situada la mayor parte de la acción, el revivir la edad de oro «que es el origen primero del tiempo». En ninguna novela o poema pastoril, y aun en muchas que no lo son, escritas en los siglos XVI y XVII, falta la imitación o glosa del celeberrimo *Beatus ille...* de Horacio. El número de pasajes alabando la aldea y menospreciando la corte es considerable: respondía a un auténtico y humano sentir a la vez que a una moda⁷.

La excesiva idealización de los pastores y de su mundo, la

6. Véase el sabio y excelente libro de Enrico CARRARA, *La Poesia dei Pastorale*, Milán, sin fecha, perteneciente a la colección «Storia dei generi letterari italiani»; «...se hallarán muy diversas historias de casos que verdaderamente han sucedido, aunque van disfrazados debajo nombres y estilo pastoral», Montemayor, *Diana*; F. RODRÍGUEZ MARÍN, *La «Fílida» de G. de M.*, 1927.

7. MENÉNDEZ PELAYO, *Horacio en España y Bibliografía hispano-latino clásica*.

falta de los mayores matices psicológicos —ya que los cambios anímicos están siempre resueltos por medio de magia y de filtros, cosa que censura Cervantes en *El Quijote*—, la artificiosa representación de la naturaleza, aunque a veces se encuentran trozos de sentimiento directo del paisaje, era debido a que no describían fielmente la vida que ante sus ojos se desarrollaba, sino que se valían de frases, de conceptos, de la visión literaria que los poetas clásicos habían dejado. Ponían especial cuidado en ser fieles a la herencia culta del clasicismo, pues en ellos, como dice Menéndez Pelayo, había «intención artística y deliberada de reproducir un tipo de belleza antigua vista y admirada en los poetas griegos y latinos». Leyendo a nuestros escritores bucólicos como continuadores de Teócrito y de Virgilio es como encontramos sentido a sus libros, aunque carecen, desgraciadamente, de la intimidad y del calor de los antiguos, a los que bien les viene el verso de Luis Cernuda: «miembros de mármol con sabor de estío.» El artificio y la frialdad que prevalecen en la *Arcadia* de Sannazaro pasa a las *Dianas* españolas, aunque en bastantes ocasiones aparece en nuestros novelistas un sentimiento melancólico y quejumbroso que tomaron de la novela sentimental española.

ORIGINALIDAD DE LA NOVELA BUCÓLICA ESPAÑOLA

La novela pastoril no inventa nada. Su indudable originalidad consiste —como en tantos otros movimientos literarios— en rechazar, aceptar o incrementar tendencias ya expresadas por otras escuelas literarias anteriores. La *Arcadia* de Sannazaro, que se da como precedente y punto de arranque de las *Dianas* españolas, no puede considerarse, estrictamente hablando, como

una novela. Como notan los críticos, es un mosaico de reminiscencias clásicas donde siempre se percibe la autobiografía del autor. Lo que separa la *Arcadia* de la *Diana* de Montemayor, dejando aparte la trama y aventuras, es la entrada o conjunción de lo medioeval y renacentista, característica esencial de la literatura española. Sannazaro trata de parecerse a un clásico y, excepto las referencias que hace de sí mismo o las alusiones y citas a personajes de su época, toda la *Arcadia* está encamimada hacia un mundo clásico: el que sentía. Montemayor y Gil Polo siguen fieles a la tradición española y unen a la intensa herencia medioeval la concepción vital y literaria que les ofrece el renacimiento italiano.

Nuestros novelistas bucólicos establecen una separación tácita entre el arte pastoril que ellos recreaban y el dramático, de gran popularidad en el siglo xvi. Lo que más caracteriza las farsas pastoriles es la rudeza de los pastores, su maliciosa ingenuidad, sus bromas y risotadas. Cuando aparece un pastor con pretensiones cultas es siempre para provocar la carcajada por la gran ignorancia que muestra. Como reacción, Montemayor y sus continuadores hacen archiculitos a sus pastores y ni la broma, ni el humor, ni siquiera la risa aparecen en sus novelas; a lo más hay una graciosa sonrisa en boca de alguna pastora al recordar tiempos mejores o al alcanzarlos de nuevo.

MEDIOEVALISMO Y RENACIMIENTO

Temiendo, posiblemente, los novelistas bucólicos que la vida inactiva y monótona de los pastores —sólo amar y no ser correspondidos, sólo llorar y lamentarse de males de amor, sólo la melancolía y la añoranza de una vida dorada— no fuese sufi-

cientemente atractiva e interesante para los lectores, mezclan en sus libros otros géneros novelísticos que gozaron de enorme popularidad en la Edad Media: aventuras bizantinas, con el correspondiente anagnórisis, de cautivos, de hechos de armas... La bella novela corta *Historia del abencerraje Abindarráez y de la hermosa Jarifa* se añade a la edición póstuma de la *Diana* de Montemayor, 1561, con lo que, sin romper la estructura que había establecido el autor en su novela, se le aumenta una historia más; la más bella y valiosa de todas las que contiene la *Diana*.

En cuanto a los versos intercalados entre la prosa hay metros y estrofas de la escuela tradicional española —villancicos, preguntas y respuestas, etc.— junto con los nuevos italianos. En el caso de Montemayor, por ejemplo, hay que destacar su mayor dominio en los metros y coplas castellanas que en los renacentistas: de vez en cuando encontramos endecasílabos cojos y de dura acentuación. Gil Polo es un exquisito poeta en ambas técnicas, en ambas sabe escribir poemas de extraordinaria musicalidad verbal, con un dominio perfecto del verso.

La intencionada artificiosidad del lenguaje de las novelas pastoriles hace que la prosa que emplean esté más cerca de la de finales del siglo xv que de la de su tiempo: que de la renacentista de un Fray Luis de León; o de la popular de una Santa Teresa de Jesús, o de la realista de una novela como *El Lazarillo de Tormes*. El resultado es, en general, una prosa estática, con poca fluidez, si la comparamos con cualquiera de los ejemplos citados. En Montemayor se acentúa más que en Gil Polo, ya que en el último notamos mayor preocupación estilística en dar una expresión más clara, menos recargada y confusa. Tal vez por este arcaísmo de la prosa las novelas bucólicas son, en ocasiones, parecidas. Cada sustantivo se repite constantemente. Las rosas van unidas a «coloradas», el prado siempre es «ameno» y «deleitoso», la yerba tiene sin fallar el epíteto «verde», las selvas son «espaciosas», los riachuelos tienen aguas «corrientes» y «claras» y las fuentes son «cristalinas». Este calificar los elementos del paisaje proviene de las novelas de caballería, pues

son casi idénticas las descripciones de los valles, huertas y florestas que encontramos en estos libros⁸.

La *Diana* coincide con el auge de las teorías amorosas del neoplatonismo popularizadas por los *Diálogos de Amor* de León Hebreo y *El Cortesano* de Baltasar Castiglione, ambos libros de enorme trascendencia, como se sabe, en la literatura de los siglos XVI y XVII⁹. Con el neoplatonismo aumenta la exaltación de la mujer. Es este el momento en que todas las diatribas y querellas contra las mujeres (que arrancaban de la Edad Media y que en Boccaccio encuentran un gran eco y una intención más adversa que influye en gran número de poetas españoles, entre ellos el más conocido Pere Torrella), van de capa caída, o más exactamente, resolviéndose a favor de la mujer: unas veces porque el escritor se siente defensor de las injustamente ultrajadas, otras por exquisita galantería. Influyen también al triunfo de la mujer grandes damas que trabajan en favor de su sexo a la vez que arreciaban sus ataques contra el hombre. El éxito es evidente: por primera vez aparece en España una novela con el nombre escueto de una mujer, y lo que es más: toda la trama, todo el interés girando en torno a ella. Ciertamente que en Montemayor, que en su *Diana*, no se da otra cosa que el resultado del triunfo ganado por etapas. Diego de San Pedro, en *Cárcel de amor*, 1491, había ya defendido la causa femenina y la había ensalzado. Gil Polo defiende a la mujer en 54 briosas quintillas.

La influencia de la poesía de Petrarca y de la filosofía neo-

8. He aquí un par de breves ejemplos, cogidos al azar, de *Palmerín de Inglaterra*: «...llevándola muchas veces por los lugares deleitosos de riberas y arboledas, creyendo que, con el gusto de aquellos deleitosos prados perdería parte de pensar en su dolencia, tomando también por ejercicio ir a montear por las florestas...»; «...Que saliendo un día don Duardos a monte, a la floresta del desierto que hacia la parte de la mar que de ahí a cuatro leguas estaba, llevando consigo a Flérida y a sus damas, mandó asentar sus tiendas en un verde prado, junto a una ribera que por allí corría, que con sus corrientes y claras aguas consolaba los corazones...»

9. M. MENÉNDEZ PELAYO, *Antología de poetas líricos*, Santander, MCMXLV [Edición Nacional], vol. X, y *Orígenes de la novela*, Santander, MCMXLIII [Ed. Nac.], vol. IV. E. KREBS, *El Cortesano de Castiglione en España*, «Bol. Ac. Argentina de las Letras», 1942, y la edición clásica del *Cortegiano* a cargo de V. CIAN, Florencia, 4.ª ed., 1947.

platónica purifica el amor apartándolo del goce carnal, literariamente, se entiende, ya que en la realidad era muy otra la actitud de muchos de los escritores que más propagaban esta idealización amorosa¹⁰. El resultado es que todas las *Dianas* españolas son de una castidad inquebrantable; claro que tampoco era necesaria gran fuerza de voluntad para defenderse, pues los pastores no piden más favor de las zagalas que una mirada amable o sin ira, y para colmar la felicidad, un puro amor platónico creyendo, sin duda, que así debían andar los amores en la edad de oro del mundo. Este es un punto esencial que separa la novela pastoril de la de caballería (exceptuando el *Amadís*) y que la hace consecuencia de la novela sentimental, de *Cárcel de amor*, como más claro ejemplo. En la novela de caballería la dama no duda en ofrecerse íntegramente —y el autor da buena cuenta de ello— al caballero que ha pasado sufrimientos por ella o le ha hecho un gran servicio. Lo único que pide la dama al darse, como recompensa, es que el caballero sea discreto.

G. Reynier resume la actitud amorosa de la novela pastoril diciendo: «Esta filosofía del amor ha perdido evidentemente mucho de su profundidad y de su belleza al convertirse así en "una ciencia de buena compañía", pero es cierto que singularmente ha apresurado los progresos de la cortesía, la ha forzado a expresarse debajo del disfraz de una adoración espiritual»¹¹.

Las novelas pastoriles son una extraña mezcla de mundo clásico —como ellos lo entendían— y de vida actual. Hay abuso de mitología: unas veces con la aparición de ninfas de guardarrropía, otras por inacabables alusiones a personajes mitológicos de cuyas vidas estaban muy enterados, y parece que exhiben más por alarde erudito que por asombro ante el mundo de belleza que encierran los mitos paganos.

10. En Italia, Pietro Bembo, apasionado por Lucrecia Borgia y considerado como «il vero fondatore del petrarchismo»; en España, el propio Montemayor, muerto violentamente, en el Piamonte, a causa de unos amores, según se cree.

11. *Le Roman Sentimental avant L'Astrée*, París, 1908, pág. 218.

CAUSAS QUE CONTRIBUYERON AL ÉXITO DE LA NOVELA PASTORIL

Las novelas pastoriles se identificaron plenamente con la concepción ética y estética que había impuesto el Renacimiento en España. El caballero andante se convirtió en cortesano, los castillos y fortalezas en palacios y el campo ya no fué escenario de luchas y de busca de aventuras, sino de plática. El pastor hereda la melancolía y tristeza de los caballeros enamorados, pero la enorme actividad bélica de estos últimos se cambia en discreta y sabia conversación. Las novelas bucólicas ofrecían el ejemplo de unas vidas elegantes, aristocráticas, que podían servir de manual al cortesano. Es fácil reconocer en las conversaciones que mantienen los pastores y en la manera educadísima de comportarse la doctrina de corte que popularizó y afirmó Baltasar Castellón en *El Cortesano*.

Possiblemente lo que representaban estos libros, al margen de la trama novelística, hizo que, a pesar de que ninguna de las muy honestas *Dianas* pueda considerarse como obra maestra e imperecedera, fuesen recibidas entusiásticamente por toda clase de lectores, en España y en el extranjero, agotándose abundantes ediciones. Las consecuencias morales que se desprendían de estas obras fueron consideradas perniciosas, en sumo grado, por un malhumorado agustino: el navarro Pedro Malón de Chaide en su *Conversión de la Magdalena*, 1588. Antes de él ya había comenzado la crítica moral contra estos libros pastoriles. Para evitar lo que se creía pecaminoso o no encaminado a un piadoso fin y, al mismo tiempo, no privar de la lectura de estas obras, tan solicitadas, se vertieron lastimosamente a lo divino. Así lo hizo Sebastián de Córdoba con la poesía de Garcilaso en 1575¹², el cisterciense fray Bartolomé Ponce con la de Montemayor en su *Clara Diana a lo divino*, 1582, y aun Lope de Vega con *Los Pastores de Belén*.

12. Dámaso ALONSO, *La poesía de San Juan de la Cruz*, Madrid, 1942, págs. 47-90.

«COSAS SOÑADAS Y BIEN ESCRITAS»

De la falsedad, de la falta de realidad del mundo pastoril estaban convencidos todos los novelistas y poetas que en el bucolismo buscaron fama o el puro deleite de recrear unas vidas de cortesanía paradisiaca. Cervantes, que repetidas veces sintió la atracción de este género y escribió su mediana y bien amada *La Galatea*, en el *Coloquio de los perros* decía que las novelas pastoriles son «cosas soñadas y bien escritas para entretenimiento de los ociosos y no verdad alguna». En este mismo libro hace una crítica despiadada y agudísima de la novela bucólica. Pero antes de él Garcilaso y Montemayor insinúan la irreabilidad de la ficción que creaban y Gil Polo lo expresa paladinamente (en el Prólogo y en el Libro II) al excusar las excesivas agudezas de *Diana* más propias de la corte que del campo. Pero no hay en estos escritores ni burla ni ironía al enjuiciar lo pastoril, como en Cervantes, aunque la actitud cervantina nos hace pensar en cierta hipocresía, en cierto decir lo que no sentía verdaderamente y en una gran atracción poética y nostálgica hacia estas «cosas soñadas y bien escritas».

LA NOVELA PASTORIL MODERNA, CREACIÓN ESPAÑOLA

El resurgimiento esplendoroso del tema pastoril culto es debido a los italianos, pero la novela bucólica moderna es una creación española. España crea la novela pastoril, puesto que la *Arcadia*, rigurosamente considerada, no puede tenerse como tal, como tampoco lo es el *Ameto* de Boccaccio¹³ antecedente de la obra pastoril del poeta napolitano. Por eso en la misma

13. Véase E. CARRARA, *La Poesía Pastorale*, págs. 156-161. Milán, sin fecha; y N. SAPEGNO, *Il Trecento*, págs. 320-325. Milán, 1948.

Italia se apreciará e influirá la *Diana* como algo inédito que contenía una original expresión novelística¹⁴.

Los novelistas bucólicos españoles establecen la estructura de cierta clase de novela que tendrá amplia y larga aceptación desde su aparición hasta bastante después de *El Quijote*. Es decir, un tema principal que se rompe varias veces para dar paso a otros secundarios de índole y ambiente muy distintos, la mayor parte de las veces. Este mosaico de tan distintos colores, esta amalgama de historias peregrinas tiene una peculiar cohesión y, a su manera, forma un todo cuya unidad no siempre es fácil de seguir, como ocurre en algunas largas oraciones, subdivididas en varias secundarias, pero que no por eso carecen de gallardía de ritmo y de gracia estilística. En ocasiones, alguna de estas narraciones intercaladas valdrá mucho más que el resto de la novela, como sucede con *Abindarráez y la hermosa Jarifa*, en la *Diana* de Montemayor.

Sí, como una evolución acentuada y decadente de la literatura bucólica hay que entender la novela pastoril, pero, de vez en cuando, desaparece el artificio que la domina y creemos oír resonar el rústico caramillo y un eco de las voces de Teócrito y de Virgilio, esas inolvidables y amadas voces que nos dejan «un vano desiderio de la belleza antica».

II

GASPAR GIL POLO

Del valenciano Gaspar Gil Polo conocemos escasísimas noticias. Ignoramos la fecha de su nacimiento. Sabemos que fué hijo de Jerónimo Polo y de Isabel Ursala Gil. Como Góngora

14. E. CARRARA, *La Poesía Pastorale*, pág. 436.

Italianismos: a los ya citados por Menéndez Pelayo, se pueden añadir unos pocos más, pero casi todos empleados en castellano antes de la aparición de la obra de Gil Polo. *Bravo*²⁴ y sus derivados *braveza*, *bravísima* pena, *bravosos* vientos, con el significado de 'violento'; *hambrea*, 'gran deseo de una cosa'; *crudo* cantar, *cruenza* 'cruel, inhumano'; *fresca* vereda 'florevida'; *estanza*, 'lugar espacioso cubierto por las ramas'²⁵; considerable número de vocablos marineros, de amplio uso, como *piloto*, *corsario*, *bonanza*, *borrasca*; y *pensosa* por pensativa y *sombroso* por umbrío.

Arcáismos: se muestra Gil Polo mucho más arcaizante en la prosa que en el verso, y son muchas las palabras medioevales que encontramos ya en declive o desaparecidas: *defensión*, *escaliente*, *tristura* (también emplea *tristeza*), *vido*, *contra* (con el significado de 'con' «hablando contra Filismena»), el adjetivo *al* 'lo otro'; los arcaísmos sintácticos: «esta mi pena», «a la una parte», y la doble negación: «y esto impedía que yo no le pudiese hacer saber lo mucho que la quería».

Cultismos: los hay en abundancia, pero ya familiares a la lengua del siglo XVI, como *tristicia*, *liquor*, *silva*, *prefulgente*, *amicicia*.

Vulgarismos: hay algunos vulgarismos fonéticos como *mormurar*, *mesmo*, *perfición*, *calorosa*; así como la falsa diptongación de *tañiendo*, *atierra*, *arriedra*, *pretiendas* y *cerro* por 'cierro', que posiblemente deben ser erratas de la imprenta y no debidos a nuestro poeta.

Si comparamos la prosa con el verso de la *Diana enamorada* encontramos a Gil Polo puro renacentista en su lengua poética y vinculado a la tradición del estilo medieval en su prosa. En el verso, aunque usa metros de la escuela tradicional castellana, su deseo está en seguir el camino que había abierto

24. A. PRATI (*Vocabolario Etimológico Italiano*, Torino, 1951) considera incierta la etimología de esta palabra y se inclina a creerla de origen español.

25. Estas palabras citadas no figuran en la excelente obra del hispanista holandés Dr. J. TERLINGE, *Italianismos en español*, Amsterdam, 1943.

y otros escritores, prefirió, por más sonoro, anteponer el apellido materno al del padre. Algunos eruditos, entre ellos Cerdá y Rico, han insinuado que nuestro poeta sea el mismo que aparece, con idéntico nombre, como catedrático de griego de la Universidad de Valencia, por los años 1565 a 1574, años que coinciden con la plenitud creadora del poeta. Las razones aducidas no prueban definitivamente tal suposición, pero tampoco pueden ser rechazadas, por ahora, como han hecho algunos eruditos¹⁵. Entre los ingenios valencianos contemporáneos de Gil Polo que cita, con elogio, en el *Canto del Turia*, muchos fueron catedráticos de la Universidad levantina; de todos ellos se muestra amigo, ensalzando en demasía sus méritos. De algunos de estos poetas universitarios sólo sabemos que desempeñaron una cátedra, desconociendo su labor poética, que no debería ser ni muy abundante ni buena. Otro apoyo en favor de la hipótesis expresada es el gran conocimiento mitológico que muestra Gil Polo y su familiaridad con la literatura latina, que hacen de él un «poeta de exquisita cultura clásica»¹⁶.

Se le ha atribuido también el cargo de notario y de primer coadjutor y parece ser que el rey Felipe II le tenía en gran aprecio. La fecha que se daba de su muerte, 1591, ocurrida, sin saberlo con certeza, en Barcelona, fué rectificada por Francisco B. de San Román¹⁷, basándose en una carta fechada el 18 de enero de 1585, en la que se comunica al rey Felipe II el falle-

15. Hurtado y González Palencia, Pfandl. Como profesor de griego de la Universidad lo tiene A. Valbuena Prat. Véanse las respectivas Historias de la Literatura Española de estos investigadores.

16. M. PELAYO, *Orígenes de la novela*, II.

Mia I. GERHART, en su excelente libro (menos afortunado en la parte que dedica a España), *La Pastorale*, Assen, 1950, pág. 186, dice: «et on peut dire en général que la mythologie antique, si familière aux Italiens, ne s'est jamais tout à fait acclimatée dans la littérature espagnole. Elle y garde une allure froide et plaquée, qu'aggrave encore la confusion avec des éléments chrétiens et avec le merveilleux médiéval.» Una réplica contundente a esta ligera afirmación que acabamos de transcribir se encuentra en el documentadísimo y muy útil libro de José M.ª de Cossío, *Fábulas Mitológicas en España*. Madrid, 1952.

17. *La fecha de la muerte de Gaspar Gil Polo*, en «Rev. de Fil. Española», 1937.

cimiento del poeta. En 1583, Cervantes, en el *Canto de Caliope*, de *La Galatea*, le dedica una octava real.

Debió ser conocido y celebrado como poeta antes de la aparición de la *Diana enamorada*, pues lo cita Juan Timoneda en su romance *Sarao de amor*, 1561. Tan sólo conservamos un soneto laudatorio anterior a esta fecha. También aparece Gil Polo en *Rhetoriç prolegomina* de L. Palmireno, Valencia, 1567, en la lista de poetas valencianos.

LA DIANA ENAMORADA

El rápido y enorme éxito que obtuvo la *Diana de Montemayor* (Valencia, 1559?), indujo a continuarla, ya que la muerte no permitió al autor cumplir su promesa de escribir la segunda parte, a un considerable número de escritores, casi todos ellos de escaso talento literario. En Valencia, tierra propicia para la publicación de las novelas bucólicas, aparecen, en 1564, dos continuaciones de la novela de Montemayor: *Diana enamorada*, de Gaspar Gil Polo, y *Segunda parte de la Diana de Jorge de Montemayor*, de Alonso Pérez, médico salmantino.

Menéndez Pelayo, en su excelente estudio sobre el poeta valenciano, considera que para Gil Polo su novela «no fué de seguro más que un pretexto que le permitió intercalar, entre elegantes y clásicas prosas, la colección de versos líricos más selectos que hasta entonces hubiese compuestos»¹⁸. No parece justa la opinión del insigne crítico, ya que estos versos son, casi siempre, consecuencia del argumento, a pesar de la gran libertad lírica que tienen. *La Diana enamorada* es una novela pensada como tal y hecha al patrón de la de Montemayor, pero más fácil de seguir, mucho menos prolífica y enrevesada, mucho menos recargada de medioevalidad.

18 *Orígenes de la novela*, II, pág. 293.

Gil Polo no introduce ninguna novedad en la novela pastoral. Se concreta a dar una continuación clara a las aventuras inconclusas de los personajes de Montemayor y a que todo termine bien. Los amantes Diana y Sireno, que el novelista portugués había separado por el casamiento de Diana con Delio, logran unirse en matrimonio al final del libro de Gil Polo, dada la oportuna y repentina muerte de Delio mientras perseguía enamorado a la pastora Alciña, amada y sin corresponder, hasta que se aclaran las cosas, por el triste y desventurado caballero Marcelio. La maga Felicia, que ya aparece en la *Arcadia* de Sannazaro, con sus portentosos filtros y magia logra curar a los enamorados, en número considerable, que van en busca de su auxilio. Conseguido éste, se celebran alegres fiestas, se proponen adivinanzas y «honestos ejercicios».

Además de la historia base de Diana y Sireno, encontramos las siguientes:

- a) La de Marcelio, Alcina y Clenarda, tomada de la novela de tipo bizantino.
- b) La de Ismenia y Montano, tomada de la literatura latina.

CANTO DE TURIA

En el libro III de la *Diana enamorada*, Gil Polo, en 44 octavas reales, hace que el viejo río Turia, representado a la manera clásica, pronostique y elogie a los poetas valencianos. Menéndez Pelayo señala a Claudio como la fuente donde se inspiró (*Floribus et roseis formosus Turia ripis...*), pero cree que fué la *Canción de Orfeo* de Montemayor «la que verdaderamente sugirió a Gil Polo la idea del *Canto de Turia*, aunque el poeta portugués celebra a las damas» ¹⁹.

Otro poeta que debe tenerse muy en cuenta, sobre este punto, es el valenciano Nicolás de Espinosa. En Zaragoza, en 1555, cua-

19. *Orígenes de la novela*, II, pág. 297.

tro años antes de la aparición de la *Diana* de Montemayor, se publica la *Segunda Parte de Orlando*, del citado poeta, en octavas reales. Y allí aparece el río Turia elogiando a los escritores y personajes ilustres nacidos en su ribera. (Entre los poetas generosamente alabados por Espinosa no aparece Gil Polo²⁰).

De todas formas es Gil Polo, si no el iniciador, sí el que da intensidad y moda a estos cantos alabanciosos, en los que tan malparados salían los poetas griegos y latinos, Dante y Petrarca. Cualquier poetilla amigo que había compuesto unos versos heroicos hacía enmudecer a Homero; si unos epigramas latinos, eran más dulces que los del mantuano Virgilio; si escribían sobre el Infierno o el Amor —que viene a ser la misma cosa—, sobrepujaban con ventaja a los cantores de Beatriz y de Laura.

Muchos de los poetas sobre los que vierte Gil Polo enorme entusiasmo —¿amistad?— nos son desconocidos o lo que ha quedado de ellos no justifica la alta apreciación que tienen en él que los celebra. Y echamos a faltar los nombres de otros que han alcanzado fama y recuerdo merecido: Jordi de Sant Jordi, el comendador Escrivá, Juan Timoneda.

A investigar, con verdadero y admirable entusiasmo, la vida y obras de los poetas nombrados en el *Canto de Turia* dedicó largo tiempo el ilustre don Francisco Cerdá y Rico, al que ayudaron, y no poco, los hermanos Mayáns, mereciendo de uno de ellos, de Juan Antonio, estas justas palabras: «El doctísimo don Francisco Cerdá y Rico, que ha renovado su memoria [la de Gil Polo], quien con sus notas al *Canto de Turia*, ha hecho un libro de exquisita erudición literaria, al que antes solamente lo era de amena diversión²¹.

20. Una completa lista de escritores elogiados en estos cantos puede verse en LÓPEZ DE SEDANO, *Parnaso Español*. Madrid, 1773.

21. En el prólogo de su edición de *El pastor de Filida*, de L. Galve de Montalvo. Valencia, 1792.

EL LENGUAJE

Menéndez Pelayo considera la prosa de Gil Polo de «indisputables méritos, muy culta, amena y limada, si bien no dejan de notarse en ella, lo mismo que en los versos, algunos gíros y frases propios de la nativa lengua del autor y tal cual italianoísmo que desdicen de la pureza con que generalmente escribió el castellano. Tales son las voces *tempesta* por tempestad y *superbos* por soberbios, alguna rima falsa por efecto de su pronunciación valenciana:

Medres y crescas
en yerbas frescas

y el extraño modismo *tan mala vez* por "inmediatamente después" dos veces repetido; pequeños lunares que sólo por curiosidad advertimos»²².

Conviene detenerse un poco, ya que estas palabras del ilustre crítico se han tenido muy en cuenta, en perjuicio de nuestro poeta, siempre que se ha hablado de su estilo.

Valencianismos: referente a la rima crescas-frescas no hay que achacarla a la lengua maternal del poeta, si bien, en Valencia, existe esta confusión entre gente de poca cultura. Esta vacilación no sólo se da en poetas bilingües, como Boscán y y Gil Polo, sino también en Garcilaso y en otros muchos poetas del siglo xvi y llega, como observa Navarro Tomás, hasta tiempos de Tirso de Molina²³.

El vocablo *tempesta*, que Menéndez Pelayo da como italianoísmo, puede ser también valencianismo. Se encuentra empleado por los poetas clásicos, pero no lo he encontrado en el sentido que tienen en italiano de «inquietud», que es el que emplea Gil Polo.

22. *Orígenes de la novela*, II, pág. 303.
En otro lugar, Gil Polo escribe «crezcan».

23. Ed. de las Obras de Garcilaso de la Vega. Nota al v. 81 de la Egloga Primera.

Italianismos: a los ya citados por Menéndez Pelayo, se pueden añadir unos pocos más, pero casi todos empleados en castellano antes de la aparición de la obra de Gil Polo. *Bravo*²⁴ y sus derivados *braveza*, *bravísima* pena, *bravosos* vientos, con el significado de 'violento'; *hambrea*, 'gran deseo de una cosa'; *crudo cantar*, *cruenza* 'cruel, inhumano'; *fresca vereda* 'florevida'; *estanza*, 'lugar espacioso cubierto por las ramas'²⁵; considerable número de vocablos marineros, de amplio uso, como *piloto*, *corsario*, *bonanza*, *borrasca*; y *pensosa* por pensativa y *sombroso* por umbrío.

Arcáismos: se muestra Gil Polo mucho más arcaizante en la prosa que en el verso, y son muchas las palabras medioevales que encontramos ya en declive o desaparecidas: *defensión*, *escaliente*, *tristura* (también emplea *tristeza*), *vido*, *contra* (con el significado de 'con' «hablando contra Filismena»), el adjetivo *al* 'lo otro'; los arcaísmos sintácticos: «esta mi pena», «a la una parte», y la doble negación: «y esto impedía que yo no le pudiese hacer saber lo mucho que la quería».

Cultismos: los hay en abundancia, pero ya familiares a la lengua del siglo XVI, como *tristicia*, *liquor*, *silva*, *prefulgente*, *amicicia*.

Vulgarismos: hay algunos vulgarismos fonéticos como *mormurar*, *mesmo*, *perfición*, *calorosa*; así como la falsa diptongación de *tañiendo*, *atierra*, *arriedra*, *pretiendas* y *cerro por cierro*, que posiblemente deben ser erratas de la imprenta y no debidos a nuestro poeta.

Si comparamos la prosa con el verso de la *Diana enamorada* encontramos a Gil Polo puro renacentista en su lengua poética y vinculado a la tradición del estilo medieval en su prosa. En el verso, aunque usa metros de la escuela tradicional castellana, su deseo está en seguir el camino que había abierto

24. A. PRATI (*Vocabolario Etimológico Italiano*, Torino, 1951) considera incierta la etimología de esta palabra y se inclina a creerla de origen español.

25. Estas palabras citadas no figuran en la excelente obra del hispanista holandés Dr. J. TERLINGE, *Italianismos en español*, Amsterdam, 1943.

Garcilaso para siempre. En prosa gusta de ciertos recursos retóricos medioeiales cuya vigencia llega hasta Fray Luis de León y aun después: tal es el uso de los verbos al final de cada oración y el empleo, no muy frecuente, de prosa rimada.

Es curiosa la contestación que dan con frecuencia los pastores cuando alguno de ellos cuenta su mal sin remedio, en apariencia. Por ejemplo, dice Marcelio a la desdichada Ismenea: «Nunca yo vea consolado mi tormento, sino me pesa tanto del tuyo...», que recuerda la manera de expresarse en la literatura árabe.

También Gil Polo, como casi todos los novelistas que tienden a darnos una visión de personajes pasados, cuando les hace hablar la prosa se convierte, por indudable deseo del autor, en artificiosa, en más pulida, como si al ahuecar la voz de ellos los separase de la realidad del relato, los situase en otro mundo pretérito donde un saber decir perfilado, cuidadosísimo en la expresión, fuese la característica del conversar.

LA POESÍA Y LA INNOVACIÓN MÉTRICA

«Nunca la suavidad de la forma y la delicadeza del pensamiento han logrado en castellano una tan escandalosa facilidad. La línea delicadísima y cadenciosa que inició Garcilaso es, en Gaspar Gil Polo, una senda acusada y perfecta. Tenía sobre aquél la mejor calidad del idioma, ya más italiano elegante, hecho cuajado y cabal, y el valenciano saca el jugo a esta materia prima con maestría inocente»²⁶.

La impresión inicial que sacamos de la poesía de Gil Polo es su facilidad, su extraordinaria pericia formal, su gracia en el manejo de las estrofas, sean las tradicionales castellanas²⁷.

26. De un artículo de Daniel NOGUERAS (seudónimo de Diego Navarro) publicado en «La Solidaridad», de Barcelona, con el título de *Gaspar Gil Polo*.

27. Véase José M.ª de Cossío, *Fábulas Mitológicas en España*, pág. 244.

sean las casi recién llegadas de Italia, o las que él trae de la poesía provenzal o las que revive después de muchos años de olvido.

Para el conocedor de Garcilaso, cierta clase de poesía de Gil Polo le resultará familiar. Parece ser que que el poeta toledano fué, junto con Sannazaro y Virgilio, el que más admiró nuestro novelista y tal vez a quien más deseó parecerse. En alguna ocasión encontramos versos de Garcilaso incorporados en los poemas de Gil Polo, y no por plagio, sino como patente homenaje. Era tanta su admiración por el dulcísimo cantor de Elisa, que le sigue aun en los menores detalles, y pocas veces siente deseo de dejar la inspiración libre de su tutela, como puede verse en el uso y disposición de ciertas estrofas; también respecto algunos temas: tratamiento del mar, alabanza de la aldea, aunque puede a los dos haber influido Horacio en esto, etc.²⁸.

A pesar de esta ferviente y abierta admiración por Garcilaso no hay que considerar a Gil Polo como un poeta eco, como un «glosador», como llama Pedro de Cáceres a Gregorio Silvestre²⁹. Era un poeta auténtico, con indudable personalidad. Don Marcelino Menéndez Pelayo, sensible como pocos para la apreciación del verso, nos dice la calidad del poeta valenciano: «Sólo en las pastorales de Lope de Vega y del Obispo Valbuena se encontrarán versos que igualen o superen a los de la *Diana enamorada*; pero el gusto de Gil Polo es más seguro, menos empañado por las sombras de la afectación o del desaliño. De todos nuestros poetas bucólicos es el más parecido a Garcilaso, en cuya lectura estaba tan empapado que le acontece copiar de él versos enteros, maquinalmente, sin duda. La elegancia y cultura inafectada de Garcilaso, su delicadeza en la

28. No figura Gil Polo entre los poetas garcilasiestas que cita G. DÍAZ-PLAJA en su antología *Garcilaso y la poesía española*. Barcelona, 1937.

En cuanto a la alabanza de la vida campreste pudo haber influido Fray Antonio de Guevara con su libro, mundialmente famoso, *Menosprecio de corte y alabanza de aldea*. Valladolid, 1539.

29. En el prólogo a las *Obras* de G. Silvestre. Granada, 1599.

expresión de afectos, la limpieza y ternura de su dicción, la melodía pura y fácil de sus versos, han pasado felizmente al imitador, que a veces se confunde con él. Los ecos de la zampoña de Sireno y de Arsileo no sonarían mal mezclados con los de Salicio y Nemoroso, con los de Tirreno y Alcino»³⁰.

La poesía de Gil Polo está de acorde con el sentido de su novela y, por tanto, lo que en ella predomina son las descripciones de paisajes, en las que, en ocasiones, se muestra como un panida al cantar, con contagioso júbilo, con exaltación sincera, a la primavera que brota de los árboles y plantas. Allí, en esos versos, el matizar delicado del prado cuando está florecido, los variados matices de colores que hacen hermosísima pintura, la música que suena en los ramos movidos por el viento sosegado. Todos sus sentidos están alerta para captar la belleza, para dejarse llevar arrebatadoramente por ella³¹.

Y junto al paisaje, el amor. Si el amor de los pastores es convencional, no así el que da fuerza a ciertos versos de Gil Polo. ¡Qué pena ignorar cuál fué la vida real de nuestro poeta! ¡Cómo nos iluminaría saber sus amores para comprender bien su poesía! Hay en ella ciertas verdades que no las da la ciencia de

30. M. PELAYO, *Orígenes de la novela*, II, pág. 298.

31. De manera muy distinta opina Gerald BRENNAN en su desigual libro *The Literature of the Spanish people*. Cambridge, 1951. Al enjuiciar la novela pastoral, dice: «...Now all pastoral implies an idealization of Nature, but the Nature of these books is not smiling Nature of Teocritus, Virgil and the Italians, but a rather sombre and conventionalized affair of montains, rocks and evergreen oacks, where the presiding spirits are solitude and silence. This is precisely what one would expect. Spaniards have rarely looked at Nature for its own sake, as the lack of landscape in Spanish painting clearly shows. When they have described it, it has been simply as a stage or background for human actions...» Para justificar estas peligrosas afirmaciones, Mr. Brennan habla de Felipe II, del puritanismo del rey, de anacoretas y ascéticos. Le hubiera costado menos trabajo haber pasado la vista desde la bella descripción impresionista de Valencia en el *Poema del Cid* hasta un Juan Ramón Jiménez, deteniéndose en un Berceo, en un Fray Luis de Granada o de León, en un Garcilaso o en un Pedro de Espinosa.

Mr. G. Brenan no ha tenido presente los estudios de R. M. Macandrew, *Naturalism in Spanish Poetry from the Origins to 1900*, Aberdeen, 1931; y de William E. Colford, *Juan Meléndez Valdés*, New-York, 1942. Ambos libros afirman la existencia del paisaje en la literatura española.

amar, sino la experiencia. Y este *Amor che a nullo amato
amar perdona*, por quien

Los dioses poderosos
en aves y alimañas convertidos,
y reyes sometidos
a la fuerza de un gesto y de unos ojos.

no cabe duda que también afectó a Gil Polo. Basta leer sus poesías o su defensa del amor:

Amor es un sentimiento
blando, dulce y regalado;
vos causáis el mal que siento,
que Amor sólo da tormento
al que vive desamado.

La poesía de Gil Polo tiene el ambiente intimista del enamorado. Es una poesía simple, en donde se han amortiguado o desaparecido los antiguos conceptismos eróticos de los cancioneros para hacerse persuasiva, por responder a una sincera manera de expresarse.

Al lado de este poeta que hemos señalado figura el ingenioso, el renovador. Posiblemente en toda la literatura española son Boscán, Gil Polo y Rubén Darío los que más variados metros y estrofas han usado. No inventándolas, sino reviviéndolas o tomándolas de otras literaturas: de la italiana y de la francesa.

En la *Diana enamorada* encontramos doce sonetos, siete composiciones en redondillas, tres en cuartetas, cuatro en quintillas, dos en tercetos; una sextina, una octava italiana y varias reales, un quinteto. Usa el verso esdrújulo, a imitación de Sanzazaro, de Garcilaso... Actualiza el alejandrino, «quizá los únicos que en todo el siglo XVI se compusieron en España, pero no dispuestos en la horrible forma de pareados, ni el tetrástrofo monorrítmico que nuestros poetas de clerescia usaban en los siglos

medios, sino combinados con su hemistiquio, formando una estrofa de mucha amplitud y pompa lírica que parece forjada sobre el modelo de alguna de las de Ronsard»³². Este metro combinado con el pentasílabo forma las estrofas que él llama francesas. Endecasílabos y heptasílabos, en forma fija, los llama provenzales. Los modelos que han inspirado ambas estrofas son provenzales, pero no han sido encontradas aún composiciones idénticas a las de Gil Polo.

Y aún se puede añadir toda la artificiosidad que usa con las rimas; en algunas composiciones llega a un complicado problema de proporción matemática; como ejemplo puede verse *Zagala, ¿por qué razón...?*, del libro I³³.

EL PAISAJE NATIVO: SU LEVANTINISMO

Todas las novelas bucólicas sitúan la acción en la Arcadía, en Sicilia, y por eso el paisaje de ellas se describe repitiendo lo que ya dijeron los poetas pastoriles griegos, que crearon este género, y los latinos, que lo mantuvieron. Pero aun siguiendo esta descripción artificiosa de un paisaje visto en los libros, o imaginado, los bucólicos españoles rompen ésta tradición de paisaje literario para intercalar, de vez en cuando, el que sienten y aman. Usan, y así lo hace Gil Polo, el consabido «la tierra más deleitosa que hay en el mundo» cuando entonan el canto de la patria nativa, pero esta falsilla desaparece y entonces surge, aunque breve, darse íntegros en el sentimiento que el paisaje materno les arranca. Y así, en Gil Polo, el entusiasmo por la naturaleza crece, se intensifica su emoción cuando se trata de describir la hermosura de la tierra valentina. Al desembarcar unos de los protagonistas del libro, después de haber sufrido

32. M. PELAYO, *Orígenes de la novela*, II, pág. 302.

33. Véanse, también, las sextinas italianas y los sonetos de palabras-rima.

un naufragio y otras penosas aventuras, un marinero de los que con ellos iba, acompañándose de un rabel, canta a la hermosura de la tierra valenciana, un bello soneto «menos conocido de lo que merece», dice Menéndez Pelayo, y añade: «Tanto por las cualidades de su ingenio tan fácil, ameno y gracioso, como por el amor a su tierra natal, Gil Polo es uno de los poetas más valencianos que han existido. No se harta de encarecer la fertilidad del abundoso suelo, la amenidad de la siempre florida campiña, la belleza de los encumbrados montes, lo florido de las verdes silvas, la suavidad de las claras fuentes, la melodía de las cantoras aves, la frescura de los suaves vientos, la riqueza de los provechosos ganados, la hermosura de los poblados lugares, la blandura de las amigables gentes, la extrañeza de los suntuosos templos y otras muchas cosas con que es aquella tierra celebrada»... «En este carácter local, en este valencianismo de Gil Polo encuentro la mayor originalidad de su obra, que tiene algo de poema panegírico en que van entalladas las glorias de la que él llama la más deleitosa tierra y la más abundante de todas maneras de placer de cuantas el sol con sus rayos escalienta.» De una manera semejante opina A. Valbuena Prat³⁴.

HUELLA Y RECUERDO

El valor literario de Gil Polo fué altamente apreciado desde la aparición de la *Diana enamorada*. Cervantes, que en el expurgo de la biblioteca de Don Quijote hace algunas observaciones para salvar del fuego la *Diana* de Montemayor, dice, jugando con el nombre de nuestro escritor: que la *Diana enamorada* se guarde «como si fuera del mismo Apolo». En el *Canto de Calíope* le dedica una elogiosísima octava en la que, entre otras

34. *Orígenes de la novela*, II, págs. 295 y 296. A. VALBUENA PRAT, *Historia de la literatura*. Barcelona, 1946.

cosas, escribe: «Todas cuantas bien dadas alabanzas — distes a raros ingenios, ¡oh Gil Polo! — tú las mereces sólo y las alcanzas, — tú las alcanzas y mereces sólo.»

Cervantes imitó a Gil Polo en el *Canto de Calíope* («Jornada no en envidia o competencia...»), y también le imitaron Lofraso, Vicente Espinel, Gonzalo de Saavedra, Jacinto de Espinel y Adorno, Sor Juana Inés de la Cruz y Gaspar Aguilar ³⁵.

La *Diana enamorada*, unas veces sola, y otras con la de Montemayor, fué editada y traducida a todas las lenguas cultas de Europa. Y frente a la del poeta portugués ha sido más elogiada la del español, no sólo por críticos españoles como Menéndez Pelayo ³⁶ y ahora, recientemente, José M.ª de Cossío ³⁷, sino también por extranjeros, entre ellos el que más a fondo estudió la novela pastoril hispana, el norteamericano Rennert, que la considera como «una de las mejores novelas pastoriles y también posee el mérito de no ser demasiado extensa: es una de las pocas de este género literario que todavía pueden leerse con verdadero placer» ³⁸. No es esto pequeño elogio si consideramos cuantas novelas bucólicas se escribieron para alargar un mundo idílico, que todavía no ha desaparecido del todo, y al que Dios quiera darle larga vida.

Londres, 1952

35. Sobre la influencia sobre Gaspar Aguilar que José M.ª de Cossío señala, véase sus *Fábulas Mitológicas en España*.

36. En el magnífico trabajo, tantas veces citado, que dedica a nuestro poeta en *Orig. de la nov.*

37. *Fábulas Mitológicas en España*. Madrid, 1952, pág. 220.

38. *The Spanish Pastoral Romances*. Filadelfia, 1912.

UNES NOTES SOBRE LA PÈRDUA DE LA -R FINAL ETIMOLÒGICA

Per

G. COLON DOMÈNECH

ÉS ben sabut que la -r final etimològica de tots¹ els mots catalans es perd en una gran part del nostre domini lingüístic². La conservació es dóna solament a les contrades més meridionals de la llengua, és a dir a una part —la major— de l'antic regne de València³. La frontera d'aquest interessant fenomen lingüístic es troba dins de la província administrativa de Castelló: les localitats septentrionals del Maestrat i comarca de Morella perden aquest fonema, mentre que es manté al sud, incloent-hi la pròpia capital, Castelló de la Plana. Senyale, segons recerques personals dutes a cap en aquestes terres, la partió entre les localitats que conserven la -r i aquelles que l'han perduda⁴: si des de Santa Magdalena de Polpís, i anant

1. Es donen unes poques excepcions entre alguns monosílabos com *cor*, *car*, *mar*, etc., i entre qualques cultismes: *amor*, *sospir* *màrtir*, *tresor*. Cf. A. M. ALCOVER: *El català devant els filòlegs estrangers*, § 3. *Una mica de Dialectologia catalana*, Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana, Palma de Mallorca, IV, 1908, pp. 275-278; A. BADIA MARGARIT: *Gramática Histórica Catalana*, Barcelona [1951], § 100, III B, pp. 226-228; F. DE B. MOLL: *Gramática Histórica*, Madrid, 1952, §§ 128-129, p. 120.

2. És curiós que aquesta -r, la pèrdua de la qual es constata en el gallo-romànic i en el català, desaparegui també en el domini castellà meridional, és a dir a Múrcia i Andalusia.

3. Sobre les explicacions que s'han proposat per a esbrinar el fet d'aquesta conservació, cf. A. GRIERA: *Études de géographie linguistique*, Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura, V, 1933, pp. 83-84; G. RENART: *Els reflexos lat. -ATA, -ARE en valencià*, Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, XVII, 1936, pp. 338-3351; A. BADIA, op. cit., ibidem.

4. Sobre aquesta enquesta vegeu G. COLON DOMÈNECH: *Engête linguistique sur le dialecte catalan de Castelló (Espagne)*, Orbis I, Louvain,

cap al sud fins a Ribesalbes, tracem sobre el present mapa ⁵ una línia divisòria, deixarem fora dels límits de la conservació de la -R la pròpia localitat de Santa Magdalena, Les Coves de Vinromà, Torre d'en Domènec (o Torre dels Domenges), Bell-lloch, Cabanes, La Pobla Tornesa i Sant Joan de Moró; dins de les terres que conserven aquest fonema quedarán les localitats frontereres d'Alcalà de Xivert ⁶, Torreblanca, Vilanova del Maestrat, Borriol i Ribesalbes. Tots els pobles castellonencs que no conserven aquesta -R final etimològica la mantenen però, el mateix que fa la Catalunya estricta ⁷, en aquells mots que s'han assenyalat abans ⁸ i en l'adverbi de temps *ahir* ⁹, fet

1952, pp. 116-119; durant aquest estiu de 1952 he realitzat algunes enquestes suplementaries; haig de confessar també que les enquestes sobre el parlar de Vilanova, Torre d'en Domènec, La Pobla Tornesa i Ribesalbes no van ésser fetes sobre el terreny, sinó a Castelló de la Plana amb individus dels pobles indicats.

5. Done ací la correspondència de les localitats que no han estat indicades en el mapa: 23 = Torre d'en Domènec; 24 = Torreblanca; 25 = Vilanova del Maestrat; 26 = Bell-lloch; 27 = Cabanes; 28 = La Pobla Tornesa; 29 = Sant Joan de Moró; 30 = Ribesalbes; 31 = Santa Magdalena de Polpis, i 32 = Les Coves de Vinromà.

6. Cal rectificar, doncs, el que diu Mn. ALCOVER: *Dialectologia*, op. cit., p. 276, sobre aquesta localitat. Es més, el subjecte que vaig interrogar es burlava del parlar del poble veí de Santa Magdalena de Polpis perquè «diuen *lo ferré* en lloc de dir *lo ferrer*». Aquesta -R tampoc no s'hi perd encara que segueixi un pronom enclític, allunyant-se així el parlar d'Alcalà de Xivert d'aquell d'altres pobles valencians, incloent-hi Castelló de la Plana, en els quals desapareix: *pentinar-me*, Alcalà **pentinármε** Castelló **pentinámε**. Si l'enclític comença per vocal, mantenen la -R tots els pobles valencians que la conserven regularment: *fer-ho*, Castelló **férq**

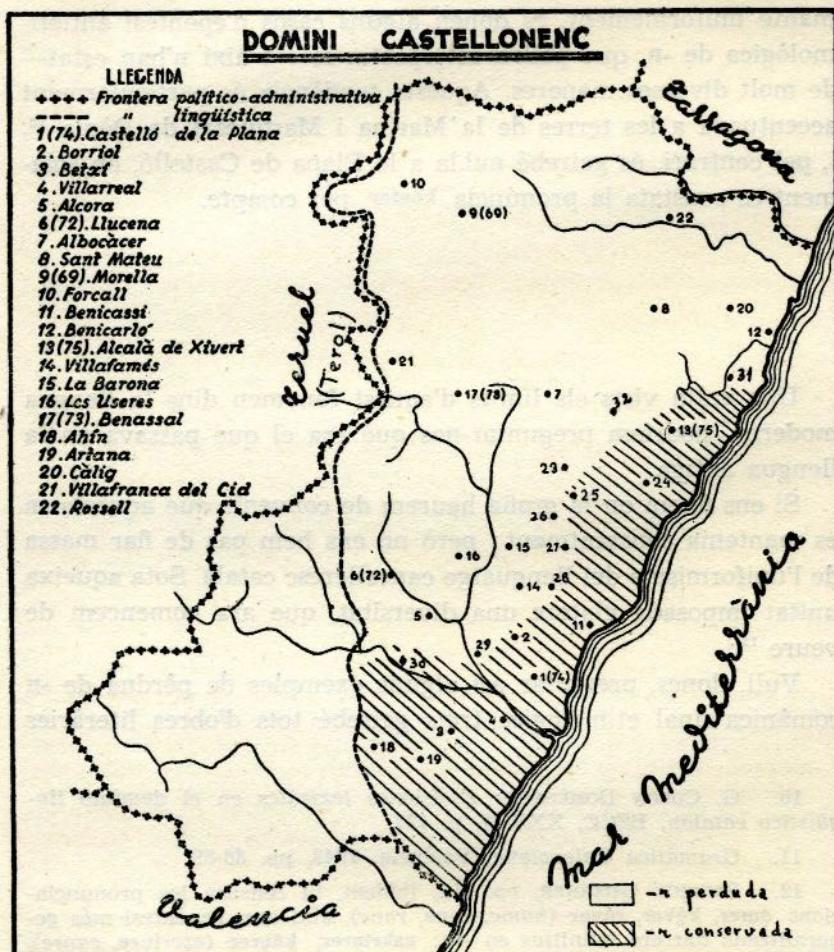
Per altra banda, Alcalà de Xivert és la localitat núm. 75 de l'*Atlas Lingüístic de Catalunya*, el qual hi registra (encara que no sempre per errada) la pronunciació de la -R; vegeu-ne els mapes núms. 10, *abocar* (un sac); 11, *abraçar*; 17, *adobar* (el rellotge); 20, *afluixar*. El mateix Mn. ALCOVER, en l'enquesta practicada l'any 1918 en Alcalà, registrava la pronunciació vertadera: vegeu les formes dels infinitius amb -R final romànica etimològica (localitat 98) en F. DE B. MOLL: *La flexió verbal en el dialectes catalans*, AORLL, vols. II-V, 1929-1932.

7. En les Balears és molt més reduït el nombre de paraules que conserven la -R. Cf. F. DE B. MOLL, BDLIC, XV, p. 156.

8. Vegeu la nota (1).

9. No podem relacionar aquesta conservació amb el fenomen paral·lel constatat al francès *hier*; també al Rosselló trobem conservada aquells -R: **éirt** Cf. A. BADIA, op. cit., § 10⁷, V, p. 239.

Per la conservació de l'alfabet català i del seu ús en el territori espanyol, els nous estatuts d'autonomia han estat adoptats per la majoria d'ajuntaments que han votat el seu estatut d'autonomia.

aquest últim que vaig tractar d'explicar darrerament¹⁰. El Sr. SANCHIS GUARNER indica quines són les contrades més meridionals de la llengua en les que desapareix aquesta consonant final¹¹. En les comarques valencianes on la consonant es manté uniformement, es donen alguns casos d'epèntesi antietimològica de -R, que poden interpretar-se —i així n'han estat— de molt diverses maneres. Aquesta tendència és particularment accentuada a les terres de la Marina i Marquesat de Dènia¹², i, pel contrari, és gairebé nulla a la Plana de Castelló, on solament es constata la pronúncia **kónter** per *compte*.

Una volta vists els límits d'aquest fenomen dins la llengua moderna, podríem preguntar-nos què era el que passava en la llengua antiga.

Si ens fixem en la grafia haurem de convenir que aquesta -R es mantenía constantment; però no ens hem pas de fier massa de l'uniformisme del llenguatge cancelleresc català. Sota aqueixa unitat imposta glateix una diversitat, que ara comencem de veure¹³:

Vull, doncs, presentar ací alguns exemples de pèrdua de -R romànica final etimològica trets gairebé tots d'obres literàries

10. G. COLON DOMÈNECH: *Escisiones lexicales en el dominio lingüístico catalán*, BSCC, XXVIII, p. 127.

11. *Gramàtica Valenciana*, València, 1949, pp. 88-89.

12. SANCHIS GUARNER, *op. cit.*, ibidem, hi censura les pronunciacions **ómer**, **kóver**, **ráver** (*home*, *cove*, *rave*), així com l'epèntesi més generalitzada darrere infinitius en -re: **eskrigrer**, **káurer** (*escriure*, *caure*), etcètera. GRIERA (*El valencià*, Butlletí de Dialectologia Catalana, IX, 1921, p. 16) constata pronúnies com **kinzer** (*quinze*). Cf. també PERE BARNILS: *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen*, Barcelona, Biblioteca Filològica II, 1913, §§ 201 i 202, pp. 77-78.

13. J. COROMINAS: *Las vidas de santos rosellonesas del manuscrito 44 de París*, Anales del Instituto de Lingüística, Universidad Nacional de Cuyo, t. III, 1943, pp. 126-211.

i trobats a l'atzar d'unes meves lectures fetes amb una altra fi molt diferent¹⁴:

CODERA ZAIDÍN, tractant de les expedicions sarraïnes d'Aldelmèlic Almudàfar, fill i successor d'Almanzor, contra Catalunya en els anys 393 i 394 de l'hègira (10 de novembre de 1002 a 18 d'octubre de 1004)¹⁵, addueix el següent text on es fa referència a la batalla d'Albesa, en la qual morí Said, fill de Muza:

«fué muerto en el lugar de la batalla de Albesa, cerca de *Balagué* [sin -r], el jueves a 10 por andar del mes rebia postrero del año 393»¹⁶.

Així veiem que ja en un text àrab gairebé contemporani dels fets historiats es transcriu el topònim *Balaguer* sense la seva -r final. Naturalment, els textos que posseïem amb el mateix fenomen són de data molt més reculada, i en aquest bé podria tractar-se d'una errada del copista. Sense declarar-me partidari, doncs, d'aquesta pèrdua tan antiga, done tanmateix l'exemple, ja que posteriors recerques podrien valorar-lo degudament.

A darreries del segle XIII^{én}, la *Vida de Santa Margarida* ens ofereix els següents versos:

«Hanch de donzela tan bela
Non ausi *perla* [r] sa par d'ela»¹⁷.

En el text, tan ple de problemes, del *Sant Graal* trobem:

«Abtant los dona se banadiccio e sen ena si quals nos saberan quas fo fet, mas quals lo veran ves lo sel *puya*»¹⁸.

14. Conserve en les cites l'ortografia pròpia de les edicions que indique en nota. Quan es tracta d'un text encara inèdit, transcrit fidelment el manuscrit d'acord amb el sistema emprat en la col·lecció *Els Nostres Clàssics*, de Barcelona.

15. FRANCISCO CODERA: *Alusiones a campañas de los musulmanes como elemento de crítica en los documentos latinos de la Edad Media*, Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMXIII-XIV, any V, pp. 486-514.

16. Op. cit., p. 511. El text àrab (ms. 5033 de la mesquita major de Tunis, fol. 57 v.) és publicat al volum VII de la *Bibliotheca Arabico-Hispana*, p. 152. Deu aquesta informació a l'amabilitat del Sr. Gili Gaya, a qui em plau ací de donar-ne públicament les gràcies.

17. ISTVÁN FRANK: *La vie catalane de sainte Marguerite*, Estudis Romànics, volum II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1949-1950, p. 102, vv. 26-27.

18. *La versione catalana della Inchiesta del San Graal secondo il*

Encara en el segueixèn, en l'inèdit Llibre d'Hores¹⁹ mòrrellà trobem al seu calendari:

«A XVIII kalendas febrer — sent Mau abbat» (foli I, sense numerar).

En el Petit Ofici de la Verge del mateix text hi ha la següent oració que segueix el Càntic de Zacaries de la part de «Laudes»:

«O gloriosa Engendradiu de Déu e per tots temps verge Maria que lo Senyor de tuyt has merescut porta e.l rey dels sants àngels sola, Verge, aletar» (fol. 12).

A la traducció del Decameró de 1429 feta a Sant Cugat del Vallès²⁰ podem espigolar uns quants exemples; en nota en done l'original italià²¹:

«E lo valent hom, havent asau comprès de ço que mester avia axí com milló posqué ni sabé, ab moltes paraules promès e assegurà lo frare»²².

«E l'abat, en lo saguent dia, a manera de visitador sen anà a casa de la dona, la qual trobà vestida de negre, mostrantse atribulada davant tot hom, la aconsolà al milló que posqué e après de la promesa que feta li avia la requerí»²³.

codice dell'Ambrosiana di Milano I, 79 sup. Publicata da VICENZO CRES-CINI e VENANZIO TODESCO. Institut d'Estudis Catalans. Biblioteca Filològica X. Barcelona, MCMXVII, p. 200.

19. Aquest manuscrit es conserva avui a Castelló en la Biblioteca de la Societat Castellonenca de Cultura. L'edició veurà pròximament la llum dins de la col·lecció *Els Nostres Clàssics*, de Barcelona.

20. *Johan Boccaci. Decameron. Traducció catalana publicada, segons l'únic manuscrit conegit (1429), per J. MASSÓ TORRENTS. Biblioteca Hispanica, New-York, The Hispanic Society of America, 1910.* Vaig tenir també ocasió de consultar el manuscrit que, procedent del fons Bonsoms, es conserva a la Biblioteca de Catalunya (Bon. 7-VI-4).

21. *Giovanni Boccacio: Il Decameron a cura di Aldo Francesco Masséra, Bari, 1927, 2 vols.*

22. Pàg. 173 (ms. fol. XC, v.). «Il valente uomo avendo assai compreso di quello che gli bisognava, come meglio seppe e poté con mol'ò ampie promesse racchetó il frate» (vol. I, pàg. 205).

23. Pàg. 204 (ms. fol. CVIII). «L'abate al di seguente con alcun de'suoi monaci per modo di visitazione se n'andò a casa della donna, la quale di nero vestita e tribolata trovò, e confortata alquanto, pianamente la richiese della promessa» (vol. I, pà. 245).

«E dit açò, ensemeps sen entraren en una sua cambra, on la contesa començà a parlà e dix: —Madona, a mi par que siau de les amigues de fortuna, axí com són yo; mas si vós voleu vós poreu a vós e a mi aconsolar»²⁴.

«"Ciutassa, si tu m vols fer un servey anit, yo t faré una camisa nova." E la Ciutassa oynt anomenà una camisa li dix: "Madona, si vós me donau una camisa yo m lençaré en un foch si vós ho voleu"»²⁵.

Dels famosos *Eximplis* del segle XV són les mostres següents²⁶:

«E ella per que pogues milló parlar ab lo dit joue, e que el marit nou sentis neu sabes, quescuna nit embriagaua lo marit ten forment que ell se adormia...»²⁷.

«E los dits fills, un hom e una fembra vengueren dauant laltar de sent Steue martir e alli decontinent per virtut del dit martir guariren de la dita *tremolo*»²⁸.

No ens cal ja passar als temps de la decadència, puix aleshores la llengua, abandonada a si mateixa sense poder-se refermar sobre la literatura i sense el fre que aquesta representa, reflecta més exactament la pronunciació. En tenim prou amb un exemple i aquest dels primers temps de l'època decadent: de les glosses que en CLAUDI BORNAT²⁹ posà a la fi de l'edició d'Ausiàs March és la mostra següent:

«romani, per restar o romadre».

24. Pàg. 212 (ms. fol. CXII v.). «Ed entratesene sole in una camera e postesi a sedere, cominciò la contessa: —Madona, el mi pare che voi siate delle nemiche della fortuna come son io, ma dove voi voleste, per avventura voi potreste voi e me consolare» (vol. I, pàg. 254).

25. Pàg. 453 (ms. fol. CCXXXVIII v.). «"Ciutazza, se tu me vuoi fare un servizio stanotte, io ti donerò una bella camiscia nuova." La Ciutazza, udendo ricordar la camiscia, disse: "Madonna, se voi me datte una camiscia, io me gitterò nel fuoco, non che altro» (vol. II, pàg. 122).

26. Recull de *Eximplis e Miracles, Gestes e Faules e altres llegendes ordenades per A-B-C tretes de un manuscrit en pergamí del començament del segle XV, ara per primera volta estampades baix la direcció d'en Marian Aguiló y Fuster*. Biblioteca Catalana, Barcelona, vol. I, 1881; vol. II, 1883-1899.

27. Vol. II, pàg. 91.

28. Vol. II, pàg. 258.

29. *Les obres del valeros caualler y elegantissim poeta Ausias March: Ara nouament ab molta diligencia reuistes y de molts cants augmentades.—Imprimides en Barcelona en casa de Claudi Bornat, 1560.*

Tot això ho hem trobat reduint la nostra recerca a un nombre de textos ben escadusser i concret. Em fa l'efecte que un estudi pregon, no de les obres literàries, sinó dels documents d'arxiu comarcals sobre aquest punt ens podria donar moltes clarícies i, sens dubte, ben sorprenents.

Però tenim més. Hi han en la llengua antiga exemples de -R epentètica anti-etimològica. Del manuscrit n.º 456 de la Biblioteca de Catalunya, que conté el *Memorial del Peccador Remut*, d'en FELIP DE MALLA, l'edició del qual veurà ben prest la llum a la col·lecció *Els Nostres Clàssics*, de Barcelona, trobem:

«Apuesta és ordenança divina que lo teu fill begue en mi lo cálzer de la mort» (fol. 67).

«[Parla Adam] Axí lo teu fill de la vinya judayca que ha plantada creant los juheus e donant-los vida [Ysaye Vº] serà embriagat, ço és cálzer de la passió, lo qual aquells li inffiriran, car descobrir l'an de sos vestiments e scarnir l'an e vituperar l'an los dits juheus qui d'El seguiran e s fadegaran, axí com féu lo dit fill meu de mi» (fol. 70).

El *Diccionari català-valencià-balear* ens mostra per a *calze* (cf. *calze*, s. v.) quatre exemples d'epèntesi viciosa de -R³⁰.

Molts altres mots paroxítols presenten en la llengua antiga també aquesta epèntesi viciosa de -R: *cómpter* (cf. DCVB, s. v.

30. «Retraules d'argent, calzers y lanties», Pere IV, Cròn. 365; «Un altro calzer d'argent, daurat per tot», doc. a. 1436 (Miret, Templiers, 568); «Hun calzer d'or», Inv. Pr. Viana 129; «Tots los calcers de la confraria», doc. a. 1581 (Hist. Sóller, II, 898). He conservat les abreviatures emprades en aquesta obra.

Fóra interessant de saber quina és la pronunciació valenciana d'aquesta paraula; jo, però, no he trobat més que càlic. No sé pas si respon a una realitat lingüística d'alguna contrada de València la paraula *cálzer* amb què en Teodor Llorente designa el calze de la flor: «En lo cálzer puríssim e immaculat del lliri.» (Llibret de Versos, 109.) Potser que el mot *calze* mai no hagi existit en terres valencianes —cosa que per altra banda dubte molt, vista la documentació antiga— i que la paraula càlic, pròpia també de Mallorca, sigui un cultisme, i no una forma castellanitzant derivada de càliz. Així als ja esmentats *Eximplis* trobem: «E los diables aquells deyen olla a un calic dor molt gran qui hauia dues ances, lo qual calic lo dit emparador hauia donat a lesleya de sent Lorenç de Roma.» A la mateixa pàgina i mateix *Eximpli* tenim però: «...e lo dit emparador era mort en aquella hora que la ança demunt dita del dit calze sera trencada.»

Es de doldre que el DCVB, que acostuma a indicar la localització dels diversos vocables, no la indiqui en aquest cas.

compte), sàlzer (*Revista de Bibliografia Catalana*, vi, 1906, pàg. 210, *gàlser* en lloc de *galze* (BDC, xxiv, 1936, pàg. 287), etc.

Les normes correctives del segle xv publicades per A. BADIA³¹ ens mostren també aquesta correcció:

«punxor per dir punxó»³².

Són pocs tots els exemples adduïts per a dur-nos a una conclusió definitiva; aquí són tanmateix i poden fer-nos pensar prou i matisar algunes conclusions massa ràpides sobre la que s'ha suposada pèrdua moderna de la -r final catalana³³. Finalment, la conservació que hem vist a terres valencianes exigeix una explicació que nosaltres no gosarem per ara d'emetre.

31. A. BADIA MARGARIT: «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols». *Unas normas del siglo XV sobre pureza de la lengua catalana*. Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, XXIII, 1950, pp. 137-152, i XXIV, 1951-1952, pp. 83-116.

32. Vol. XXIII, p. 147, núm. 163; vol. XXIV, p. 103, § 29. Naturalment, així es tracta d'un exemple valencià.

33. I ara queda un cap solt que jo no resoldré pas, però que vol-dria exposar: i aquestes epèntesis vicioses de -r de la llengua antiga no són paraleles a aquelles que abans hem esmentat com a pròpies dels nostres dominis més meridionals, en els que la -r etimològica és regularment conservada? Què hem de pensar, doncs, no de l'epèntesi antiga, sinó d'aquelles d'avui? Si són analògiques, per què es donen aqueixes analogies?

che oggi è molto meno di quanto voleva (ma non
è più possibile) e che, con l'80% stimato solo nella Cis-
tino, non risulta più tale. La conseguenza è che
il diserto stampa adesso un solo

grado di tensione, quello della disperazione.

Per questo il diserto è sempre più solitario, più
solitario sono i suoi abitanti, più solitario è il suo
futuro. E' solitario perché non ha più nulla da
dare. Il deserto ha finito di essere solido, e non
è più solido perché non ha più nulla da dare.

VOCABULARI VALENCIÀ DEL CONREU, MOLINATGE I COMERÇ DE L'ARRÒS

Per

FERMÍ CORTÉS I LLUÍS GRANELL

El present lèxic ha estat recollit en la zona arrossera de la Ribera del Xúquer, i és general a tota ella. Quan es tracta de mots d'una localització més concreta, s'indica el poble on s'utilitzen.

ABAIXAR.—Fer més baix el nivell del sòl del camp d'arròs. *Rebajar.*

ABAIXAR BOQUERES.—Fer més baix el nivell del casell de boquera suprimint el dipòsit que hi deixa l'aigua de rec.

AGARBERAR.—Fer garberes. *Hacinar.*

AIGUA A LES PATADES.—Situació del camp d'arròs en la qual l'aigua que té la terra cobreix els clots que el cultivador o les cavalleries marquen sobre el fang en caminar. *Aqua a las pisadas.*

AIGUA AMUNT.—Direcció cap al lloc d'on descendeix l'aigua. *Aguas arriba.*

AIGUA AVALL.—Direcció de l'aigua descendent. El corrent descendent. *Aguas abajo.*

AIGUA NOVA. Es diu de l'aigua que es fa entrar als arrossars després de l'aixugó o eixugó. *Aqua nueva.*

AIGUA VELLA.—Es diu de l'aigua que té l'arrossar al temps de fer-se la plantada. *Aqua vieja.*

AIGUAMOLL.—Paratge amb afloracions d'aigua subterrània. L'afloració de l'aigua subterrània. Vid. «ullal». *Aguazal, navazo.*

AIXABEGÓ.—Espècie de sària per traure l'arròs dels camps que no tenen servei de carretera i s'han de servir de la senda. La forma correcta és «xavegó». *Serón.*

AIXADA.—Instrument per a cavar la terra, especialment en els cantons dels casells, on no pot treballar la xaruga o forcat. Sol pronunciar-se «aixà». *Azada*.

AIXUGAR.—Dessecament temporal que es produeix en el conreu de l'arròs, tallant el rec per uns dies a fi de combatre la tortugeta de l'arròs als planters i l'asprella en els plantats. Sol pronunciar-se també «aixuar». La forma correcta es «eixugar». *Enjugar*.

AIXUGÓ.—L'acte d'aixugar. La forma correcta és «eixugó».

AIXUGÓ BORT.—El que, per costum, es permet de realitzar en el predi superior, tallant-li per un o dos dies el corrent d'aigua, a fi de procedir a l'adobament del predi inferior.

ALCADUF.—Peça d'obra cuita i porosa, utilitzada en conduccions subterrànies per al dessecament de terres aigualenques. *Arcaduz*.

ALCADUFAR.—Posar alcadufs en un camp.

ALFABEGUETA.—Mala herba dels arrossars, tècnicament anomenada *Rothala indora*.

ALFABEGUETA DE FULLA ESTRETA.—Mala herba dels arrossars; és l'*Amunia coccinea*.

ALFARRASSAR.—Apreciar a ull la collita d'un camp d'arròs. *Alfarrazar*.

ALIACRÀ D'AIGUA.—Insecte aquàtic de la família dels nepídics; tècnicament s'anomena *Nepa cinerea*.

ALTER.—En el camp, el tros de terra de més elevació que la circumdant.

ALTERÓ.—Vid. «Alter».

AMOLAR PLANTER.—«Escampar planter amolat» (vid.).

AMOLLAR LES AIGÜES.—Embassament general de les terres en un terme o partida. *Suelta de aguas*.

ANAR AL CLOURE.—Es diu de la labor del treballador que, en la filera dels qui van plantant, va arrimat a la part ja plantada, de tal manera que tanca la tasca unint la plantació nova a la ja realitzada. Sol pronunciar-se també «anar al coure», almenys a Sueca.

ANAR AL COP.—Anar al mig (vid.).

ANAR AL MIG.—Situació del plantador que es col-loca entre el tallador i el que clou el plantat.

ANAR AL TALLAR.—Es diu de la labor del treballador que obri la franja de terreny a plantar, el qual té compte que la plantació quede uniforme, tenint la «mestra» com a punt de referència.

ANAR-SE'N LA PALLA.—Declinament de la vitalitat de la planta de l'arròs, abans d'haver granat suficientment.

ANGUILERA.—Desguàs superficial, de fondària equivalent a les dimensions d'una fleixa, que s'utilitza per eliminar l'aigua dels camps humits i afavorir l'eixugó de l'hivern. A Albalat, el rec de servei d'un camp que, en la part que toca aquest, no té caixer que sobresurta del sòl, per la qual cosa inunda el camp vessant-s'hi tot al llarg.

ANTARA.—Part de terra arrimada a marge que la xaruga o el forcat no poden llaurar.

APANYAR MÀRGENS.—Recalçar els màrgens amb fang, a fi que no perden grossor ni fatalesa. Aquesta operació es fa a les acaballes de l'hivern. *Arreglar márgenes.*

APEDREGAR.—Fenomen meteorològic de granissar.

AREJADORA.—Conjunt format per l'arer o erer i dos bastons verticals que el sostenen, usat per garbellar l'arròs i ventar-lo en la batuda a cavalleria. La forma correcta és «erejadora». *Cribadora.*

ARER.—Garbell especial fet de joncs fins i armadura de tela d'espart enrotllada. La forma correcta és «erer».

ARGILA.—Component de la terra. *Arcilla.*

ARRANCAR L'ERADA.—Operació consistent a traure, una per una, les garbes xafades per les cavalleries. *Arrancar la parva.*

ARRANCAPOTES.—Estat del fang de l'arrossar que, per enganxar-se a les potes de les cavalleries, sembla que quan aquestes caminen van a perdre-les en la feina.

ARREPLEGADORA D'ARRÒS.—Tregilla ampla usada als sequers per apilar l'arròs. *Arrobadera de arroz.*

ARRÓS.—La planta i el gra del vegetal de la família de les gramínes, conegut botànicament per *Oriza sativa*. = ... A MIG GRA.

—El que, en granar, només ha omplít la meitat del pallús. = ... APANOLLAT.

—Aquell l'espiga del qual pren la forma de panolla, com la varietat Balilla. = ... APLANAT.—El que ha caigut sobre el sòl del camp. = ... ARREMULLAT.—El banyat per tal de sembrar-lo. = ... BLANC.—El que ja no té pallús i ha sofrit el molinatge. *Arroz blanco.* = ... COSCOLLAT.—El que va gitant-se abans de madurar (vid. «arròs gitat»). = ... CRU.—

El que no s'ha acabat de coure. = ... CUIT.—El cuinat. = ... EMPALLUSSAT.—El que porta molt de pallús procedent del fallat (vid. «fallada») que no ha estat ben triat per la màquina. = ... EMPASTRAT.—Aquell arròs que, en ser cuinat, se l'ha tingut massa temps al foc i se'n passa de cuit. La forma correcta és «a. emplastrat». = ... ENCOURAT.—Aquell el gra del qual ha pres un típic color de coure, com a conseqüència de la putrefacció en el camp. = ... ENTERREGAT.—El gra procedent d'un arrossar que, en planta, ha estat gitat i ha pres fang del camp. = ... ENTUFAT.—El gra al qual la putrefacció ha donat un tuf típic. = ... ESQUELLAT.—El que, sense anar més avant en el procés de la molturació, només se li ha llevat el pallús. = ... GITAT.—El que ha caigut quedant una planta sobre l'altra. = ... GRANSA.—El de millors condicions per al comerç.

= ... GRILLAT.—Es diu de la planta quan ja s'ha produït la germinació. = ... MATISAT.—Aquell arròs en el molinatge del qual se li ha donat parafina. = ... MOSCAT.—El gra que ha sofrit els atacs d'un bolet microscòpic que li deixa unes mar-

ques com a defecacions de mosca. = ... PICAT.—Es diu de l'arròs fet blanc a mà, utilitzant-hi un test i una maça. = ... PIXAT.—Aquell el gra del qual ha sofrit una putrefacció que li confereix un color groc. = ... PRIM.—El que no ha granat suficientment, quedant-ne els grans magres. = ... REBATUT.—El procedent de la rebatuda (vid. «rebatuda»); és d'inferior qualitat. = ... REBORDONIT.—El que ha perdut les qualitats de la classe o es troba adulterat per llavors d'altres varietats. = ... RECOLZAT.—El que ha començat a caure uniformement. = ... REMELSAT.—El que ha començat a caure a rotgles. = ... ROIG.—El que conserva encara el pallús. *Arroz cáscara.* = ... SOLSAT.—Es diu del camp en què l'arròs que hi ha plantat perd vitalitat en la palla i va gitant-se. = ... CABRASSAT.—El que té el gra badat. = ... COLZAT.—A Sollana, «arròs remelsat» (vid.). = ... FABAT.—Aquell que, per no estar suficientment blanquejat al molí, porta molt de cilindre i denota la perla (vid.). = ... MINSO.—El mal granat.

ASPRELLA.—Espècie d'alga de la família de les *Chara*. = ... PUDENTA.—*Chara vulgaris. Borlas de agua, borlas de Santa Teresa.*

ASSENTAR L'ERADA.—Col·locació de l'erada en forma circular disposant les garbes en torn d'una de central. *Sentar la parva.*

ASSOLAR.—Posar les soles a boqueries i portells. Sol dir-se també «ficiar soles».

ATARASSANA —A Sollana, sequer i graner d'arròs. *Secadero.*

BAIX-VORA.—A Cullera, la «contraboquera».

BAMBAU.—Senyal que es posa als màrgens quan es repartelx l'adob pel camp, a fi de tenir referència per a una millor distribució.

BARREJAR.—Sembrar l'arròs a vol. Pel contrari, «sembrar al xorret».

BARQUES.—S'anomenen així les plantes d'arròs que es desprenen de terra per acció del vent i de l'onatge de l'aigua, en els

primers dies de llur transplantament. El nom alludeix al fet de surar per damunt l'aigua.

BASSA.—A Albalat, el camp d'arròs.

BASSÓ.—Petit estancament d'aigua que queda en el camp d'arròs quan se li retira l'aigua; els bassons es produeixen a causa d'haver fondades que no poden escórrer.

BASSONET.—A Albalat, petit compartiment del camp necessari per tal de nivellar el predi.

BATEDORA.—Artefacte antic per batre l'arròs. *Trilladora, trillo.*

BATRE.—Acció de separar el gra de la palla. *Trillar.*

BATUDA.—Acció de batre l'arròs. Conjunt de les plantes d'arròs damunt l'era.

BIRBAR.—Suprimir la brossa i les males herbes del camp. *Escaradar.* = ... A **CORBELLA.**—Birbada que es fa emprant aquesta mena de falç. = ... A **L'AIGUA NOVA.**—Birbada que es fa després de l'aixugó. = ... A **L'AIGUA VELLA.**—Birbada que es fa abans de l'aixugó. = ... A **LA CAPSA.**—Birbada que es fa en l'últim període del conreu arrancant els caps del serreig.

ELANQUEJAR.—Fer l'arròs blanc. *Blanquear.*

ELAVET.—Obrer agrícola natural de la comàrca valenciana de la Marina que immigra temporalment a la Ribera del Xúquer per treballar en la sega i batuda de l'arròs. Vid. *oncle.*

EOQUERA.—L'entrada del rec. *Boca del riego.* Es diu també del primer compartiment del camp arrossar en el que es depositen els arrossegaments de l'aigua de rec.

EOQUERADA.—Dipòsit que es forma a l'entrada del camp del planter, quan l'aigua de rec porta molta terra en suspensió. = ... **PLANTER DE...**—El que ha sofrit els efectes del dipòsit de boquerada; es rebutja per dolent.

PORREGO.—Aparell del molí, fet amb pells de moltó, per on es fa passar l'arròs a fi de polir-lo.

BORRÓ.—Planta de la família de les carofites; és la *Psanima arenaria*. *Borlas de Santa Teresa*.

FOVA.—Planta monocotiledònia; la «bova de cadires» és la *Typha angustifolia*. En algunes bandes s'anomena, més correctament, «boga». *Enea, anea, españada, bohordo, bayón, sisca*.

BRAÇA.—La quinquagèssima part del quartó. *Braza*.

BRAÇAL.—Canal petita de rec. *Brazal*.

BRAÇALET.—Diminutiu de braçal. *Azarbe*.

BRI.—Petita plàntula d'arròs. Brossa de l'arròs, planta aquàtica de la família de les caràcies, anomenada *Chara intermedia*: *Borla de agua*.

BRINCA.—Cada una de les plantes de l'arròs que formen el guaix.

BRULLOL.—Espècie de mala herba de l'arròs: mot típic de Cullera.

CABELLS DE SERP.—Vid. «llepó».

CABEÇUDA.—A Cullera, s'anomena així la «tinya», és a dir, la *Cyperus difformis*.

CAIXER.—Cada una de les parets de les sèquies i dels altres canals de rec. *Cajero*.

CALAR BOQUERES.—Operació de col·locar en les boqueres unes xàrcies de fil per recollir la jonça que devalla, amb l'aigua, d'un casell superior.

CALÇAR AIGUA.—Disposició d'un camp a omplir-se molt d'aigua, per defecte del sistema de desguàs o per excés d'entrada de rec.

CALFAR.—Escalfament de l'arròs agarberat o en muntons, per excés d'humitat, en produir-se'n la fermentació.

CALLÒS.—A Albalat, «tallarròs» o «cadell» (vid.).

CAMARROIG.—L'arròs que té el gra de color vermell.

CAMBRA.—Lloc de la casa on s'emmagatzema l'arròs. *Cámara*.

CANO.—*Bocacaz*.

CANÓ.—Tub de metall que serveix per traslladar l'arròs des de les cambres a la planta baixa de les cases. *Caño*.

CAP DE QUADRILLA.—L'operari que va al front d'un grup de treballadors. *Caporal*.

CAPELLET.—Bolet que ataca l'arròs sembrat abans de grillar la llavor.

CAPSADA.—A Alberic, el darrer casell o taula d'un camp, seguint el curs de les aigües.

CARRERA.—Nom que es dóna als canals de desguàs més importants de l'Albufera.

CARREROT.—Nom que es dóna als desguassos secundaris de l'Albufera.

CARRIL.—Zona d'un camp d'arròs que se sega abans que la resta a fi de deixar-hi un pas per a un carro de garbejar i facilitar així el transport de la collita a l'era des d'un predi inferior sense servei de camí.

CARRILADA.—Vid. «carril».

CARRÍS.—Vid. «senill».

CARRO DE CARREJAR PLANTER.—Post que té l'extrem de davant corbat cap amunt i que s'arrosegua a braços per dins del camp de planter; s'aprofita per dur les garbes a llavar. *Trineo*.

CARRO DE GARBEJAR.—Útil compost de dues fustes planes que rellisquen damunt el fang de l'arrossar i que sostenen una plataforma on es disposa l'arròs a fi de traure'l a l'era. *Trineo*.

CARRO DE PLATS.—Artefacte compost per una sèrie de cercles de ferro dispossats de manera que afone l'adob verd que s'ha de fanguejar en els planters. *Grada de discos*.

CARRO DE RODES AMPLES.—Aquell carro que té les rodes d'una amplitud d'uns vint centímetres, una plataforma plana i l'eix més pròxim al sòl que els ordinaris, el qual s'utilitza per abaixar.

CASAMENT.—Reunió en un mateix guaix d'una mata d'arròs i la brossa serreig.

CASELL.—Compartiment d'un camp arrossar. *Bancal*.

CASTELLÀ.—Obrer agrícola natural de les comarques de Requena i Utiel que immigra temporalment a la Ribera del Xúquer per ajudar en la sega i batuda de l'arròs.

CAVALLET.—Libèl.lula, insecte neuròpter. *Caballito del diablo*.

CAVAR CANTONS.—Cavar a braç els cantons del camp que no han pogut ser xarugats.

CILINDRE.—Subproducte del molinatge de l'arròs.

CIRP DE MARJALS.—Mala herba de l'arròs; és l'*Heliocharis palustris*.

CIRP EN AGULLES.—Mala herba de l'arròs; és l'*Heliocharis acularis*.

COLETA.—Espècie del plantatge d'aigua; és l'*Alismo plantago*. *Llantén de agua*.

COLLA.—Grup d'obrers de càrrega i descàrrega.

COLLAR LA GARBA.—Disposar correctament les espigues a la part superior de la garba a fi d'aconseguir una bona desbarbada. Hom diu «collar» per «quallar».

COMPRADOR.—En el comerç de l'arròs, la persona que representa l'industrial en les compres fetes al llaurador.

CON.—Aparell de molineria per blanquejar l'arròs esquellat. Fa el mateix servei que la «moleta» (vid.).

CONTRABOQUERA.—Casell que segueix al de boquera en el curs de les aigües.

CORBELLA.—Espècie de falç que s'empra en la sega de l'arròs.

Hoz. = ... DE DESBARBAR.—Gran falç, de quasi un metre d'envergadura, que serveix per separar les espigues —«barbes»— de la resta del rostoll, quedant així una garba petita que és la que es porta a batre. *Hoz grande.*

CORCAT.—Insecte coleòpter que ataca l'arròs en el graner. *Gor gojo.*

CORCÓ.—Vid. «corcat».

CORDADA. = **FER...**—Mode de transport del planter per les sèquies, que consisteix a enganxar les garbes a una corda per dessota el vencill, tirant la rastrera aigua avall.

COSCOLLAR.—Acció de l'arròs gitant-se o marcint-se, abans d'arribar la planta a madurar.

CREIXENASSA.—Ranuncle aquàtic; és la planta *Ranunculus pectoriferi*. *Ranúnculo acuático.*

CRÉIXENS.—A Sollana i Albalat, la «creixenassa».

CREMAR ROSTOLL.—Crema de la palla dels camps, que es fa a la tardor, per tal de deixar la terra neta de ragums i afavorir així la seu meteorització. *Quemar rastrojo.*

RIADOR.—Guarda dels Sindicats, encarregat de la vigilància de les aigües a fi que no manque el rec als arrossos. *Guardia regante.*

CUA.—En el batre de l'arròs a cavalleries o a màquina, aquella porció última que es llança a l'erejadora o a la màquina, consistent en espigues soltes, grans, pols, etc.; és el final de l'erada. *Cola.*

CUADA.—A Sollana, «cua». Sol pronunciar-se «cuà».

CUCAT.—Espècie de plaga de l'arròs originada per la papallona *Chilo simplex*. *Barrenador del arroz.*

CUTIMANYA.—Insecte aquàtic de la família dels nepídics; és l'espècie *Anisops producta*.

CUTXILLES DE FORCAT.—A Cullera, «entauladora de ganivets» per a una sola cavalleria.

CUTXILLES DE PARELL.—A Cullera, «entauladora de ganivets» per a dues cavalleries.

DALLA.—Coltell corb amb mànec llarg, emprat per tallar les brosses dels desguassos. *Guadaña*.

DALLAR.—Netejar els desguassos.

DAU.—Buit que hi ha entre els guaixos d'arròs en el camp, és a dir, la distància entre els punts que emmarquen el peu de ferro (vid.).

DAUADA.—Defecte de plantació, consistent en un excés d'amplària donat al peu de ferro (vid.). Es corregeix en plantar barques.

DEADA. = MARCAR LA...—A Cullera, senyal que fa el Sindicat per indicar a l'amo del camp que arregle la mota mestra.

DEMÈRIT.—Minva que sofreix l'arròs per la seu defectuosa valor comercial.

DESAIGÜE.—Vid. «desguàs». És la forma més corrent d'aquest mot.

DESBARBADOR.—Operari encarregat de desbarbar.

DESBARBAR.—Acció per la qual, feta la garba, se separa la part superior, que conté les espigues, de la part inferior, anomenada rostell.

DESBOQUERAR.—A Sollana, «desportellar» (vid.).

DESGUÀS.—Conducte per a extraure l'aigua d'un lloc. *Desagüe*.

DESPALLAR.—En la batuda, acció de separar la palla del gra, que queda al fons de l'ereda; despallada l'erada, es forma el «roll», quedant la palla en rotgle per les vores de l'era.

DESPORTELLAR.—En els serveis de desguàs, llevar tot entorpiment, a fi que aquella operació es realitze sense destorb. *Desportillar*.

DESSOLAR.—Llevar les soles.

DIPÒSIT.—L'aterrament que deixen les aigües de rec en els arrossars. *Aluvión*.

DRAGA.—A Alberic, l'«entauladora de ganivets».

DRAGUEJADA.—A Alberic, els treballs de la fanguejada de planters.

LUTXA.—Franja de terra en la que s'ha de realitzar una operació de birbar, plantar, segar, etc.

EDROS.—Planta de la família de les lleguminoses (*Ervum ervilia L.*), emprada en l'adobat en verd dels planters. *Yeros*.

EXIDA.—A Sollana, «dutxa» (vid.).

EMBARRACAR LA GARBERA.—Donar a la garbera forma de barraca, fent-li caramull amb garbes disposades de tal manera que queden les espigues a la banda de fora, a fi que les aigües de pluja hi rellisquen i no mullen l'interior de la garbera.

EMPALLOLAR.—Fer barreges amb els subproductes del molinatge de l'arròs.

ENDAUAR.—L'acció de plantar col·locant les plantes en «dau» (vid.).

ENCOLLA.—Junyiment de dues o tres cavalleries que giren per damunt l'erada, en el batre. Sol pronunciar-se «ancolla». =**CANT DE L'**...—El que canta el conductor de les cavalleries que van a l'encolla.

ENGALDUFAR.—Vid. «alcadufar».

ENROJAR.—L'efecte del bolet de la roja (*Puccinia oryzae*) en l'arròs. *Enroyar*.

ENSERRALLADA.—Aparell de canyes i rall, utilitzat per calar boques.

FNTAULADORA.—Taula de fusta per aplanar la terra prèviament treballada pel forcat. *Tabla*. = ... **DE CLAUS.**—La que té uns petits coltells de metall, a fi de desfer més la terra. *Tabla de cuchillos pequeños*. = ... **DE BASTONES.**—La que té uns bastonetes, que serveix per birbar la brossa sortida en la terra plantada de poc. = ... **DE GANIVETS.**—La que té deu o dotze ganivets per desfer la terra xarugada en aigua. = ... **D'AIGUA.**—... A Sollana, «entauladora de ganivets». = ... **DE MARRAS-SANS.**—A Cullera, «entauladora de bastonetes» (vid.).

ENTERRAR.—Posar terra als casells fondos.

ENTRADOR.—Eixamplament de camí o era petita per deixar-hi els vehicles que treballen en un camp d'arròs. *Parador*.

ENVASAR.—Posar l'arròs dins de sacs.

ERA.—Lloc on es bat l'arròs. *Era*.

ERADA.—Disposició de les garbes de l'arròs en l'era per a batre-les. *Parva*. = **FER L'**...—Acció de posar les garbes en l'era per al batre. = **PLANTAR L'**...—Col·locació de les garbes en cercle.

ESCAMPAR L'ARRÒS.—Acció de distribuir el gra trillat sobre la superfície del sequer.

ESCAMPAR GUANO.—Acció d'incorporar a la terra aquest adob.

ESCAMPAR PLANTER.—Acció de repartir el planter pel camp on va a ser plantat. = ... **AMOLAT.**—Repartiment del planter en el camp, a moles d'algunes garbes, a fi d'evitar que siga dispersat pel vent.

ESCANDALL.—Norma valorativa de la qualitat del gra en el comerç. *Escandallo*.

ESCORREGUDA.—A Albalat, canal de desguàs.

ESCORRENTIA.—Canal al que van a parar les aigües després del rec continu dels arrossars. *Escorrentía, desague*.

ESCORRIMENT.—Vid. «escorrentia». Es diu també quan és particular d'una finca.

ESCOTAR MÀRGENS.—Repelar els màrgens amb una aixada, per tal de suprimir-ne la brossa o donar-los menys grossària.

FSCOTAR VORES.—A Sollana, «escotar màrgens».

ESMUNYIR ESPIGUES.—Acció per la qual el llaurador, a mà, fa soltar l'arròs de les espigues. *Desgranar a mano*.

ESPARTET.—A Sollana, «bri» (mala brossa) (vid.).

ESPIGA.—La reunió dels grans de l'arròs en la planta. *Espiga*.

= ... **APANOLLADA**.—La que té forma de panolla, com la de la varietat Balilla.

ESPIGA D'AIGUA.—Mala herba de la família o gènere *Potomogeton*.

ESPIGAM.—El conjunt d'espigues de l'arrossar.

ESPIGORAR.—Acció de recollir les espigues d'arròs que quedaren entre el rostoll. = ... **PALLERS**.—Acció de recollir els grans d'arròs no despresos de la palla, que anaren al paller després de la batuda.

ESQUELLADORA.—Molí per a llevar el pallús a l'arròs, sense anar més avant en el blanquejament del gra. Aparell de molineria destinat a despullar l'arròs del pelluc.

ESQUELLAT.—Es diu de l'arròs al qual se li ha separat el pelluc simplement.

ESTABLIMENT.—S'anomenen així les grans finques arrossars de les vores de l'Albufera. L'origen del mot radica que aquest predi foren lliurats als llauradors mitjançant la figura jurídica de l'establiment o enfiteusi, per concessió del Reial Patrimoni. *Establishimiento*.

ESTABLIR.—Acció de posar en conreu un camp marjalenc o ple de carrís.

FSTACS.—A Sueca, «aiguamolls» (vid.).

FALÇ.—Instrument de fulla corba i dentada de metall i mànec de fusta, utilitzat per a segar. *Hoz.* = ... DE DESBARBAR.—Vid., «corbella de desbarbar».

FALLADA.—Fenomen patològic de l'arròs que ocasiona la no producció del gra. *Falla, fallada.*

FALLAR.—Prodir-se la fallada.

FANECADA.—Extensió de terra equivalent a 831 centiàrees; una fanecada té quatre quartons i dues-centes braces. *Hanegada.*

FANGUEJAR.—Operació que es fa en el planter i en l'arrossar, després de xarugar i amollar l'aigua, a fi de pastar la terra i afonar-hi l'adob en verd.

FAVÓ.—Espècie de *Faba*, que s'empra en l'adobament en verd de l'arròs i, sobretot, del planter. *Haba.*

FEIX.—Porció de la garba de l'arròs ja segat; quatre feixos constitueixen una garba, la qual és lligada amb el vencill. *Haz.*

FER EL FRARE.—A Albalat, «fer l'orso» (vid.).

FER EL RASPALL.—A Sollana, «fer l'orso» (vid.).

FER L'ORSO.—Treball de l'home que es situa sota l'erejadora quan s'hi cola la cua (vid.), i que amb un ramàs va triant les palles que cauen. «Orso» es la forma vulgar de «ós».

FER L'ULL A L'ERADA.—Operació en el batre, consistent a llençar part de l'erada al centre de l'era, perquè no quede al descobert.

FESA.—A Sollana, el portó d'on naix una séquia fillola.

FLEIXA.—Terròs de fang compacte, de forma prismàtica quadrangular, tret pel tallant. *Gleba.*

FLORIR.—Acció de traure flors l'arròs. *Florecer.*

FONDADES.—A Albalat, «bassons» (vid.). Aquest mot, pronunciat habitualment «fondaes», s'usa també a Cullera.

FONDOS.—Aquelles finques o camps que tenen un nivell baix, freqüentment dessota del corresponent a la mar. *Hondos, hon-donadas.*

FORCA.—Pal terminat amb tres o més pues, que s'utilitza per apilar, alçar i remoure la palla. *Horça.*

FORCAT.—Mena d'arada que té l'aparell de junyiment a la cavalleria en forma de forca. *Arado.*

FOSFATS.—Vulgarmente, els superfosfats de calç. *Superfosfatos.*

FUSELL.—Vid. «bova».

GÀBIA.—Aparell de forma cilíndrica, format per cercles de ferro, que s'adapta al palier del tractor per a fanguejar.

GALDUF.—Vid. «alcaduf».

GANXO.—Instrument de ferro, punxegut, que serveix per treballar la palla. = ... DE DOS PUES.—El que acaba en una forqueta.

GARBA.—Reunió de quatre feixos d'arròs, lligats pel vencill. *Gavilla.* = ... A CABELL.—Aquella garba d'arròs mullat per la pluja o per l'aigua del casell en haver-se gitat, la qual, sense desbarbar, es col.loca dreta, deixant en alt les espigues per tal que s'asseuen millor. = ... PLANTADA.—A Sollana, la garba «a cabell» (vid.).

GARBÍ.—Vent del suest.

GARBEJAR.—Acció de traure les garbes dels casells a l'era. *Garbar.*

GARBERA.—Pila de garbes. *Hacina.*

GARRAMATXA.—Espècie de bona que s'enrotlla a les cames, per evitar que les sangoneres xuellen la sang dels treballadors, durant la birbada i les altres feines d'aigua.

GASÓ.—Apilotament o gleva de terra resultant de la xarugada.
Terrón.

GAVELLA.—Vid. «garba».

GENIVA.—Tros de terra que queda per xarugar, entre solc i sole, i que després conserva consistència i duresa malgrat la fanguejada. Es diu també «genivó».

GIRAR GARBES.—Operació que es fa amb les garbes deixades damunt del rostoll, canviant-les de posició per tal que s'assequen millor. *Voltear haces.*

GIRAR L'ARRÒS AL GRANER.—Canvi que es fa en l'arròs encambrat a fin de ventar-lo. *Voltear el arroz en el granero.*

GLEVA.—Terra que forma massa compacta. *Tepe.*

GOLA.—Lloc per on desemboca un desguàs a la mar. *Garganta, desembocadura.*

GRAM.—Planta monocotiledònia aquàtica; és l'espècie *Cynodon dactylon.*

GRANER.—Lloc on es guarda l'arròs després de la recollecció. *Granero.*

GRANOTA.—Batraci. *Rana.* = **FER GRANOTES.**—Arreplegar-les quan es gira el rostoll.

GRILLAR.—Traure grills la llavor i els grans d'arròs. *Germinar.*

GUAIX.—Conjunt de plantes d'arròs en forma de pom. *Macolla.*

GUAIXAR.—Producir-se la sortida de brinques en els guaixos. *Ahijar.*

GUAIXAT.—Es diu de l'arròs que té poca elevació i forma guaixos amples.

GUANO.—Adob químic. = ... A **L'AGULLA.**—El que s'incorpora al camp quan, després de plantat, l'arròs trau arrels noves, morint l'antic sistema radicular. = ... A **L'AIGUA NOVA.**—El que s'incorpora a la terra després de l'eixugó en circumstàncies

expcionals. = ... BAIX.—Es diu del que s'incorpora a la terra abans de la plantada. = ... BAIX POST.—El que s'incorpora al camp quan es procedeix a la fanguejada i abans que passe la llauradora. = ... A GASÓ.—El que s'incorpora a la terra quan encara no s'han amollat les aigües. = ... A TERROSSOS.—A Cullera, GUANO A GASÓ. *Abono.*

GUARET.—Es diu de la terra que no es treballa. *Barbecho.*

HERETER.—A Cullera, el casell que té una extensió aproximada d'una hectàrea.

INFERN.—A Sollana, «entauladora de ganivets» (vid.).

JAC. —Vid. «rostoll».

JONC.—Monocotiledònia de la família de les juncàcies, *Cladium giganteum*. *Junco cirpo.* = ... MORESC.—Varietat de l'anterior. *Junco negro o negral.*

JONÇA.—Mala herba de l'arròs de la família de les ciperàcies; és l'espècie *Cyperus olivares.* = ... BÓVA.—A Sueca, «tinya» (vid.), és a dir, l'espècie *Cyperus difformis.* = ... LLARGA.—L'espècie *Cyperus longus*. *Juncia.* = ... DE PUNTES.—A Sollana, la «jonça bóva».

JUNC.—Vid. «jonc».

LLANGOSTA.—Vid. «cavallet».

LLASTRA.—Franja de terra de forma allargada i estreta.

LLAURAR.—Alçar la terra amb la rella; xarugar. *Labrar.*

LLAURAR L'ARRÒS AL SEQUER.—Girar l'arròs, que està escampat pel sòl, per mitjà d'una llauradora o dels peus d'un obrer. *Voltar el arroz.*

LLAURADORA.—Útil emprat en la fanguejada i consistent en una plataforma de la que surten, a la part de sota, uns ganivets de ferro en forma de delta, els quals desfàn els gasons arremullats i els transformen en fang. *Grada acmé.* = ... D'ARRÒS AL SEQUER.—Útil emprat per girar l'arròs que està posat a

secar a l'era; consisteix en un pal horitzontal al que se li disposen unes sabates de fusta, i un altre pal vertical del que tracciona l'obrer encarregat. *Asurcadora de arroz.*

LLEBEIG.—Garbí.

LLEGÓ.—Aixada ampla de mànec curt. *Legón.*

LLEGONA.—Aixada ampla de mànec curt, que serveix per amuntar l'arròs al sequer.

LLENGUADOC.—A Cullera, «llenguadoca».

LLENGUADOCÀ.—Planta aquàtica que naix als camps d'arròs i en els canals de recs o desguassos; és l'*Alisma mutans*.

LLEPÓ.—Nom genèric atribuït a diverses plantes; a Sueca s'aplica generalment a la molsa; en els arrossars és freqüent, sota aquest nom, la *Rhizoclonium rivulare*. *Musgo. Ova. Verdín.*

LLERADES.—A Cullera, recers de rostoll col·locats als mèrgens dels taularets de planter, per evitar l'onatge de l'aigua.

LLEVANT.—Vent que bufa de l'est.

LLIBRE. = FER...—A Sueca, operació d'escurar les séquies del dipòsit de terra. La frase prové del fet que els obrers s'apunten en un llibre de contabilitat del Sindicat de Recs. *Monda.*

LLIGASSA.—Vid. «vencill».

LLIMAC.—Alga que creix en els planters i els arrossars; és l'espècie *Hydroctyon utriculatum*. *Ova.*

LLIRI GROC.—Planta que creix en els arrossars; és l'espècie *Iris pseudoacorus*. *Lirio amarillo.*

LLOGAT.—Obrer agrícola que serveix quotidianament la mateixa casa. *Bracero. Jornalero. Mozo.*

LLOM.—Terra que alça la xaruga entre solc i solc. *Lomo.*

LLOMA.—Vid. «alter».

LLOP.—A Albalat, «geniva» (vid.)

LLUENT.—Camp d'arròs quan, després de xarugat, està inundat d'aigua.

MAÇA.—Pal la part baixa del qual té forma de piràmide pentagonal allargada, amb reforç de metall, i que serveix per a blanquejar l'arròs colpint-lo dins d'un test. *Maza*.

MAGINA.—Aparell per a triar l'arròs de la pols que porte.

MAL DE COLL.—Atac parasitari que sofreix l'arròs, originat pel bolet microscòpic *Piricularia orizae*, i consistent en una necrosi dels teixits del coll de l'espiga.

MANSEGA DE RIU.—Planta ciperàcia, molt usada per a fer els trespolos de les barraques; és l'espècie *Cladium mariscus*. *Junco*.

MANTORNAR.—Xarugar per segona vegada l'arrossar, fent els solcs en sentit transversal als primers. *Binar*.

MARGE.—Cavalló de terra apissonada que divideix els predis.

Margen. = ... **MITGER.**—El que separa dues finques de distint propietari.

MARJAL. = **TERRA DE...**—Per antonomàsia, la terra arrossar. A Sueca s'empra la forma «terra de partida». *Marjal, marjalería, arrozal*.

MARJALITA.—A Albalat, mala herba de l'arròs.

MATACABRES.—Vent de tramuntana o Nord.

MARRANET.—A Cullera, trestellador (vid.). *Parada*.

MESTRA.—Senyal que disposa el tallador com a indicació damunt el marge. *Señal*.

MITJANS.—Els grans d'arròs que, en el molinatge, surten partits o incomplets.

MOLETA.—Aparell de molinera per blanquejar l'arròs ja esquellat. A Algemesí, el «cilindre» (vid.).

MONTE. = **REPLEGAR EL...**—A Alberic, «fer llibre» (vid.).

MORRET.—En el molinatge de l'arròs, farina que resulta de quedar desfet en les moles el germen del gra. Barreja feta de cilindre i una petita quantitat de saleta.

MORRETET.—Varietat de morret de gra més petit.

MOSCA.—Agent del Govern en la intervenció de l'arròs. Aquest nom es donà també als agents del Consorci Arrosser i als burots o encarregats de cobrar els drets de consums.

MOSQUIT.—Dípter. *Mosquito.* = ... DE L'ARRÒS.—Plaga moderna dels planters; s'anomena, en alguns llocs, «cuquet roig dels planters».

MOSTRA.—Porció d'arròs destinada a fer conéixer la seu qualitat.

MOTA MESTRA.—Paret de les sèquies que encursa les aigües portant-les de casell a casell i en la qual no poden obrir-se boqueries.

MOTOR.—Instal.lació de bombes per tal de promoure el desguàs dels arrossars a baix nivell.

MURETS.—A Cullera es diu «fer murets» a l'acció de «rebossar màrgens i motes» (vid.).

NIVELLAR.—Posar a un mateix nivell el sòl dels arrossars, a fi que l'aigua es repartesca bé per dins dels casells.

NÒRIES.—Aparells per elevar l'arròs, en el molí.

NOVELLADA.—En el comerç de l'arròs, l'època de la recol.lecció.

ONCLE.—Obrer estacional procedent de la comarca de la Marina. Potser deriva el mot del costum que hi ha, en aquella comarca, de dir-se «tio» els uns als altres. Sinònim, *blavet*.

ORÓ.—Rodal de sacs plens d'arròs, en el centre del qual s'emmagatzema arròs solt, aixó és, sense envasar.

PA DE GRANOTA.—Planta aquàtica que sura damunt l'aigua, de forma de llentilla; és l'espècie *Lemna minor*.

per tal de trossejar-la i rompre'n la crostra d'asprella, afavorint el dessecament del camp.

PASSAR DE GANIVETS.—L'operació de «passar de carret» (vid.), realitzada amb l'entauladora de ganivets.

PASTERA.—Caixa rectangular plana, que serveix, en els planters, per transportar terra d'un lloc a un altre, a fi de nivellar el camp. *Artesa*.

PATEJAR CANTONS.—Operació que es fa en els cantons del camp, on no arriba la llauradora, quan s'hi fangueja; la realitza un treballador amb els peus.

PEDRES DE PESAR.—Conjunt de mides per al pes. *Pesas*.

PELLUC.—Corfes dels grans d'arròs que se'n desprenden en moldre'l.

PERELLONADA.—Inundació hivernal que es produeix en les terres d'arròs pròximes a l'Albufera, a conseqüència del tancament de les comportes i la supressió del desguàs. Pren el nom del Perelló i el Perellonet, llocs on estan les comportes de l'Albufera.

PERLA.—Part opaca del gra de l'arròs blanquejat, situada en la part central i de forma rodona.

PESADOR.—Encarregat de pesar l'arròs, com a persona de confiança del llaurador; són també funcions seues les de corredoria.

PEU DE FERRO.—Sistema de plantar l'arròs, col·locant els guaixos en els vèrtexs d'un triangle equilàter. *Tresbolillo*.

PICAR ARRÒS.—Fer arròs blanc picant-lo amb una maça dins d'un test.

PLANTAR.—Ficar les plantes de l'arròs en la terra, després d'arrancades del camp on fou sembrat. *Plantar*. = ... **BARQUES**. —Reposar els guaixos que s'han després de la terra després de plantats. = ... **OBERT**.—A molta distància de guaix a guaix.

=... TANCAT.—A poca distància de guaix a guaix. =... A CARRETONS.—Defecte en la plantació, consistent en no haverse seguit la norma del «dau» (vid.).

PLANTAT.—*m.*—El camp d'arròs després de la plantada. El conjunt de mates d'un camp. =... ASSELLONAT.—El que denota un mal repartiment de l'adob, quan aquest defecte ha produït que la vegetació siga distinta segons franges de major o menor incorporació del fertilitzant químic.

PLANTER.—L'arròs sembrat, que després es transplanta al nou camp on ha de fructificar. =... ENLLEMENAT.—El que ha sofrit una disminució del creixement, per haver estat sembrat massa espés. =... GRANAT.—El que s'ha desenvolupat massa i no és apte ja per a ser transplantat. =... FL.—El que té les brinques de poca consistència. =... TENDRE.—El que encara no té el desenvolupament necessari per a ser transplantat. = ARRANCAR...—Operació feta a mà, consistent a traure les mates de planter de la terra. =... CAMP DE...—El que es destina a la sembra de l'arròs. = LLAVAR...—Operació que es realitza després d'arrancat el planter, i que consisteix a llevar-los la terra que aquest porta en les arrels, submergint-lo en l'aigua dels braçals. = POSAR...—*Plantar.* = Repartir... Distribuir les garbes de planter en el camp on ha de ser plantat.

PLANTERISTA.—El llaurador que sembra planter d'arròs per a la venda. Es pronuncia «planteriste».

POADORA.—Racó que sol formar algun casell.

POLLET.—Els mitjans (vid.) més petits.

POLS.—Deixa i romanalla de l'arròs; produeix picor. *Polvo.*

PORQUERA.—A Cullera, els escurats de les sèquies.

PORTELL.—Boquera gran. *Portillo.*

FORTÓ.—Conjunt de taules de fusta destinades a impedir el pas de l'aigua.

PRENEDOR.—A Cullera, «boquera» (vid.).

PRIMAVERA.—Meteorització de la terra marjal, després de la xarugada.

PRESA.—A Sollana, cada un dels cinc manolls de plantes que constitueixen una garba de planter.

PUNTA DE LLANÇA.—A Sueca, «coleta» (vid.).

PUNXONET.—Vid. «borró».

FUNYALERA.—Mala herba; és l'espècie *Scirpus mucronatus*.

QUARTÓ.—Una quarta part de fanecada. *Cuartón*.

RABASSETA.—A Cullera, la part del guaix que queda al sòl, en segar-se l'arròs. «Tocó». *Rastrojo*.

RAGUDA.—Romanalla que resulta després de netejar les eres de batre. *Basura*.

RAMÀS.—Granera feta amb boges, d'ús en els sequers i eres. *Escoba*.

RANDELLA.—Vid. «rantella».

RANTELLA.—Mosquit mascle.

RASPA.—En molineria, l'arròs que no es pot despollar de la palla.

RASPALL.—Garba de meloneres o carabasseres, que es penja darrere del carro per tal de raspallar l'era.

RASPALLAR.—Aplanar l'era abans del batre; alguns pronuncien «respallar».

RASTOLL.—A Sueca, «rostoll».

RAURE.—Acció de netejar l'era abans de batre.

REBAIXAR.—A Cullera, «abaixar» (vid.).

REBATRE.—Acció de tornar a batre la palla. *Retrillar*.

REBATUDA.—L'erada tornada a batre.

REBOSSAR.—Acció de reposar terra en carreteres i eres, quan n'han perduda a conseqüència de les aigües de l'hivern.

REBROT.—Brot que naix en la part inferior del guaix de l'arròs.

REBROTÍ.—Brots que ixen dels guaixos després de la sega.

REC.—Conducció d'aigua. *Riego*.

REFILLOLAR.—Traure fillols al guaix.

REGANT.—Guarda encarregat del Sindicat de les aigües del rec.
Regador.

REGUEROT.—Es diu del rec en els arrossars baixos.

REMENDAR.—Corregir els defectes en l'adobat dels camps.

REMITJÓ.—Part d'un sac. El sac que no s'ha acabat d'omplir.

REMOSSOS.—A Sollana, els trossos de terra que queden per xarugar entre solc y solc, i que perduren durs a pesar de la fanguejada. Vid., «geniva».

REMUGADA.—Conjunt de brosses aquàtiques que floten en els canals de rec o desguassos.

REPARAR.—Collocar soles als portells de desguàs.

REPARTIR PLANTER.—Distribució de les garbes de planter en el camp que està a punt de ser plantat.

RODERA.—A Cullera, l'aladre francés o de rodes. *Arado brabant*.

ROJA.—Plaga de l'arròs originada pel bolet *Puccinia orizae*. *Roya*.

ROLL.—A Alberic, rec. *Riego o azarbe*.

ROLL DE LA PALLA.—En la palla, la posició que va adoptant la palla quan circularment se la va portant a fora des del centre per mitjà de forques.

ROSTOLL.—La palla de l'arròs que queda al camp després de la sega i de la desbarbada. = **ARREPLEGAR...**—Fer petites gar-

bes de rostoll per usar la palla industrialment. = **CREMAR**...—Operació d'incendiar la palla de l'arròs en el camp, per tal que aquest quede lliure per a la xarugada. = **GIRAR**...—Acció de canviar de posició la palla que quedà en el camp, per tal que s'asseque i puga ser cremada fàcilment.

RUTLÓ.—Con truncat de pedra, amb estries o sense, per apissostrar l'era; molts pronuncien «rutgló»; a Cullera, «rubló».

SAL.—Per antonomàsia, el sulfat amònic.

SALETA.—Com a diminutiu de «sal», els mitjans més petits. Sínonim de «pollet».

SALITRE.—Certes formacions de bolets microscòpics que floten en els racons dels arrossars on hi ha poc de corrent de rec.

SALITROSA.—Es diu de la terra que té molt de salobre.

SALOBRE.—Eflorescència salina de la terra. S'anomenen també així les formacions de vegetals inferiors que apareixen sobre l'aigua en camps de corrent escàs.

SALOBRENCA.—Condició de la terra que té salobre. *Salinosa*.

SANGONERA.—Cuc del grup dels anèlids; és l'espècie *Limnatis nilotica* i l'*Hemopsis sankuisuga*. *Sanguijuela*.

SANGUES. = **FER**...—A Sueca —exclusivament—, fer solcs profunds per a abaixar (vid.).

SEGAR.—Tallar amb la falç les plantes de l'arròs. = ... **ACOLLAT**.— La sega que es fa en un camp molt inundat, tallant la palla quasi a coll de l'espiga. = ... **VORES**.—Birbar els màrgens d'un arrossar, tallant amb falç el gram i altres males herbes. = ... **UNA MORRADA**.—Segar un tros de casell sense tenir en compte la seua extensió computable en l'escarada.

SEGÓ.—Barreja industrial del cilindre i el subproducte que resulta de l'esquellat.

SENILL.—Planta gramínia, de l'espècie *Phragmites gigantea*. *Carrizo*.

SEQUER.—Construcció de rajola o ciment on es posa l'arròs a secar. *Secadero.*

SÈQUIA.—Canalització de l'aigua de rec. *Acequia.*

SEQUIER.—Nom tradicional del President de la Comunitat de Regants.

SERRA.—Amuntonament en forma de prisma triangular, a la llarga sobre el sòl, que es fa en recollir la arròs al sequer o a l'era.

SERREIG.—Brossa aquàtica de morfologia paregudíssima a l'arròs. És el *Panicum cruxgalli*. A Sevilla (zona arrossera) s'anomena *Cola de caballo*.

SERRETA.—Serra (vid.) petita que es fa per recollir l'arròs al capvespre.

SITJA.—Lloc per emmagatzemar l'arròs. *Silo.*

SOLA.—Petita gleva de terra, pedra o rajoles, que es posa en els portells de desguàs, a fi de regular el nivell del camp inundat.

SOLC.—Profunditat que fa la rella en llaurar. *Surco.*

SOLL.—Romanalla que deixa la garbera, i que és batuda en darrer terme per les màquines. *Residuo.*

SORREGAR.—Acció d'inundar parcialment, per filtracions d'aigua, els predis veïns.

TACÓ.—Vid. «tocó».

TACOSA.—Es diu de la terra que té disposició a produir fallades en la collita.

TALECA.—Sac allargat, capaç fins d'uns 50 quilos. *Talego.*

TALLADOR.—Operari que senyala el guiatge en el plantar.

TALLANT.—Instrument compost per un mànec llarg de fusta, amb una petita travessera a la part superior per facilitar-ne l'ús manual, i acabat amb una fulla de metall; serveix per a partir el fang en fleixes quadrades o raure l'era. *Pala plana.*

TALLAR VENCILLS.—Operació que es realitza en l'erada, en alçar-se aquesta.

TALLARRÒS.—Insecte ortòpter, que produeix forts danys en els mèrgens dels arrossars, fent-hi sortides innecessàries d'aigua; és l'espècie *Grillotalpa vulgaris*. A Catalunya s'anomena *Cadell. Alacrán cebollero*.

TANCAT.—Conjunt de camps que tenen un comú servei de desguàs a motor. *Coto de desagüe*.

TASCA.—La feina a fer. *Tarea*.

TAULAR.—A Cullera, «casell» (vid.).

TAULARET.—A Cullera, casell de planter.

TERCIANA DE SANT MIQUEL.—A Corbera, la terciana que es manifesta a la tardor.

TERRA. = ... **ARGIOLA**.—Abundant en argila. = ... **BRONCA**.—A Cullera, la que produeix sovint l'anada de la palla. = ... **BOROSSEIRA**.—Abundant en brossa. = ... **DE CANYAR**.—La de fa poc establida. = ... **DE COP**.—La tituada al mig del curs de l'aigua. = ... **DE VORA**.—A Cullera, terra de boquera. = ... **FALLADORA**.—D'escassa producció de collita. = ... **FRESCA**.—La que té aiguamolls en el subsòl. = ... **FONDA**.—La situada a la fi del curs de l'aigua. = ... **GRANADORA**.—La de gran producció en la collita. = ... **GROSA**. Argilosa. = ... **PRIMA**.—La que té abundància de sorra.

TERRER.—Lloc on s'amuntona la terra procedent de les abaiades. «Alter».

TEST.—Recipient d'obra cuita o cement armat per a picar l'arròs i blanquejar-lo a colps de maça.

TIFÓ.—Nom vulgar de sifó o conducció subterrània d'aigües, utilitzada per salvar una carretera o un altre corrent d'aigua.

TINYA.—Mala herba de la família de la jonça; és l'espècie *Cyperus difformis*. A Alberic s'anomena «jonça bóva».

TIRAPALLES.—Polea o cadena que trau la palla de la màquina batedora i la deposita en el paller. *Sacapajas*.

TIRAR L'ARRÒS A L'AIRE.—Vid., «ventar».

TIRAR LA CORRENTIA.—A Alberic, amollar aigües a la terra d'arròs per l'hivern.

TIRÀS.—Útil format per una fusta plana, i un mànec llarg perpendicular a ella, també de fusta, usat per amuntonar l'arròs al sequer. *Rastrillo*.

TOCAR L'ERADA.—Passar les cavalleries per primera vegada per damunt l'erada, una volta aquesta és assentada i disposta.

tocó.—La part del guaix que queda arran de terra, una vegada s'ha segat la planta de l'arròs.

TORTUGUETA DE L'ARRÒS.—Artròpode de la família dels apíníds, espècie *Apus cancriformis*, perjudicial en els planters i beneficiosa en els plantats.

TRACTE. = VENDA D'ARRÒS AL...—Transacció consistent en l'entrega de la collita pel llaurador al comerciant en l'època de la novellada, cobrant-la aquell en la data que assenyale i segons el preu que córrega en Llotja en la data assenyalada.

TREGILLA.—Artefacte per a recollir l'arròs. *Arrobadera*.

TREMUJA.—Espècie de caixa amb una obertura al fons, per on és tira el gra a les moles. *Tolva*.

TRESTELLADOR.—Parada per a elevar les aigües.

TRILL.—Instrument per a batre. *Trillo*.

TRILLADORA.—Màquina de batre.

TROLEC.—A Cullera, «carro de plats» (vid.).

ULLAL.—Lloc on ix l'aigua subterrània. *Aguazal*.

VADET.—A Sollana, boquera auxiliar que s'obri als mèrgens dels camps de planter per a omplir o desguassar, sense modificar les soles.

VAPOR.—Motor mogut per aquesta forma d'energia, destinat a traure l'aigua de desguàs dels camps fondos.

VENCILL.—Lligadura de la garba. *Vencejo*.

VENTADORA.—Aparell per a ventar l'arròs. *Aventadora*.

VENTAR.—Destriar l'arròs de la pols i la palla per mitjà del vent. *Aventar*.

VENTRELLAR.—Situació de la planta d'arròs quan està a punt de nàixer-hi l'espiga.

VEREDA.—Época de la collita de l'arròs (probablement, corrupció de «verema»). = ... DE L'AIGUA.—L'època de més feina en la fanguejada i la plantada.

XARUGA DE RODES.—Aladre francès. *Arado Brabant*.

XARUGAR.—Alçar la terra al començar el nou cicle de cultiu, llaurar.

XIRIVIA. = FER-LI...—No acabar de plantar el camp en una jornda.

XURRO.—Treballador estacional que parla foraster. Treballador de baixa condició. El servent de les màquines. *Churro*.

Aquest treball ha estat premiat per l'Estació Arrossera de Sueca, en els VII Jocs Florals d'aquesta ciutat, l'any 1952.

NOTAS BIBLIOGRAFICAS

JOSÉ M.^a DE COSSÍO. *Fábulas Mitológicas en España*. Espasa-Calpe. Madrid, 1952.

De fundamental y de muy necesario debe considerarse el libro sobre las fábulas mitológicas en la literatura española que acaba de publicar el admirable José M.ª de Cossío. Tan precisa era su aparición, ya que así se impedirá, de una vez y para siempre, que se escriban y se dé dañosa divulgación a opiniones ligeras como la de Mia I. Gerhardt en su excelente libro (menos afortunado en la parte que dedica a España) *La Pastorale*, al afirmar que la mitología clásica nunca tuvo plena acogida en nuestras letras¹.

Hasta José M.ª de Cossío este aspecto tan interesante de la literatura española ha sido descuidado o, para ser más exactos, sólo estudiado aisladamente en algunos escritores, como Góngora, por ejemplo, que ha tenido la fortuna de atraer señeros críticos. Por aquí y por allá hay notas desperdigadas sobre el tratamiento de los mitos clásicos en nuestros poetas, pero siempre, o casi siempre, de manera incidental, lo que ha dado origen al juicio extranjero que he transcritto.

• Nuestros escritores de la alta Edad Media y nuestros clásicos del Siglo de Oro se sintieron atraídos por el maravilloso mundo de belleza creado con tanto cuidado y hermosura por la religión pagana y por los poetas que la sintieron. Fué culpa de la crítica (más dispuesta, porque es mucho más fácil, a descubrir minucias sobre la vida de nuestros hombres de letras), la que descuidó recoger y estudiar el espléndido panorama mitológico español que hoy José M.ª de Cossío despliega tan intelligentemente ante nosotros. Claro que para llevar a fin esta empresa hace falta una preparación extraordinaria, conocimiento al dedillo de nuestros autores, y de los latinos, especialmente, hondo sentido crítico y enorme valentía para enfrentarse con el trabajo que requiere un libro

1. «...et on peut dire en general que la mythologie antique, si familière aux Italiens, ne s'est jamais tout à fait acclimatée dans la littérature espagnol. Elle y garde une allure froide et plaquée, qu'agrave encore la confusion avec des éléments chrétiens et avec le merveilleux médiéval», pág. 186. Assen, 1950.

como el que ahora nos ocupa. José M.ª de Cossío posee todos los requisitos precisos para dar cima, con éxito, a una investigación crítica de tal envergadura.

El interés por las fábulas mitológicas y sus consecuencias en nuestros poetas ya hace algunos años que preocupó a Cossío². Y ahora estudia 66 fábulas pertenecientes a la literatura clásica greco-latina, 9 correspondientes a la guerra de Troya y 13 de asunto original español. Cada una de estas fábulas está analizada destacando sus principales aciertos y aun curiosidades secundarias, viendo cómo enriquecen el mito, o como tal sólo se hacen eco de él, numerosos escritores, principales o no, que se han ocupado de ellas. A pesar de que José M.ª de Cossío nos dice que no cita a todos los literatos españoles que han escrito fábulas mitológicas, el número es muy considerable y arrancan desde casi el comienzo de la literatura española (*Poema de Alexandre, General Estoria*) hasta nuestros días (Rafael Albertí, García Lorca, Gerardo Diego...). Entre esta formidable lista hay varios valencianos (Juan de Coloma, Gaspar Aguilar, Querol). Y este desfilar de un mismo asunto mitológico a través de tantas y tan ricas sensibilidades, a través de diferentes siglos, nos hace contempladores de un fenómeno histórico y literario curiosísimo. Merecen transcribirse estas palabras de Cossío: «Notemos que las evoluciones literarias que superficialmente se han atribuido tantas veces a cambios de gusto caprichosos, no son sino variaciones y metamorfosis de la sensibilidad, presionadas por circunstancias vitales, por exigencias históricas, por el ambiente saturado de ideas, doctrinas y visiones nuevas. Estudiar, pues, la evolución retórica en estos temas que parecen los más frívolos, no es sino estudiar la evolución de la sensibilidad en su índice más delicado y preciso...»

Con esta obra, José M.ª de Cossío ha escrito un complejísimo capítulo que faltaba en las historias de nuestra literatura y ha afirmado una vez más cómo España participó en todas las inquietudes literarias que despertaron o nacieron en el Renacimiento. Y sólo cabe añadir a los méritos ya señalados en José M.ª de Cossío la pulcritud magistral de su estilo y la gracia expositiva que hacen que, a pesar de ser un libro de los que podrían considerarse de consulta, lo leamos con el interés y apasionamiento que nos produce la obra que deleita y enseña.

Acompaña a este libro un bellísimo prólogo de Dámaso Alonso (ingenioso, agudo y muy verdadero en lo que escribe sobre las fábulas mitológicas en su creación y recreación) y varias reproducciones de cuadros de temas tratados en la obra.—RAFAEL FERRERES.

2. En 1935 publicó la *Fábula de Endimión y la Luna*, de Gaspar Aguilar, y la *Fábula de Genil*, de Pedro Espinosa. También toca este tema en su libro *Siglo XVII. Notas y estudios de crítica literaria*. Madrid, 1939.

«*Estudis Romànics*» publicats a cura de R. Aramón i Serra. Vol II,
Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1949-50. 352 págs.

Ya dimos cuenta en esta misma revista (RVF, I, 1951, 99-103) del contenido del primer volumen de *Estudis Romànics*, miscelánea de trabajos sobre filología románica y amplio conjunto de reseñas de libros y publicaciones sobre esta materia. El segundo volumen, correspondiente a los años 1949 y 1950, se ha publicado con colofón fechado el 31 de diciembre de 1951.

Dos importantes contribuciones al estudio de la novela valenciana *Tirant lo Blanch* se publican en este volumen. Una de ellas, *Les fonts orientals del Tirant lo Blanch*, se debe a Siegfried Bosch, erudito investigador barcelonés que murió, muy joven, en 1940. Su trabajo sobre *Tirant* fué escrito en 1936, aspecto que hay que tener en cuenta al leerlo, porque, después de esta fecha, la novela de Martorell ha sido objeto de muy diversas contribuciones. Este artículo es de capital importancia por sus juicios literarios sobre el *Tirant*, por el cúmulo de datos que ofrece sobre los contactos de catalanes y valencianos con Oriente en la Edad Media y por su acertado enfoque de puntos de vista estilísticos. Lo más discutible, en cambio, es la relación entre el *Tirant lo Blanch* y una novela de las *Mil y una noches* (*la Historia de Omar al-Nâ'mân*, noches 44 a 145), que el autor intenta descubrir. Por otro lado, Siegfried Bosch añade, como corolario, unas consideraciones sobre la *Historia de Jacob Xalabín*, novelita catalana de fines del siglo XIV, evidentemente importantes y convincentes en cuanto a su relación con textos orientales. El otro estudio sobre la novela de Martorell que aparece en este volumen de *Estudis Romànics* es el de William J. Entwistle, titulado *Tirant lo Blanch and the social order of the end of the 15th century*, págs. 149-164, uno de los últimos trabajos del ilustre profesor de Oxford, recientemente fallecido. Entwistle, en 1927, publicó un ensayo revelador sobre la estancia de Joanot Martorell en Londres, que extrajo exclusivamente a base del examen inteligente de la novela, resultados que fueron confirmados cuando el P. Andrés Ivars, de ilustre memoria en investigaciones literarias, dió a conocer una serie de documentos que coincidían con las deducciones del hispanista inglés. Entwistle, al final de su fecunda carrera y con motivo de la publicación de mi edición del *Tirant lo Blanch* (Barcelona, 1947), ha reunido una serie de interesantes observaciones sobre el carácter de la novela, sus relaciones con Inglaterra y el *roman* de *Guy de Warewic* y sobre el conocimiento que Martorell tenía de Oriente. El ensayo tiene un carácter muy general y está lleno de indicaciones y puntos de vista de la mayor importancia. Advirtamos que se anuncia como de próxima publicación en el tercer volumen de *Estudis Romànics* otro estudio sobre el *Tirant*, escrito por el historiador rumano profesor Constantin Marinescu, que, por los informes que tenemos, constituirá

una verdadera revolución en la bibliografía sobre la novela valenciana, tan nutrida en estos últimos años.

Dom Cebrià Baraut publica un artículo sobre *Les cantigues d'Alfons el Savi i el primitiu Liber miraculorum de Nostra Dona de Montserrat*, págs. 79-92. Estudia las cantigas alfonsies que relatan milagros de la Virgen de Montserrat (que son seis) e indaga sus posibles fuentes, para lo cual señala las concomitancias que el texto poético ofrece con algunos relatos del *Liber miraculorum* que, procedente de Ripoll, se guarda en el Archivo de la Corona de Aragón.

El provenzalista Dr. István Frank, profesor de Filología románica en la Universidad del Saar, que tan brillantes contribuciones ha hecho a la literatura trovadoresca, publica una primorosa edición de *La vie catalane de Sainte Marguerite du manuscrit de Barcelona*, págs. 93-106. Se conserva este texto en un manuscrito del Archivo Capitular de la Catedral barcelonesa, emparentado con el que han transmitido otros dos manuscritos, uno de Madrid y otro de Tolosa, éste languedociano, pero remontando a un original catalán.

R. Gubern Doménech es autor de un trabajo titulado *Notes sobre la redacció de la Crònica de Pere el Cerimoniós*, págs. 135-148. Añade interesantes datos a la ya conocida y estudiada participación de Bernat Descoll en la redacción de la Crónica de Pedro el del Punyalet y pone de manifiesto la existencia de otros tres colaboradores en la obra real: Arnau Torrelles, Ramón de Vilanova y Bernat Ramón Descavall. Estos importantes datos, así como nuevas referencias a la cronología de la redacción de la Crónica, proceden de documentos del Archivo de la Corona de Aragón.

El P. Miguel Batllori, S. I., comenta la frase «*Ço que ara s'es descubert en la província de Toscana*», págs. 165-170, que se halla en el *Raonament d'Avinyó*, del escritor valenciano Arnau de Vilanova. Se trata de unas referencias a ciertas desviaciones profesadas por sectas introducidas entre los franciscanos italianos del siglo XIV. Con ello se añade un artículo más a la bibliografía de Arnau de Vilanova, tan densa en estos últimos años, precisamente gracias a la labor del P. Batllori y del profesor Joaquín Carreras Ariau, editores de las obras escritas en catalán por el extraordinario médico y visionario.

El profesor de Lausana Paul Aebsicher, tan conocido por sus estudios de onomástica, pero que siempre que trata temas de historia literaria lo hace con admirables clarividencia y buen gusto, publica un artículo sobre *Le Cant de la Sibilla en la cathédrale d'Alghero la veillée de Noël*, págs. 171-182. Publica el texto del Canto de la Sibila conservado en el Archivo de Alguer (Alghero en italiano), la ciudad lingüísticamente catalana de Cerdeña, el cual es sensiblemente distinto de los propios de Valencia y de Mallorca y se avecina a las versiones de Urgel y de Barcelona. Publica también la melodía y estudia la «*mise en scène*» del

canto de la tan popular secuencia. Se trata de una interesantísima contribución al estudio del Canto de la Sibila, que cuenta con tantos estudios.

Alfonso Serra-Baldó estudia con gran minuciosidad *Els Délassesments poètics de Miquel-Joan-Josep Jaume*, págs. 183-214. Se trata del estudio de un manuscrito de la Biblioteca Municipal de Tolosa del Languedoc, en el cual se contienen obras poéticas del abogado perpiñanés Miquel-Juan-Josep Jaume, de fines del siglo XVIII, algunas de las cuales están escritas en catalán.

El profesor W. T. Elwert, de Munich, publica un trabajo sobre *Lo svolgimento della forma metrica della poesia lirica italiana dell'ottocento*, págs. 113-133.

Los estudios lingüísticos están representados por dos trabajos. Uno es el del profesor Fritz Krüger, *Alte Erntegeräte in der Romania*, páginas 51-77. Por el sistema *Wörter und Sachen*, en el que el profesor Krüger es maestro, se estudian los nombres de la «hoz», con abundantes ilustraciones. J. M. Solá Solé publica unas notas sobre *Alguns arabismes catalans*, págs. 107-11, limitándose a las voces *atifell, alayme, esgarip y bagot*.

La extensa sección de reseñas de este segundo volumen de *Estudis Romànics* ocupa las páginas 215 a 341. La utilidad y, por lo general, el acierto con que están redactadas estas notas, constituyen uno de los méritos de esta publicación. Firman las reseñas el profesor Manuel Alvar, el señor Aramón y Serra, el profesor Badía Margarit, el profesor Giovanni Maria Bertini, el señor Pedro Bohigas, la señorita María Buira, el señor Jorge Carbonell, el profesor Joaquín Carreras Artau, la señora Hortensia Curell de Carbonell, el profesor Miguel Dolç, el profesor T. W. Elwert, el profesor I. Frank, el señor Ramón Gubern, la señorita Rosalía Guilleumas, el señor Enrique Guiter, el profesor Adalbert Hämel, el señor E. Hernández Roig, el profesor Alwin Kuhn, el profesor Tommaso Nobile, la señorita Montserrat Nubiola, el señor Manuel Sanchis Guarner, el señor A. Serra-Baldó y el señor J. M. Solá Solé.—MARTÍN DE RIQUER.

AUSIÀS MARCH, *Poesies*. Introducció, edició i notes a cura de Pere Bohigas. Vols. I i II. «Els Nostres Clàssics», 71 i 72. Barcelona, Barcino, 1952.

La col·lecció «Els Nostres Clàssics», que dirigeix Josep Maria de Càsacuberta i que ha donat tan belles com acurades edicions de diversos poetes —Ramon Llull, Audreu Febrer, Jaume Roig, anònims nadalencs— i prosistes medievals en la nostra llengua —Llull, Arnau de Vilanova, Desclot, Turmeda, Bernat Metge, Eiximenis, Joanot Martorell, Torell, el

fals Boades—, acaba de publicar els dos primers volums de l'edició de les poesies d'Ausiàs March, a cura de Pere Bohigas. El primer conté un estudi introductori i el segon les poesies 1 a XLV, segons l'ordre que va establir Amadeu Pagès, i que és respectat en l'edició.

Bohigas remarca en les primeres ratlles del seu treball que no el guia cap altre propòsit que el d'establir les directrius de la poesia d'Ausiàs March i d'esboçar la semblança literària del poeta. El seu objecte és el de constituir-se en guia a través de l'obra del medieval; en el camí han sorgit problemes, d'ordre històric principalment, ja tractats abans d'ell i que li hauria abellit de resoldre. S'ha limitat, però, a revisar opinions i a donar la seva, tot fundant-se en les dades conegeudes. No renúncia d'estudiar en altra ocasió i d'una manera més completa alguns dels problemes ara sumàriament tractats. L'estudi que ha fet, però, ens sembla, en conjunt, més ambiciós que el manifestat en aquestes ratlles prèvies.

Bohigas ha seguit la grafia Ausiàs en el nom de fonts del poeta, acceptada i recomendada per l'Institut segons tesi de R. Aramon i Serra, que s'oposa a la forma Auzias, darrerament adoptada pel malenguanyat Amadeu Pagès, il·lustre comentador i editor del poeta (vegeu pàg. 9, nota 1). Les raons són convinents, però és just d'insistir que el vers «Yo só aquest que.m dich Ausiàs March», accentuat així, perd bona part de la seva eurítmia, tot i que aquesta no és precisament una característica de la poesia ausiasmarquina.

De la pàg. 11 a la 25, Bohigas resumeix les dades biogràfiques del gran poeta valencià, tot indicant la bibliografia i discutint les qüestions més essencials, com la pretesa identificació del poeta amb una Ausiàs March donzell, de la branca barcelonina dels March (pàg. 14 i nota 7). Acaba el capítol amb una interpretació de la figura humana d'Ausiàs deduïda dels documents i, anticipadament, de l'obra mateixa, és a dir, del feudal litigiós, agressiu, amb fills bastards, no gens diferent dels homes del seu temps i estament, docte, segur de la seva ciència, amb un sentit exacerbat de l'individualisme, orgullós i, en conseqüència, donat a la confessió més crua i àdhuc desfavorable per a ell, minuciós i meticolós tant en l'anàlisi introspectiva com en la redacció dels seus testaments, autoritari i alhora pràctic en les seves decisions de gran senyor acostumat a ésser obeït, i atent a la conservació i engrandiment del seu patrimoni; «dels membres ben proporcionat», en fi, i «gran parler».

Un dels capitols més sobris i concrets de la introducció és el que fa referència a les idees d'Ausiàs March, en el qual s'estudien els conceptes de bé, plaer, virtut i amor, tan intimament relacionats en la doctrina del poeta, la qual doctrina és de necessitat conèixer per a una iniciació a la poesia del valencià (pàgs. 25-47). Hi és estudiada la teoria d'Ausiàs de l'essència i la dependència del plaer i del bé, i la plena aplicació

d'aquella en l'amor, en el qual l'home, naturalesa composta, participa alhora de l'àngel i de la bèstia. El bé i l'amor, i el plaer veritable i durador, o el fals i moridor que s'en deriva —segons siguin cercats per via de coneixement intel·lectual i per la pràctica de la virtut, o per camins fallaços de materialitat i de simple concupiscència instintiva—, són analitzats per Ausiàs sota la lògica i l'especulació psicològica més aristotèliques i escolàstiques, amb rigor i justesa de filòsof, que sap, a la vegada, relacionar-los i sintetizar-los en unes línies de pensament que han de servir al poeta de base per als seus cants morals i els seus cants d'Amor i de Mort. Aquest canemàs, sobre el qual brodarà el líric, és teixit amb principis sobretot aristotèlics, especialment de l'*Eтика a Nicòmac*, i tomistes, amb altres emmanlllevats de Sèneca. Aquestes són les fonts bàsiques de la poesia moral d'Ausiàs, que Amadeu Pagès ja posà de relleu en el seu llibre *Auzias March et ses prédecesseurs* (París, 1912). Ara Bohigas les sintetitza i comenta amb precisió, i amb molta justesa redueix als seus límits l'exagerada influència atribuïda damunt el nostre poeta del *De amore*, breviari de l'amor cortés, d'Andrea Capellanus, tot remarcant que la banalitat i el caràcter frívol de l'autor francès no s'avé amb la seriositat poètica d'Ausiàs (pàg. 44).

En l'estudi dels amors d'Ausiàs March (pàgs. 47-72), Bohigas remarca que la doctrina exposada sobre l'amor és tant una realitat psicològica com la manifestació d'uns valors ètics. D'ací que disti tant del concepte amorós de la poesia dels trobadors i que quedí tan estretament lligada amb la doctrina aristotèlico-cristiana en l'aspiració amorosa del poeta a una unió intel·lectual amb l'amada. Però aquest amor pur s'ha vist decebut per causa de la dama, que no correspon a les exigències espirituals del poeta, i per causa d'aquest mateix, que no ha resistit a la carn. En el primer cas, el poeta canta el turment de l'amor no correspost, fa l'elogi de la dama per les seves gràcies i les perfeccions intel·lectuals, descriu i defineix un amor de pura entelèquia, o sofreix de penes causades per un pur concepte, en l'enumeració de les quals penes, usant de tòpics poètics dels trobadors, de l'amor cortès, dels italians i de l'època, ens parla del refús de la dama, de la trobació d'ell, de la insensibilitat d'ella. Però Ausiàs veu sobretot la causa del desamor més enllà d'aquests llocs comuns; la veu precisament en la imperfecció mateixa de la dona, en la incapacitat genèrica o específica d'aquesta d'elevar-se a l'amor superior. Trobem ara un Ausiàs March, no cantor d'idealitats, sinó l'antitesi, és a dir, l'amant decebut, amargat, que fa caure durament el seu blasme sobre les dones, un dels crítics misògins més durs del nostre segle XV, que ha deixat constància de la seva protesta i dels seus blasmes contra les dones en un nombre de poemes superior al dels que cantaven les perfeccions intel·lectuals i físiques de la dama idealitzada. Ideal i «realitat» són dos tòpics que inspiren de manera diferent la poesia d'Ausiàs March. «El poeta els ha presentat —diu Bohigas en pàg. 64— com l'ex-

pressió d'una veritat. El primer es fonamenta en una ciència que té per veritable, i per això ha estat exposat en un llenguatge rigorós i fins abstrús; el segon és el resultat d'una amarga experiència, i el poeta l'ha exposat amb cruesa.» Subratlla l'editor aquesta «pruïja de verisme» com a «principal motiu d'originalitat de l'obra d'Ausiàs March». Ens permetrem una petita remarcada en aquesta brillant exposició de Bohigas, en el sentit que caldria donar una justa interpretació al mot «experiència» usat per ell en pàg. 59, darrera ratlla, i en el fragment que hem transcrit ara mateix. ¿En quina accepció està pres el mot? ¿En la d'una veritable experiència viscuda del poeta al llarg dels anys, la d'un impacte causat per la realitat mateixa? ¿O el resultat d'una llarga elucubració simplement mental? I d'una manera semblant hauríem de veure el veritable abast del mot «realitat». Es possible que, com insinua Bohigas, la vida i una dona o unes experiències amoroses haguessin girat el poeta cap aquest cantó desenganyat i anti-idealista. Però cal no oblidar que la visió medieval de l'amor és tan extrema, i falsa per tant, en el seu caire idealitzador com en l'altre de caràcter misògin. L'amor reflectit, per exemple, en el *Roman de la Rose* per Lorris és tan apartat de la veritat i de la vida com el de Meung, l'un i l'altre essent els dos pols oposats de la interpretació amorosa de l'Edat mitjana.

Hem vist que la decepció per no haver assolit l'amor pur pot ésser per causa del propi poeta, en lluita entre l'amor ideal i els sentits entaulada en el seu cap «i també de vegades, segurament, en el seu cor». Aquí Bohigas (pàg. 63) exposa el problema amb més objectivitat, o amb més prudència, que en la qüestió de l'autenticitat de la direcció misògina d'Ausiàs, en preguntar-se «en quina manera les seves elucubracions doctrinals han traduït estats d'ànim i sentiments experimentats». I ens sembla justa la interpretació que ens dóna l'editor del sentit personalíssim de la poesia d'Ausiàs March, del seu pessimisme, que supera en un acte de fe —en els poemes morals i el *Cant espiritual*—, o, quan aquesta se li feia difícil, sentint el buit i la decepció, tots els quals sentiments foren bellament traduïts en algunes de les seves millors estrofes. La manera com exposa el conflicte entre la vida i la doctrina, en aspectes com el dolor del temps perdut, la increpatió a l'amor, la rebeldia contra la seva tirania, la pèrdua de la raó per l'amant, el blasme fet contra l'amor, la dama o ell mateix, les caigudes i les claudicacions sota la força de l'instint, i, en els anys de la maduresa, la seva lluita moral, ferrenya i aspra, ara confessant-se el poeta sense artifici i amb to més franc i més personal que en la primera època, i, sense tants de tòpics, acusant-se d'una vida d'indignitat, decebut de l'ahir i temorós del foc encara no extingit de la concupiscència que segueix fiblant; tota aquesta despullada manera de dir, per tant, confereix a la poesia d'Ausiàs un dring d'autenticitat i de verisme que fan actual el poeta enllà del temps i

en plena superació de la ganga de l'època i dels llocs comuns de què es serví.

Deixem per després el deute literari o les fonts de la poesia d'Ausiàs al seu temps (pàgs. 72-85), per tal d'analitzar l'aspecte estilístic i els recursos literaris de la seva poesia, que Bohigas desenrotilla en dos capítols: «*Constants en la poesia d'Ausiàs March*» (pàgs. 86-109), i «*Mitjans d'expresió de la poesia d'A. M.*» (pàgs. 109-117). Ambdós constitueixen amb alguns aspectes de l'anterior, l'aportació més personal i acabada de Bohigas en aquests estudis, a causa de la interpretació i la comprensió d'aquesta poesia. Les constants que indica vénen a completar en certa manera els fets assenyalats en pàgines anteriors. D'elles esmenta en primer lloc la introspecció i l'anàlisi, siguin personals i viscudes, siguin d'ordre psicològic, per l'exposició de les quals el poeta es val de diversos recursos, fruits sobretot del seu afany d'adoctrinar, com el començar per exposar un fet general d'on es dedueix el fet personal, que el poeta raona i vol demostrar com a pertanyent a una realitat que la doctrina o l'experiència confirmen, fins a arribar a una conclusió. En la pruïja d'explicar la seva vida amorosa, el poeta fa ample ús de l'exemplificació, mitjançant comparances que es multipliquen i s'encauen amplament; i en la de justificar científicament els seus raonaments, el gust per sentències filosòfiques, a voltes d'un rigor escatòstic, sec i descarnat, silogístic moltes vegades, doctrinal i aforístic. Unes altres constants són el pessimisme i la imaginació ombrívola, remarcats unànimement peis crítics. Aquest aspecte s'evidencia en l'escausat d'imatges d'objectes somrients o tinguts per bells —recordem la seva negra visió de la primavera— que el diferencien radicalment de la poesia de Petrarca o dels estilnovistes; en les imatges marineres, tan abundoses en la seva obra, on el mar no és símbol de placidesa sinó de tempesta i trasbals, un trasbals que és sovint l'expressió de la pròpia tragèdia intima; en les imatges tètriques, tal vegada les més colpidors del seu repertori (cf. la peça núm. XIII); en determinats fragments de poesia introspectiva, on, més colpidorament encara, el poeta exposa l'odi d'ell mateix, el disgust de viure, un sentiment nihilista, l'angoixa, que ens aproximen el poeta al nostre temps, la buidor amarga de l'amor gustat, la desillusió, dita cada volta amb menys convencionalisme i amb una música severa, aspra sovint, que creua, com una il·luminació sobtada, en poemes d'una volguda eixutor filosòfica.

I, en fi, la voluntat de contrast, sobre la qual insisteix Bohigas en pàgines següents, i per la qual s'enfronten o es barregen en la mateixa lírica contradictòriament i paradoxalment la vehemència d'uns versos i el fred raonar d'uns altres, la cruesa d'expressions pintoresques i vulgars enmig de les disquisicions doctrinals, l'equilibri de la norma i el desordre de la vida.

En els mitjans d'expresió de la poesia d'Ausiàs, Bohigas subratlla

el dualisme de discurs poètic que va de la disquisició doctrinal a la confidència, o d'aquesta a aquella. El doctrinari i l'home s'expressen de diversa manera, el primer movent-se en l'abstracció i discorrent sobre una vida ideal, i el segon, per contra, portant la seva torbació a semblant món tan pur. El doctrinari exposa amb eixutor i rigor científic, i aquest aspecte de la seva obra precisa de l'exègesi per a la seva comprensió. Però l'home, àdhuc en aquest tipus de poesia, s'esplaia amb ràfegues subtades, amb frases exclamatives i locucions de deprecació i comminació, per les quals aquesta poesia pren un to convuls, amb l'apòstrof, amb locucions populars i crues que donen una singular animació a les composicions àdhuc més seques, amb expressions vulgars però plàstiques i directes, frases proverbials, perífrasis i metàfores. La metàfora adquireix en la poesia d'Ausiàs el seu veritable valor, és a dir, la transmutació de la realitat en substància lírica; i en aquesta figura, més que en cap altra, Ausiàs expressa millor el seu món personal, i s'enriqueix amb un ressó d'universalitat.

El capítol «La trajectòria poètica d'Ausiàs March. Significat de la seva obra» (pàgs. 117-130) és un resum del que s'ha dit fins ara, amb l'intent de donar breument la semblança poètica del gran líric. Hom manca d'una cronologia precisa que permeti de seguir l'evolució d'una manera perfecta. Amb tot, l'ordenació de l'obra estableix per alguns cançóners, permet de veure una etapa de joventut i primers anys de maduresa, i una altra que pertany sens dubte als darrers anys. Basant-se en aquesta ordenació, Pere Bohigas dóna la trajectòria lírica del poeta amb les característiques d'estil i els recursos ja indicats, tot insistint en el predomini del caràcter moral i el to de confidència, en l'eix entre dos pols —la doctrina de l'amor ideal i el bé perenne, i la confessió de la pròpia misèria— a l'entorn del qual gira aquesta obra, i en altres aspectes que es fan ostensibles en les produccions de la segona època majorment, en les quals la poesia d'Ausiàs arriba al límit extrem en l'expressió. L'editor, en dos bells i justos comentaris de caràcter estilístic al primer *Cant de Mort* (núm. xcii) i al *Cant espiritual* (núm. cv), i en especial en aquest darrer, exemplifica la seva anàlisi de la poesia d'Ausiàs per a millor clarificació.

D'una manera breu i concisa, amb la promesa d'un estudi particularitzat en determinats aspectes a l'últim volum de l'edició, Bohigas estudia la llengua i la versificació emprades pel poeta, en les pàgines 130-32, tot subratllant com ell és el primer d'abandonar definitivament el llenguatge provençal i d'usar el català per primera vegada en poesia, i els aspectes més fonamentals de la versificació ausiasmarquina.

Clou el volum, des de la pàgina 156 a la 184, un rigorós estudi crític dels manuscrits, tot conservant les mateixes sigles usades per Amadeu Pagès (*Les obres d'Auzias March*, I, 9 i ss.), les edicions i les traduccions aparegudes fins ara, la relació dels manuscrits i edicions entre ells, l'or-

denació de les obres, els estudis realitzats fins a la data i el criteri de la present edició.

Hem deixat per al final de la recensió el comentari de les fonts de la poesia d'Ausiàs, objecte de les pàgs. 72-85, i de la influència del poeta damunt els posteriors, que ocupa les pàgs. 132-156. La intenció de Bohigas en aquesta edició és la d'una noble ambició d'apropar-nos el gran poeta valencià, d'esbrinar la seva sensibilitat i el seu pensament, i d'explicar, a través de l'estudi dels recursos expressius i l'anàlisi de la seva fesomia espiritual, tot allò que, com la gràcia i l'imponderable, escapan de l'especulació merament positivista, freda i erudita. Aquesta actitud l'havia de dur per força a la valorització de tots els aspectes per ell estudiats referents a la constitució humana, psicològica i creadora del poeta; a no parar-se massa en circumstàncies externes, simplement documentals, com els fets biogràfics en la seva neta successió cronològica; i a compendiar i organitzar segons les directrius de la seva intenció bàsica, tot el que hi ha en el poeta de doctrina filosòfica eficaç i operant. En una paraula: ha procurat omplir el buit que Pagès havia deixat en els seus estudis ausiasmarquins, on el gran poeta quedava ofegat pel cùmul extraordinari d'erudició del crític. En el problema espinós de les fonts —i no ens referim a les artistotèliques, tomistes i senequistes, ja assenyalades—, la posició de Bohigas és antitètica a la de Pagès. Però si en aquest estudiós Ausiàs esdevenia gairebé un plagiari i al capdavall un poeta o un trovador menor —conseqüència certament lamentable d'uns mètodes de gran aparat i de poca volada interpretativa—, en Bohigas la figura del gran poeta ens apareix massa deslligada de l'ambient literari dels seus predecessors i contemporanis. Caldria, segurament, haver insistit més en les concomitànies i aproximacions, franques procedències i paralelismes amb els trobadors, els poetes de l'escola de Tolosa, els de la catalana, els italians, els «gran retòrics» francesos, que no hi són mai esmentats, i altres de possibles, que podrien ajudar a la comprensió de l'ambient poètic en què respirà Ausiàs i del que no pogué, com no pot cap poeta, independitzar-se'n. L'abús de les fonts és perdedor; però l'ús adequat d'elles duu clarícies concretes per a la comprensió històrica i ambiental de tot autor, el qual elabora tant damunt dels materials que li forneix la pròpia experiència vital, com pels que rep per educació i nodriment. De cap manera, però, volem dir que hi manqui el rastreig; diem tant sols que ens hi manca més abundància d'esments i referències més concretes, els quals, si bé apareixen en les notes dels poemes amb més freqüència del que fa esperar l'estudi de les fonts fet en la introducció, no són, insistim, tal vegada suficients. Creiem que hauria bastat la simple exposició en les notes de les coincidències amb altres poetes anteriors i coetanis, sense entrar en l'estudi, si es vol, de la transformació d'aquestes per obra d'Ausiàs.

Aquesta deliberada parquedat de Bohigas en les fonts —vegeu pà-

gina 85— contrasta amb la generositat amb què tracta la influència del poeta valencià damunt els posteriors. Ens sembla que un mateix criteri havia d'adoptar-se en un i altre cas: els dos són idèntics, encar que inversos. Amb tot, l'estudi és interessant, tant pels resultats, en general positius, com pel fet de seguir-s'hi una línia d'influència en una sèrie de poetes d'èpoques, escoles i llengües distintes. Bohigas estudia aquella damunt un grup de poetes format per Lluís de Vilarrasa, Leonard de Sors, Pere Torroella i Romeu Llull. Afirma que «abans d'Ausiàs March predomina l'esperit de la poesia trobadoresca. Ausiàs renova el sentit d'aquesta tradició, donant a la poesia un abast que no tenia, duent-la envers la introspecció i la confidència, i acudint a mitjans d'expressió personals» (pàg. 132). Però cal preguntar-se si aquest canvi d'actitud és conseqüència de la influència concreta del nostre poeta o si ho és de l'esperit general de l'època. No neguem, però, la influència d'Ausiàs damunt d'aquell grup, si bé no tots els esments ens semblen prou clars, entre altres motius, per les varíes influències de diversa procedència que concorren en aquells poetes. Com no ens ho semblen tampoc alguns de relatius a Pere Serafí. Posarem alguns exemples. En pàg. 146 es compara el *Cant d'amors* de Serafí (pàg. 42 de l'edició de 1840), amb el núm. ci, d'Ausiàs, del qual aquell copià el vers 9; però aquest és en la peça l'únic manlleu, altrament deliberat i confessat, i de cap manera «les quatre quartetes restants imiten de prop la primera estrofa d'aquest poema d'Ausiàs March». La comparació del sonet XII, versos 1 i 5, «Xí com... aytal me par», no creiem que sigui un manlleu a les d'Ausiàs, sinó a les dels trobadors, a la sensibilitat dels quals és tan pròxim Serafí; una altra manera d'introduir comparances semblant a l'exposada, que també té el seu origen en la poesia trobadoresca, trobem en la composició *Obra en mort d'una senyora*, versos 1 i 5, 9 i 13 (pàg. 46 de l'edició de 1840). Del primer exemple o cas proposat per Bohigas en pàg. 147, no hem sabut trobar coincidència ben clara amb cap de les peces adduïdes. Quant al «entic Sumari d'amor» que Serafí confessa haver escrit, tot recordant segurament els versos 19-20, del núm. v d'Ausiàs («...he cartejat volum d'aquell saber que sens amor no dura»), és interessant de precisar que avui sabem documentalment que Serafí tenia un altre volum de poemes i una poètica inèdits en publicar les seves poesies catalanes, les úniques que coneixem. Aquell «Sumari d'amor» podria ésser un dels dos llibres perduts. Les darreres pàgines d'aquest capítol són destinades a l'estudi de la forta influència d'Ausiàs en la literatura en llengua castellana dels segles XVI i XVII, pel doble camí de les traduccions i del reflex directe o indirecte damunt alguns dels seus poetes, entre ells Boscà, Garcilaso, Hurtado de Mendoza, Acuña, Cetina i Herrera.

Ens permetrem de donar alguns detalls més sobre el predicament del poeta a la segona meitat del segle XVI a Catalunya. Dos músics nostres, Pere Alberc Vila i Joan Brudieu, musicaren algunes composicions d'Ausiàs.

siàs. Vila, que publicà a Barcelona en 1561 els seus *Madrigals*, ho féu amb els versos 33-40 del núm. LXX, els vuit primers versos de l'esperça núm. LXXXVI, i amb l'estrofa VIII, vs. 57-64, del núm. CXX¹. Assenyalem, de pas, que en l'obra de Vila figuren musicades peces d'altres poetes del temps d'acusada influència ausiasmarquina, entre ells Serafí i un sonet anònim que comença: «Lo mal que no public és una llima», atribuït anacrònicament a Ausiàs per Pedrell². Brudieu musicà en els seus *Madrigals*, publicats també a Barcelona, en 1585, els versos 33-44 del núm. II, i els vs. 1-8, 17-24 i 57-60 del núm. XVIII³.

Al segon volum de l'edició es publiquen, com hem dit, les composicions I a XLV, amb el text escrupulosament transcrit i puntuat amb rigor. Un aparat crític dóna, en caràcters petits, la procedència de cada poesia en els manuscrits i les edicions que les contenen. Dels manuscrits es segueix F, tot suplint les llacunes amb G¹, llevat de la poesia I, que s'ha tret d'A; per als poemes que manquen en els còdexs del grup antic, s'ha seguit el ms. D; s'han tingut a la vista els AHILM, a més dels esmentats. Segueixen després, en caràcter mitjà, unes notes explicatives de cada poema publicat i comentat per tal de guiar eficaçment el lector en la bona comprensió de la poesia esotèrica d'Ausiàs, i unes notes als versos que les requereixen, d'ordre lingüístic, d'interpretació de passatges obscurcurs, tot comparant amb les versions dels traductors i comentadors del poeta, i de fonts. A voltes l'explicació general introductòria dels poemes és tal vegada massa lacònica, i manca en altres ocasions la interpretació de determinats versos que resulten obscurs.

Les remarques que hem cregut oportú de fer, no treuen als dos volums d'aquesta admirable edició cap dels seus indiscutibles valors, res del seu rigor científic, de la lloable i assolida intenció de Bohigas de donar-nos un Ausiàs March juditat amb ulls moderns i apropat a nosaltres enllà dels temps en immarcessible presència. Fins ara cap edició no supera a la present en claredat i precisió, i cap no és tan eficaç a la iniciació a l'obra closa i esotèrica d'un dels poetes més personals i alhora el més escolàstic de tota l'Edat mitjana.—JOSEP ROMEU I FIGUERAS.

1. Pàg. xx i LXIX de l'edició dels *Madrigals*. Cf. Felip Pedrell, *Catàleg de la Biblioteca Municipal de la Diputació de Barcelona*, II (Barcelona, 1909), pàgs. 168 i 173.

2. *Catàleg*, II, 171. Cf., del mateix autor, *Dos músichs cincuentistes catalans cantors d'Auzias March*, «Anuari de Institut d'Estudis Catalans», 1907, 408-13. La peça figura en la pàg. XLVIII de l'edició de 1561.

3. Veg. *Els Madrigals i la Missa de difunts d'En Brudieu*, transcripció i notes per Felip Pedrell i Mn. Higiní Anglès (Barcelona, I. d'E. C. 1921), 74-75.

CRONICA DEL INSTITUTO

Durante el mes de marzo pasó por Valencia un grupo de alumnos de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Oviedo, acompañados por el Decano de dicho Centro, Dr. D. Emilio Díez Echarri, haciendo una visita a este Instituto con ocasión de pronunciar en él una conferencia sobre *El Realismo en la «Diana» de Montemayor y sus relaciones con la de Gil Polo*, el Catedrático de Literatura de aquella Universidad, don Enrique Moreno Báez. El acto tuvo lugar el 25 del citado mes.

* * *

El investigador don Vicente Llatas se halla trabajando, por encargo de este Instituto, en la recolección de materiales para redactar un estudio, que se publicará en la «Biblioteca de Filología», sobre *El habla de Villar del Arzobispo y su comarca*.

* * *

Como complemento al *Catálogo de las obras teatrales representadas en la Botiga de la Balda, de Valencia, desde 1761 a 1779*, ya terminado, el Director del Instituto, don Arturo Zabala, ha iniciado la investigación, sobre la misma materia, en la última década del siglo XVIII.

S U M A R I O

ARTICULOS

A. BADÍA MARGARIT: *L'«Atlas Lingüistic de Catalunya» i el problema de la sibilant sonora -s-, (fon. z), procedent del llatí -d- (i de -c-, -rr-)*, pág. 7.— RAFAEL FERRERES: *La novela pastoril y Gil Polo*, pág. 33.— G. COLÓN DOMÉNECH: *Unes notes sobre la pèrdua de la -r- final etimològica*, pàgina 57.— FERMÍ CORTÉS I LLUÍS GRANELL: *Vocabulari valencià del conreu, molinatge i comerç de l'arrós*, pág. 67.

NOTAS BIBLIOGRAFICAS

JOSE M.^a DE COSSÍO: *Fábulas Mitológicas en España* (Rafael Ferrerres), pág. 99.— «*Estudis Románics*» publicats a cura R. Aramón i Serra (Martín de Riquer), pág. 101.— AUSIÀS MARCH: *Poesías. Introducció, edició i notes a cura de Pere Bobigas (J. Romeu i Figueras)*, pág. 103.— CRONICA DEL INSTITUTO, pág. 112